

ROMANTIČKI PISCI U DALMACIJI NA
TALIJANSKOM JEZIKU

I

DALMACIJA DO NARODNOG PREPORODA

1. Javni i kulturni život Dalmacije u prvoj polovici XIX stoljeća sav je u znaku Metternichova apsolutizma. Olovni pokrov činovničkog aparata i doušničke mreže pritisnuo je malobrojne intelektualce, rijetke trgovce i plemićke obrazovane na talijanski sveučilištima, dok je viši kler bio u službi monarhije, a primitivno seljaštvo odgajano u odanosti dalekom i gotovo bajoslovnom prijestolju. Ekonomsko rasulo što ga doniješe napoleonski ratovi kao da je umrtvilo svaku želju za napretkom; pretvaranje zagorskih seljaka u prave posjednike zemlje (ukidanjem Grimanijevih zakona za francuske vlasti) donijelo im je ekonomsko ropstvo gradskim lihvarima; zbog pomanjkanja banaka, industrije i trgovačkih udruženja privreda i život Dalmacije zavisni su od zaostalog i pasivnog poljodjelstva. Česte su u tim godinama strašne gladi.¹ Prizori gomila seljaka koji silaze u grad u potrazi za hranom duboko se doimlju najboljih rodoljuba.² Još 1847. Tommaseo će sav prihod od knjige *Intorno*

¹ U jednom izvještaju iz trogirskog okružja spominju se i uzroci: »La Dalmazia non à in nessun anno redditi bastanti di granaglie, per soddisfare ai naturali bisogni della sua popolazione. Da questo difetto si aggiunge tante altre cause, e specialmente quella della nessuna industria, ed economia de' rustici, fa che la carestia, e la fame si fa sentire ogn'anno o poco più, o poco meno a norma dell'ubertà del raccolto« (Akti Direkcije policije u Zadru, br. 231, god. 1831, Historijski arhiv u Zadru, od sada HAZ).

² Npr. hvarskog biskupa i zaslužnoga prosvjetnog radnika Ivana Skakoca. Nikola Ivellio posvetio je spjev *Ricordi di sciagure sulla tomba di mia madre* (Mleci, 1829) strašnoj gladi koja je harala splitskim okružjem god. 1782. i ponovo od studenoga 1828. do lipnja iduće godine:

*La fame, oh Dio! la fame, irta sparuta
La scarna fronte orribilmente caccia
Entro i nostri dintorni e borghi e ville,*

a cose dalmatiche e triestine namijeniti za pomoć gladnima šibenskog kotara. A nije to bila literarna gesta pomodnog filantropa, već nasušna potreba za tisuće gladnih usta, za tisuće naših ljudi koji nisu imali nikakve mogućnosti da priskrbe hranu svojim obiteljima. No i u takvim inicijativama domaći sinovi nailazili su kadšto na otpor vlasti, koje su ljubomorno čuvalе svoja »prava«.³

Osobito je bio oštar apsolutistički nadzor u političkim i kulturnim pitanjima. Još za prve austrijske okupacije strani režim krivo gleda na pristaše sjedinjenja s Hrvatskom,⁴ a nakon godine 1814. pogotovo. U redovnim mjesečnim izvještajima što ih policija šalje Zemaljskoj vladi ističe se odanost naroda i, naročito, vjernost činovništva i tobožnje općenito zadovoljstvo s odvojenom upravom, iako je bilo i protivnih glasova.⁵ Upravo Metternichova birokracija, stup apsolutističkog režima, nosilac je nepovjerenja i sumnje u dalmatinskom životu. Sastavljeno od Nijemaca, Talijana iz austrijskih pokrajina i domorodaca, često osiromašenih plemića, činovništvo je odreda podaničkih osjećaja⁶ i ve-

*E castella deserta, e infin penetra
A funestar con disperati lai
Delle cittadi e portici e le strade.*

(O. c., str. 10-11)

U istom spjevu opisuje smrt trogirskog seljaka Tomala i njegovo sedmero gladne djece. Oskudicu u Dalmaciji Ivellio spominje više puta u svojim prigodnim spisima.

³ Vijesti o tome ima u neobjavljenju korespondenciji Nikole Tommasea i Spire Popovića što se čuva u firentinskoj Centralnoj nacionalnoj biblioteci (odsada FCNB).

⁴ Usp. Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb, 1944, knj. II, str. 281-286. Evo karakterističnog odlomka iz neobjavljenog pisma što ga je najstariji Garagnin uputio »najmlađem bratu« (Trogir, 13. travnja 1802): »Voi vi ricordarete, che quando eravamo in Venezia si diceva, che i Dalmatini erano entusiasti per l'Ungheria, ma in seguito le gelosie del governo di Zara, e misteriosamente sostenute da queste superiorità; determinò gli uomini prevalenti a stare nella dovuta suddita moderazione. Per altro non essendo castigato nessuno di quelli, che furono contrassegnati, sembra che qui si fece supporre. Io in conseguenza ho creduto di non mancare ai riguardi dell'ospitalità accogliendo in casa mia, l'antico amico di Gio: Luca, il barone Antonio Knezevich, da voi conosciuto a Graçaz, in compagnia del quale viaggiò la Dalmazia nello scorso 8bre il Ten.^{te} Col.^o Conte Drascovich« (pismo se čuva u rukopisnoj ostavštini Franje Carrare, u Biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu).

⁵ Težnja sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom nikada nije bila posve ugušena, samo su njeni uzroci bili sad etničko-politički, sad ekonomski, a na kraju prvenstveno društveno-nacionalni. U jednom izvještaju Gubernijalnom prezidiju spominje se odveć slobodno i buhtovno držanje Pažana i Rabljana, koji uz to slabo plaćaju porez, što se ima pripisati »piuttosto alla tuttora sperata cessione della Dalmazia all'Ungheria che a qualche altro cambiamento politico« (Akti Dir. pol., 14. veljače 1831, br. 45, HAZ). O ujedinjenju Dalmacije s ugarskim pokrajinama ponovo se govorilo u Zadru godine 1833.

⁶ Na upadljivu servilnost dalmatinske gospode prilikom posjeta cara Franje I Dalmaciji godine 1818. anonimni satiričar reagirao je hrvatskom pjesmom. Prijevod u mletačkom narječju zapisao je Domenico Garagnin:

*No i pol star senza un impiego
Perchè scarse xe l'entrade,
E se manca sto ripiego
Va al de sotto le Casade.*

(Satira se čuva u rukopisnom Zibaldonu političkih citata, stihova i književnih odlomaka D. Garagnina u biblioteci obitelji Garagnin-Fanfogna u Trogiru).

činom spremno da denuncira i progoni raspršene slobodne zidare, ušutkane liberale, rijetke karbonare talijanskoga i hrvatskog podrijetla, prve sljedbenike ilirizma, Srbe otporne prema pokušajima uniženja i sve koji s nostalgijom misle na tradicionalne veze s drugim južnoslavenskim pokrajinama. Pratio se svaki korak napredno orijentiranih pojedinaca, o svakoj njihovoj riječi vodilo se računa. Ali i među malobrojnim dalmatinskim građanstvom, koje je dijelom podržavalo stranu vlast, bilo je političke oporbe i utjecaja panslavističkih i talijanskih revolucionarnih kretanja.⁷

Posljedice tog pritiska osjećaju se, dakako, u skromnoj kulturnoj aktivnosti hrvatske primorske pokrajine. Dugo vremena nema u Dalmaciji nikakvih novina, a pojavit će se zatim službena *Gazzetta di Zara* (1832–1850).⁸ Nadziru se i progone rijetki knjižari zbog »nemoralnih« izdanja. a u tu kategoriju ubrajaju se i Casti, i Mazzini, i Lamennais i, dobrim dijelom, Tommaseo i Silvio Pellico;⁹ privatne knjižnice podvrgnute su nemilosrdnim čišćenjima što se provode po smrti vlasnika. Osobito je oštra cenzura domaćih tiskanih stvari. Vrše je često svećenici državni činovnici, a zasniva se na neobično detaljno razrađenim propisima. Tu ne može proći ni Dudanov nekrolog biskupu Miošiću, Gundulićeva *Surčanica* u originalnom obliku zbog riječi »sloboda«, a pogotovo se prave

⁷ U izvještaju Gubernijalnom prezidiju za veljaču 1832. govori se o velikoj privrženosti stanovništva carskoj vlasti, iako ima i pojedinaca od kojih neki »... parteciperà forse dei sicilii pensamenti, nei criminosi progetti dei rivoluzionari di Francia, ma saranno pochissimi, quindi incalcolabili e per la maggior parte già noti, già sotto pubblica sorveglianza« (HAZ, Akti Dir. pol., 1832, br. 50). Iduće godine mladi Šibenčanin Federik Draganji nije dobio putnicu za Padovu, gdje je 1831. sudjelovao u liberalnim demonstracijama koje su bile u vezi s revolucionarnim gibanjem u susjednim talijanskim pokrajinama (HAZ, Akti Dir. pol., 1833, br. 220). God. 1833. doznala je policija u Milanu da su talijanski revolucionari pomišljali da se povežu s N. Tommaseom koji je bio tada u Firenci, kao jednim od najznačajnijih predstavnika »dalmatinskih i ilirskih političkih društava« (HAZ, Akti Dir. pol., 1833, br. 261). U školama i sjemeništima potajno su se čitale i učile naizust talijanske revolucionarne pjesme zbog njihova općeljudskog i demokratskog sadržaja (HAZ, Akti Dir. pol., 1835, br. 23). Kasnije se šire neke zabranjene ilirske budnice, a održavaju i se veze s Bosnom, Srbijom i Crnom Gorom. Dubrovčani imaju veza u Francuskoj i Carigradu.

⁸ Već je godine 1820. zadarski tiskar Ivan Demarchi tražio od vlasti da mu se odobri pokretanje novina koje je mislio nasloviti *L'Osservatore Dalmata* (HAZ, Indeks registrature, 1820, 8/14. 2449/21981). O istom tiskaru bilo je govora ponovo 1827. ovoga puta zbog neizvršavanja njegove obaveze da pokrene list što je trebao biti naslovljen *la Gazzetta dalmata* (HAZ, Indeks reg., 1827, VIII/14, 14681).

⁹ Policija je potajno nadzirala posao zadarskih knjižara Battara i Morović. a pomišljalo se i na kontrolu obale. jer su se revolucionarne i uopće zabranjene knjige prebacivale trabakulima iz Italije. Bilo je i pretraga u knjižarama i u privatnika (HAZ, Akti Dir. pol., 1835, br. 249; 1841, br. 177, 204. i dr.), kadšto uspješnih: godine 1840. vlasti su otkrile u knjižari Battara narudžbenicu što je glasila na nekog izdavača iz Capolaga i njegove knjige, među kojima su bile strogo zabranjene *Parole d'un credente De la Mennaisa (sic)*, Mickiewiczev *Libro dei Pellegrini Polacchi* i Romagnosićeva *Costituzione di una Monarchia Costituzionale rappresentativa*. Pa iako je braći Battara vjerojatno bilo u prvom redu do zarade, ne treba zaboraviti da su oni u 1848. i 1849. godini zauzeli liberalan stav. Očito je. također. da su neki obrazovani Dalmatinci tražili zabranjenu literaturu i da su se zbog toga izvršavali opasnostima policijskog progona.

smetnje Tommaseovim *Iskricama* i knjižici posvećenoj prijatelju Mari-noviću (*Dell'animo e dell'ingegno di Antonio Marinovich*).¹⁰ Svaki glas sumnje i negodovanja, svaka glasnije izrečena želja za napretkom nemilosrdno se guši a hrabriji pojedinci ulaze u spisak sumnjivih osoba.¹¹ Stoga je glavna književna produkcija desetljećima u znaku prigodnog stihotvorstva, pa dok je u XVIII stoljeću postojao carski pjesnik (*poeta cesareo*) na austrijskom dvoru, sada ga ima i Zadar (u osobi Nikole Jak-šića, Josipa Ferrari-Cupillija i dr.), a i manja dalmatinska mjesta. Dapače, viđeniji građani kupuju prigodnice, ako ih već ne mogu pisati sami, i objavljuju ih pod svojim imenom. Mnoga djela značajnih stranih pisaca nalaze se na spisku cenzure što se stalno obnavlja i dopunjuje, a naj-bolji su talijanski, njemački i francuski listovi zabranjeni. Čitanju srpskih i hrvatskih novina i časopisa (od tridesetih godina) prave se teškoće. Čak i Vukov *Rječnik* i narodne pjesme zadarska cenzura zadržava mje-secima i nerado ih isporučuje naslovnice. Molba Tommaseova prijate-lja Špire Popovića, koji je namjeravao osnovati Ilirsku čitaonicu u Ši-beniku, bila je odbijena. Istu sudbinu doživio je i njegov kasniji pokušaj da pokrene novi časopis, *Maslinu*.¹²

Međutim, neki je prevrat pokazalo kazalište, iako je bilo pod strogim policijskim nadzorom. U svim većim gradovima adaptirane su posebne prostorije za putujuće družine iz Italije, koje prikazuju opere, drame i komične igrokaze. Gradsko stanovništvo uglavnom ih razumije i odu-ševljeno prima, pa posredstvom te demokratske umjetnosti neke teko-vine suvremenog stvaranja dolaze i do širih slojeva. Talijanske družine djeluju, dakako, negativno u nacionalnom smislu, ali zaslužne su stoga što donose nova shvaćanja, romantičku senzibilnost i kult srca, približa-vajući tako našu pokrajinu suvremenoj zapadnoevropskoj kulturi i nje-zinim stremljenjima.

Dvostruka je i funkcija škola, koje pod austrijskom upravom prelaze odreda u državne ruke, što ima i dobrih i loših posljedica.¹³ Austrija je zavladala područjem u kojem je talijanskom jeziku pripadalo posebno mjesto: to je sredstvo saobraćanja među višim društvenim slojevima,

¹⁰ Usp. HAZ, Razni spisi dalmatinskog namjesništva, Cenzura itd., 1837, br. 53; *idem*, 1839, hr. 30. O Tommaseovim neprilikama s *Iskricama* i knjižicom *Dell'animo e dell'ingegno di Antonio Marinovich* usp. V. Malamani, »Daniele Manin – Niccolò Tommaseo – Il barone Avesani«, *Rivista contemporanea*, Firenca, 1888, sv. 8, i M. Zorić, »Carteggio Tommaseo – Popović, I (1840–41)«, *Studia Romanica et Anglicae Zagrabiensta*, br. 24/1967, bilj. 35, 37, i 46.

¹¹ Popisi političkih sumnjivaca redovito se obnavljaju svake godine, a vrše se po teritorijalnim jedinicama; tko je jednom bio unesen u taj imenik, ostajao je obično u njemu do kraja života. Gotovo i nema dalmatinskoga grada u kojem policija ne bi našla bar nekoliko neprijateljski raspoloženih osoba, ali nadzirani su pretežno obra-zovaniji i bogatiji građani, jer se puk tada držao općenito daleko od politike.

¹² Usp. Jakša Ravlić, »Iz književne prošlosti Zadra«, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, JAZU, sv. 24, Zagreb, 1953, str. 215–228; M. Zorić, »Niccolò Tommaseo e il suo maestro d'illirico«, *Studia Romanica et Anglicae Zagrabiensta*, br. 6/1958, *passim*.

¹³ Podizanje školstva, u načelu prihvaćeno od austrijskih vlasti, išlo je vrlo po-lagano. Ipak se postepeno povećava broj osnovnih škola a osnivaju se i neke gimna-zije (u Splitu), no neki značajni zavodi bit će zapušteni ili dokinuti (npr. privatna škola I. Skakoca u Trogiru).

jezik državne uprave, škole, trgovine i, dijelom, crkve, bez obzira na etničku pripadnost pojedinaca. Nove vlasti prihvaćaju to stanje iz praktičnih i političkih razloga; ekonomski Dalmacija sve više zavisi od Trsta, a njenim povezivanjem s Lombardijom i Venecijom pojednostavljuje se i administracija (računalo se možda i na to da talijanski ili talijanizirani živalj neće tražiti jedinstva s Ugarskom i Hrvatskom). Iako njemački Beč drži sve niti državne uprave, sa simpatijama se gleda na podanike iz bogatih i naprednih talijanskih pokrajina ako su odani caru, a ni svi Talijani nisu bili karbonari. U kozmopolitskom Trstu, u ratnoj i trgovačkoj mornarici još za dugo talijanskom je jeziku dana zadaća da stapa različite nacionalne skupine. Austrija ne samo što je priznala raniji povlašteni položaj tog jezika na Jadranu već ga je još i pojačala, jer u tom razdoblju književni jezik počinje potiskivati mletačko narječje. U dalmatinskim osnovnim školama hrvatski se uči tek u prva dva razreda da bi pomoću elemenata naše pismenosti djeca mogla lakše naučiti talijanski jezik. Od godine 1829. škole su ograničene i u društvenom pogledu, a obrazovanje je povlastica građanstva i djece vrlo imućnih roditelja.¹⁴ U gimnazijama i sjemeništima predaje se i piše na talijanskom jeziku, čitaju se latinski i talijanski klasici; samo podvornici pjevaju narodne pjesme, koje finim ušima stranih profesora nalikuju na zavijanje planinskih vukova.¹⁵

Dalmacija je tada još uvijek na razmeđu svjetova, pa dok joj s jedne strane dolaze obrtnici, glumci, profesori i činovnici, iz turske Bosne stižu joj bjegunci, pošasti i vijesti o krvavim ustancima raje i feudalaca. Uz to, gradsko stanovništvo i dalje živi u prvom redu od iskorištavanja seljaštva (posjednici, lihvari, trgovci, advokati) sjećajući se s grozom pučkog ustanka i anarhije iz godine 1797. Ne smije nas zato čuditi ona mješavina samozadovoljstva i kulturne superiornosti, a istovremeno i osjećaja vlastite bijede i nemoći u suvremenih dalmatinskih intelektualaca. U njihovu mentalitetu odražavali su se složeni utjecaji kulture, zaostale privrede, stoljetne političke nesamostalnosti i društvenog jaza koji je dijelio kapu od klobuka, bogata od siromašna, građanina od seljaka.

2. Karakterističan je u tadašnjih Dalmatinaca zanos za talijansku kulturu i ljubomorno isticanje dalmatinske posebnosti, a istodobno i njihova slavenstva, čak i u onih koji podrijetlom to zaista nisu bili.¹⁶ Teritorijalno proširenje Dalmacije u posljednjim turskim ratovima stvorilo je, prvi put nakon više stoljeća, šire ekonomske uvjete samostalnom životu te hrvatske pokrajine. Odjednom, dalmatinski gradovi nisu više bili izolirane gradske općine koje su živjele pretežno od trgovine i zanatstva.

¹⁴ Usp. Grga Novak, o. c., u bilj. 4, knj. II, str. 324.

¹⁵ Usp. Raffaele Ciampini, *Vita di Niccolò Tommaseo*, Firenca, 1945, str. 40.

¹⁶ Tako npr. F. Pellegrini, F. Carrara i drugi govore o »našem« slavenskom pje-sništvu i jeziku, a šibenski povjesnik i suradnik *Gazzette di Zara* Ante Fenzi (neki su ga zvali Vencić) spominje »stare Hrvate i Srbe, naše pradjedove«, iako je inače bio pobornik talijanske kulture i uskih veza s Apeninskim poluotokom.

Bogata polja u unutrašnjosti i dugotrajni mir, a i velika zaostalost seljaštva, dotada gotovo nomadskog (Morlaci), stvorili su nove brige i nade obrazovanom i »gospodarski djelatnom« sloju. Trebalo je osigurati domovinu od periodičnih gladi, dati joj privrednu samostalnost i dostojno mjesto među sretnijim evropskim zemljama. Otuda onaj opći interes za suvremene ekonomske teorije i, u duhu fiziokratizma, za poljoprivredu. Tu, a ne u površnom pomodarstvu, pravi je uzrok pojavi novih akademija, tu je smisao mnogobrojnih rasprava o uzgoju duda, merino-ovaca, maslina i vinove loze. U drugoj polovici XVIII stoljeća pojavljuje se niz rasprava koje se bave i agrarnim pitanjima i etnografijom i narodnom glazbom, a kojima je zajedničko šire obzorje autora: oni obuhvaćaju svu Dalmaciju, i onu primorsku i onu planinsku, ističući sve više dalmatinsku »narodnost« (*nazione*), kojoj pripadaju svi Dalmatinci bez obzira na materinski jezik, vjeroispovijest i društvene razrede. Znamo da je povjesnik Lucić našu primorsku pokrajinu dijelio uglavnom na Dalmaciju i Hrvatsku, što je bilo donekle opravdano tadašnjim stanjem i političkom tradicijom iz doba hrvatske narodne države. Očito je da u drugoj polovici XVIII stoljeća feudalne i komunalne koncepcije pomalo uzmiču pred naprednijim građanskim shvaćanjima, koja su, dakako, odraz ideja prosvjetiteljstva, no kojima je korijen u suvremenoj dalmatinskoj stvarnosti.

U maloj polemičkoj raspravi *Saggio epistolare sopra la repubblica della Dalmazia* (Mleci, 1777) trogirski plemić hrvatskog podrijetla Radoš Ante Michieli-Vitturi (1752–1822) ističe autohtonost dalmatinskog življa, kojemu pretke vidi u starim Ilirima (Dalmatima). Konte Radoš transponira suvremene političke težnje, republikanski obojene, u najdalju prošlost domovine: »... i pochi dettagli che io cerco di dare dell'antica Repubblica della Dalmazia, onde rivendicare la gloria che la Nazione si è acquistata nel tempo in cui da sé si reggeva, e vivea soltanto alle proprie leggi soggetta« (o. c., str. 1). Veličajući upravo drevnu ilirsku Republiku, njezinu vojničku i političku veličinu, s neprikrivenim neprijateljstvom govori o strancima (Rimljanima), njihovim tendencioznim povijesnim izvorima i o monarhijskom uređenju Ilira. Radoša, koji je s toliko simpatije i topline govorio o velikoj prošlosti »demokratske« i »naše« Dalmacije, ne zanimaju, prirodno, pitanja naroda i jezika u smislu koji će istaknuti predromantičko i romantičko doba. Iako pokušava povijesnom projekcijom učvrstiti političku ideju dalmatinske »narodnosti«, on još uvijek polazi od geografskih i nekih »filozofskih« uvjeta dalmatinstva. Najoštrije osuđujući monarhijsko uređenje uopće, ne zaboravlja pohvaliti »blagu« i »očinsku« upravu Mletačke Republike, što nije sasvim u skladu s oduševljenjem za nekadašnju nezavisnost ilirskih Dalmatinaca i s njegovom sviješću o kontinuitetu »dalmatinstva«. U Radoševu svesku susrećemo nove termine: *Dalmati autonomi*, *Dalmazia autonoma* (pri tom je mislio na potpunu političku nezavisnost Ilira, koju su oni branili s velikom upornošću i vrlinom pred

nasrtajima rimskih osvajača), a značajan je u njega i prosvjetiteljski zanos za opći napredak, koji je dodirnuo i njegov zavičaj, i zanimanje za moderne pisce i mislioce (npr. Montesquieua, Genovesija i druge).¹⁷

Ni kada je riječ o djelu Zadranina Ivana Kreljanovića *Albinonija* (1777–1838) ne može se govoriti o preteči talijanskog *Risorgimenta* u Dalmaciji, kako je to mislio Giuseppe Praga.¹⁸ U Kreljanovićevoj knjizi *Memoire per la storia della Dalmazia* (knj. I–II, Zadar, 1809) naći ćemo također teze o autonomiji, narodnosti i republikanskom uređenju Dalmacije. Ali on, na temelju bogate tiskane i rukopisne literature, a dijelom u svjetlu Radoševih republikanskih i autonomističkih shvaćanja, promatra sva razdoblja dalmatinske prošlosti, kojoj vidi sretan završetak u napoleonskoj eri. I on je na strani Ilira, osobito Liburna, jer je Zadranin, a protiv rimskih osvajača i despotizma uopće; po njemu su svi strani zavojevači bili podjednako štetni dalmatinskoj »narodnosti«, a među njih ubraja bizantske careve, Madare, Mlečane i Hrvate(!). A ipak, Kreljanović je Slaven koji suvremene Dalmatince drži autohtonim elementom, a njihov »ilirski«, slavenski jezik, najstarijim na svijetu, odnosno modernim likom drevnoga azijskog jezika cijelog čovječanstva.¹⁹

¹⁷ Polemiku s Petrom Nutrizijem Grisogonom nastavio je i u knjižici *Osservazioni del Conte Rados Antonio Michieli Vitturi sopra la Lettera del Sig. Pietro Nutrizio Grisogono a lui diretta che servono per apologia del suo »Saggio sopra la Repubblica della Dalmazia«* (Mleci, 1779). Nutrizio, autor knjige *Riflessioni sopra lo stato presente della Dalmazia*, prigovorio mu je što je svojoj plodnoj mašti dopustio da stvori jednu naciju i, odmah zatim, jednu republiku. Ali Radoš smatra da to nije bilo nemoguće budući da su Dalmatinci tada bili ponoseni ljubavlju prema slavi, slobodi i domovini. U prilog svojoj tezi citira dalmatinske povjesnike, Machiavellija, Montesquieua, Mablyja, Genovesija i dr. Naši »autonomni« Dalmatinci branili su s tolikom upornošću svoju slobodu jer im je draga i slatka bila država u kojoj su se nalazili.

¹⁸ Usp. *Storia di Dalmazia*. Terza edizione (prima diffusa al pubblico), Padova, 1954, str. 217. O Kreljanoviću usp. članak Vjekoslava Maštrovića u *Enciklopediji Jugoslavije* (Zagreb, 1962, V, str. 392). – Da se u svijesti Dalmatinaca pojam »narodnosti« nije ograničavao na administrativno-političku i povijesnu komponentu, već je uključivao i onu etničku, govori nam ponešto i naslov apologetske brošure u kojoj se brane postupci posljednjega mletačkog generalnog providura i u kojoj se dalmatinska narodnost jasno luči od »italske« narodnosti: *Manifestazione esatta che la Nazione dalmata invia a lume della Nazione italiana per solo oggetto di smascherar l'ipostura* (Dubrovnik, 1801). Od Talijana tu temeljnu distinkciju potvrdio je, na primjer, Carlo Gozzi u svojim *Memorie inutili*: »L'emulazione nel coraggio della nazione italiana e della nazione illirica, ch'hanno sempre un occulto amaretto di disapprovazione, cagione spesso in que' paesi de' brutti cimenti« (*Memorie inutili*, Torino, 1928, vol. I, str. 81).

¹⁹ Takva shvaćanja opravdava suvremenim lingvističkim autoritetima (o. c., knj. I, str. 83). Slične misli nalaze se u djelima Franje Marije Appendinija (*De praestantia et vetustate linguae illyricae*, Dubrovnik, 1806), G. Dankovszkog (*Homerus slavicus dialectis cognata lingua scripsit*, Beč, 1829–31), Jakoba Filipa Fallmerayera (*Fragmente aus dem Orient*, Stuttgart und Tübingen, 1845) i u Tommaseovim *Iskricama*. Preteče su im Vinko Pribojević (govor *De origine successibusque Slavorum* održao je na Hvaru godine 1525; tiskan je prvi put 1532. u Mlecima kao *Oratio fratris Vincentii Priboevi sacrae theologiae professoris ordinis praedicatorum de origine successibusque Slavorum*; usp. V. Pribojević, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Zagreb, 1951), Mavro Orbini (*Il regno degli Slavi*, Pesaro, 1601), Ignjat Đurđević (*Antiquitates Illyricae*, nedovršeno) i Sebastijan Slade-Dolci (*De Illyricae linguae vetustate et amplitudine*, Mleci, 1754). Također, značajnu ulogu u razvijanju takvih shvaćanja

Taj izravni izdanak nekadašnjega matičnog jezika svih evropskih kulturnih naroda (njemački i latinski samo su njegova narječja) najrašireniji je na svijetu:

Questa lingua è la più estesa che si conosca al mondo. Parlando questa sola si viaggia in Boemia, Moravia, Croazia, Carintia, Carniola, Schiavonia, Bosnia, Servia, Albania, Dalmazia, Ungheria, Polonia e Russia; in una parola dall'Adriatico fino al Baltico, e dal Mar Nero fino all'Oceano settentrionale sopra un'estensione di paese che abbraccia su lunghezza 26 gradi geografici, e 35 in larghezza.

(O. c., I, str. 84)

Njegovi su Liburni zbog političkih i privrednih razloga prihvatili dijelom latinski jezik, ali nisu zaboravili ni slavenski. Bili su kulturni narod koji je čuvao jezik i običaje, a Rimljani ih nazivahu barbarima samo iz osвете i mržnje:

... e perciò nel continente dell'Illirio, ... la lingua romana non prevalse mai abbastanza, né l'uso tolse dell'antico sermone nazionale. Non lo tolse tampoco nelle città litorali, per la ragione sovraesposta; così che resta provata la sua sopravvivenza nella nostra regione; ciò che appunto m'era proposto di dimostrare.

(O. c., I, str. 108)

Eto, dakle, objašnjenja dalmatinske povijesne i etničke problematike! Iako je Kreljanovićev stav partikularistički i autonomistički, sav u municipalnoj zadarskoj tradiciji, ne može se osporiti njegova slavenska svijest i želja da slavenstvu Dalmacije dade mjesto koje će mu tek na-

imao je i pionir slavenske svijesti u Dalmaciji, humanist Juraj Šižgorić (*De situ Illyriae et civitate Sibenici*, 1487; usp. Veljko Gortan, »Šižgorić i Pribojević«, *Filologija*, Zagreb, 1959, br. 2, str. 149–152. i Ante Šupuk, *Šibenčanin Juraj Šižgorić*, Šibenik, 1963, gdje se navodi i ostala literatura o Šižgoriću). Josip Torbarina u djelu *Italian Influence on the Poets of the Ragusan Republic* (London, 1931) naziva Pribojevića »pretečom panslavizma XIX stoljeća« (str. 79) i navodi primjere Pribojevićeva slavenskog osjećaja kao i njegova prevodioca na talijanski, Splićanina Belizara Malaspallija (»Dalmatino, e perciò d'Illiria et finalmente Slauo«, »huomo di nazione Slauo«, o. c., str. 78–80), koji je tim prijevodom pridonio širenju Pribojevićeve slavenske misli u Dalmaciji (*Oratione di M. Vicenzo Pribevo Dalmatino da Lesena già recitata da lui nella medesima Città et hora tradotta dalla lingua latina nell'italiana da Belisario Malaspalli da Spalato*, Mleci. 1595). U trećoj knjizi svoga popularnog baroknog romana *La donzella desterrada* (1627) Hvaranin Ivan Franjo Biundović (Biondi) uvodi opširnu epizodu o plemenitom i hrabrom »ilirskom« kralju Ormondu, kojem je stolica na otoku Hvaru i koji pokorava Daciju, obie Panonije i Mezije, Sarmaciju i »sve« Rusije, zatim slavenske pokrajine njemačkog carstva, češke i podunavske Slavene, Dardane i Tribale. Osvojene »krune« podijelio je najhrabrijim ilirskim vojnicima (ratovali su zbog slave a ne plijena), uz jedini uvjet da njihovi potomci zadrže, kao nasljednu obavezu, ilirski jezik. Pod dojmom Pribojevićeva i Malaspallijeva rada zaslužni utemeljitelj baroknog romana u Italiji htio je tako istaknuti raširenost slavenskog jezika i narodnosti na golemim evropskim prostanstvima od Jadrana do Ledenoj oceana.

rodni preporod osvojiti. Ujedno, Kreljanović postavlja idejne temelje kasnijem političkom autonomizmu. U Tommaseovim shvaćanjima neće biti nekih povijesnih i lingvističkih fikcija koje je Zadrani preuzeo iz starijih izvora, no u biti se neće mnogo razlikovati od toga prvog slavenskog autonomizma i ideje o dalmatinskoj »nacionalnosti«.²⁰ Tu nema ni govora o prikrivenom protalijanskom političkom stavu (kao što je u novije vrijeme bilo pripisivano Tommaseu) – Kreljanovićeva povijest manifest je frankofilske, republikanske misli i jasno razgraničenje prema apeninskim pokrajinama Napoleonova carstva; možda nije slučaj da je ta knjiga ugledala svjetlo iste godine kada su »Ilirske pokrajine« dobile posebnu upravu.

Kreljanovićev pokušaj povijesti Dalmacije odražava modernija shvaćanja, a njegovo rodoljublje nije više samo geografsko-političko, jer vodi računa o novom značajnom elementu nacionalne svijesti, o jeziku većine stanovništva. To je bio i odraz skromnih početaka nove znanosti, lingvistike, koja je imala sljedbenika i na našim obalama, ali i stavova J. J. Rousseaua, koji je prvi shvaćao rodoljublje potpunije i modernije, naime u jedinstvu narodnih tradicija, običaja i jezika, gledajući ne samo na razloge uma i probitka već i na osjećaje, pa i na individualnu svijest koja se stapa sa željama zajednice.²¹ Zanimljiv je i Kreljanovićev odnos prema Hrvatskoj i Hrvatima, jer će to biti središnje pitanje u kasnijem autonomizmu: po njegovu mišljenju Hrvati su zauzeli veći dio Dalmacije i dali joj svoje ime; no ostala je gradska i otočna (tj. bizantska) Dalmacija, s demokratskim uređenjem; opisujući borbe Hrvata i Srba sa stanovnicima bizantske Dalmacije, pisac je potpuno na strani »naših«, slavenskih Dalmatinaca. Kao i Lucić, on je osuđivao na-

²⁰ Tommaseo nije volio njegov protivmletački stav, ali se inače s njime uglavnom slagao: »Tropo concede alla lingua illirica facendola madre, non sorella, ad altre antichissime: ma i diritti di questa nazione contesa e vessata da Romani, Saraceni, Greci, Francesi, Veneti, Genovesi, Napoletani, Ungheresi, Teutoni, Narentani, Bossinesi, Croati, esso riverisce e rivendica« (usp. N. Tommaseo, *Studi critici*, t. II, Miecì, 1843, str. 225). Tommaseovo mišljenje donekle preuzima Koriolan de Cerineo Lucio, Trogiranin, no u atmosferi ogorčene polemike oko ujedinjenja s Hrvatskom oštro predbacuje frankofilskom konteu, rođenom u Kaštel-Novom, njegovu osudu mletačke vlasti i politike prema Dalmaciji, obarajući uz put Kreljanovićeve neznanstvene zahvate u komparativnu lingvistiku, valjda i zato što je u njima osjećao naglašeno slavensko opredjeljenje (usp. »Brevi considerazioni intorno agli scritti del Conte Giovanni Kreglianovich«, *La Voce dalmatica*, Zadar, II/1861, br. 12, i u *Studi critici sulle condizioni politiche e civili della Dalmazia*, Split, 1861, str. 189–197). Cerineo Lucio zagovarao je »dalmatinstvo«, također autonomno, ali koje ne bi bilo ni talijansko ni slavensko! (usp. »Sui Morlacchi. Frammenti d'un'opera inedita«, *Anuario dalmatico*, Split, 1859, str. 153–177). Bliži je Kreljanovićevim shvaćanjima, još godine 1850, prevodilac naših narodnih pjesama na talijanski jezik, profesor, novinar i poligraf Jakov Čudina (1825–1900), Dalmato-slaven i autonomist. Za podlistak službenog *Osservatore dalmato*, kojem je bio urednik, preveo je odlomke iz knjige dorpatškog profesora A. Reutza o dalmatinskim statutima; iz tih odlomaka vidi se da su Reutz (1831) i Čudina (1850) još vjerovali u slavenski jezični kontinuitet Dalmacije od predrimskih vremena do suvremenog doba.

²¹ Usp. Otto Vossler, *L'idea di nazione dal Rousseau al Ranke*, Firenze, 1949.

pade hrvatskih i neretljanskih gusara, pa je u tumačenju tih sukoba naklonjeniji Mlečanima, na koje se inače obara zbog egoističkog ekspanzionizma prema Dalmaciji. O Dalmaciji govori kao o evropskoj naciji koja je počela propadati u doba velikih geografskih otkrića, zaostajući u utakmici sa sretnijim suparnicama:

Allora fu che la Dalmazia insensibilmente decrescendo disparve dall'ordine delle nazioni colte; slegandosi dai grandi interessi delle potenze rimase estranea alle mutazioni più riguardevoli ed ai progressi dello spirito umano. Dopo tre secoli e più ch'essa aveva avuto parte nel teatro de' più splendidi avvenimenti d'Italia e di Germania, cadde nell'oscurità del silenzio e nell'oblio come se stata fosse inghiottita dalla terra o coperta dalle alluvioni dell'Adriatico.

(O. c., II, str. 231)

Korak je naprijed nova *Storia della Dalmazia* (Zadar, 1834) iz pera bivšega Napoleonova oficira I v a n a K a t a l i n i ć a (1779–1847). Njegovo je shvaćanje narodnosti bliže romantičkom historicizmu: nacije i carstva nastaju iz promjena što pogađaju sve narode svijeta – korisno je, prema tome, upoznati domovinu pomoću povijesti, vidjeti je u nastanku i razvoju, napretku i propadanju; Dalmacija nije imala ni brojčane ni političke veličine – dio je slavenskih zemalja, pa ipak, i on promatra tu hrvatsku zemlju kao nešto zasebno i odvojeno. Drukčiji je njegov odnos prema Hrvatima: stare Ilire razbili su Rimljani, pa se oni povukoše iza Karpata, a za seobe naroda vratili su se kao pleme Hrvata i obnovili slavenski jezik u Dalmaciji, koji je i za njega *lingua-madre*, osobito lijep i raširen po svijetu. Značajno je i to da Katalinić naziva srednjovjekovno hrvatsko kraljevstvo »governo nazionale croato-dalmato« (pag. XLVI–LXI). Za njega, kao i za Kažotića i za Tommasea, hrvatski jezik je narodni, a talijanski su uvele strane vlasti:

Anche al giorno d'oggi in questa stessa provincia molti vestono e parlano all'italiana, e molti alla nazionale, essendo stata la Dalmazia per molto tempo soggetta ad un governo italiano, ed avendo in gran parte adottati gli usi e l'italiana favella.

(O. c., I, str. 108)

Tommaseo nije pisao historiju, možda i zato što je držao da njegova domovina nema cjelovite vlastite povijesti:

Torrenti veementi con lungo muggito, con torbe onde, o Dalmazia, si rovesciarono sopra te. Potestà vennero diverse; nessuna pose radici nella tua terra. Tu non hai storia vera, ma a brani ogni cosa; come, di là dove il torrente passò, rimane d'inuguaglianze solcato e orrido tutto il terreno. Hai frammenti di storia, frammenti di bene; intero corpo non hai, non intere tue proprie tradizioni. Quel che sin qui fosti, ignori, e non curi sapere: ti par come in sogno che qualcosa fosti. Senti di lontano voci e intravedi ombre pallide

*d'antica lode; ma le voci che per la nebbia correndo si confondono, più che destare, sturbano la tua mente. Quelle che il passato ti parla, son voci non liete, interrotte e debili.*²²

Prema njegovim romantičkim shvaćanjima upravo takva tužna prošlost i patnje rodnooga kraja zalog su ljepše budućnosti, u kojoj će Dalmacija, ako ujedini svoje unutarnje suprotnosti u višu kulturnu sintezu, možda biti predvodnicom probuđenoga južnog slavenstva. Njegova predviđanja južnoslavenske kulturne (katkada i političke) zajednice nisu, međutim, nikada značila napuštanje ideje o dalmatinskoj narodnosti, slavenskoj, ali ipak posebnoga glasa u koru jugoslavenskih i uopće slavenskih naroda i pokrajina:

La piccola Dalmazia può forse nella storia del mondo lasciare più splendida traccia di sé, che la Russia immensa. Ed è meglio, che signoreggiare, vituperoso, patire intemerati.

Piccoli e grandi, concorriamo tutti ad un fine, l'onore di Dio, e il perfezionamento di tutta la specie. D'alberi varii si fa la foresta che dona pascoli al gregge [...]. Di varii strumenti esce accordata una sola armonia come se li movesse una mano, un solo spirito li animasse. Varie siano le membra, uno il cuore e la mente.

*La nazione slava sia come una grande campagna distesa per monti e per valli, da grandi acque annaffiata, e men divisa per esse che unita, ove tutte le colture s'alternino, e crescano tutte le frutta che ha Dio date alla terra.*²³

U Tommaseovoj romantičkoj i poetskoj misli slavodalmatski je politički i kulturni kompleks dosegnuo kulminacionu točku, a rasplet toga stanja rezultirao je, u novim prilikama i nakon teških političkih borba i kulturnog dozrijevanja, pobjedom hrvatske nacionalne ideje.

U shvaćanjima autora triju spomenutih pokušaja povijesnih rasprava nalazimo glavne teze slavo-dalmatskoga »narodnog« osjećaja i političke misli. Od prosvjetiteljskog rodoljublja, preko uvjeta zajedničkog jezika do dubljeg shvaćanja povijesti u razvoju protivurječnosti, pomalo je dozrijevaao prvobitni i apstraktni rodoljubni osjećaj – *la patria è un tutto di cui siam parte* (Metastasio) – do romantičke nacionalne svijesti. Ta tri autora pišu u različitim razdobljima i političkim prilikama, no hrvatskog su podrijetla i pretežno talijanske i francuske kulture. Sva tri ističu upravo dalmatinsko rodoljublje i nikako ne pokušavaju podvrći svoju pokrajinu nekoj talijanskoj političko-povijesnoj tradiciji, iako su prva dvojica mogla to činiti iz oportuniteta. Radoša ne zanima jezično jedinstvo suvremene i drevne domovine; Kreljanović uporno ističe jezični i etnički kontinuitet i stalo mu je osobito do romanskih gradova i Zadra; pučanin Katalinić ističe slavenstvo i hrvatstvo dalmatinske narodnosti, a poučen Napoleonovom veličinom i padom, dopušta i nasilne prekide etničkoga kontinuiteta u domovini.

²² Usp. N. Tommaseo, *Scintille*. Red. def. a cura di M. Zorić, *Studia Romanica Zagabiensia*, Zagreb, br. 4/1957, str. 77.

²³ *Idem*, str. 86.

Katalinićeva i Kreljanovićeva shvaćanja, naravno bez frankofilstva i republikanstva ovoga posljednjega, prevladavaju u austrijskoj Dalmaciji prije narodnog preporoda. Osjećaj narodnosti u četrdesetim godinama dobiva romantičnu boju i odlikuje se dosta raširenim zanimanjem za narodni život i običaje. Dalmatoslavenska ideja postala je tada konkretnija i, u nekom smislu, bliža domaćoj stvarnosti. Romantičari su u slavenskom puku vidjeli gotovo nekoga »dobrog divljaka« i, pod utjecajem Rousseaua, Nodiera, Tommasea i dr., prirodnije i moralnije biće negoli su to bili venecijanizirani građani. Ta naklonost mogla je biti i autohtona, a kasnije u vezi s ilirskim pokretom, a predstavlja ujedno posljednji napor potalijančenoga građanstva da kulturnim djelovanjem (onda se drugačije nije ni moglo) stope partikularističko dalmatinsko rodoljublje i nikada ugašenu slavensku svijest u jedinstveni narodni osjećaj koji bi pomirio duboke suprotnosti dalmatinske stvarnosti. Građanstvo, trgovci i posjednici imali su računa da ističu upravo takvo rodoljublje, dalmatinsko. Mislili su na domaće tržište i na neometanu ekspanziju prema unutrašnjosti (prvenstveno prema Bosni i Hercegovini), a istovremeno na zaštitu municipalnih privilegija i talijanskog obrazovanja, koje je bilo jedan od temelja društvene superiornosti obrazovanog sloja (*la classe colta*).

Iako je pojava dalmatinsko-slavenskog autonomizma došla do punog izražaja tek u sukobu s hrvatskom nacionalnom i političkom idejom u šezdesetim godinama prošloga stoljeća, pružajući okrilje i simpatijama za novu, ujedinjenu Italiju, lokalno rodoljublje mnogo je starijeg datuma i prouzrokovano nizom objektivnih činjenica, od kojih je osobito značajan, uz stranu dominaciju, nov, ali ograničen razvoj građanstva, uz to pod snažnim utjecajem strane kulture velikoga prestiža. Neizravno, autonomizam je olakšao daljnji prodor talijanskog jezika, a kasnije ga je grčevito branio. Rodoljublju ondašnjih Dalmatinaca, bitno drugačijem od suvremene nacionalne svijesti, nije smetao strani jezični izraz. Nisu se odriicali hrvatskog jezika (makar samo i na riječima) ali malo su činili da ga unaprijede ili su se malo njime služili, a talijansku kulturu držali su vrlo korisnom jer su pomoću nje s lakoćom mogli pratiti znanstveni i duhovni razvoj naprednijega evropskog Zapada, stječući neke prividne prednosti pred sestrijskim pokrajinama južnoslavenske braće (*province sorelle*).²⁴

²⁴ Tu dalmatinsku specifičnost spominje i Paolo Mazzoleni, naravno idealizirajući stvarne prilike: »Mi rammento che, nella mia fanciullezza, i giovani nostri che ritornavano non solo dalle Università italiane, ma da quelle di Vienna e di Graz, sapevano a memoria parecchi canti di Dante e del Petrarca, del Tasso e dell'Ariosto, dell'Alfieri e del Niccolini, del Leopardi e del Foscolo, del Manzoni e del Tommaseo, appresi nei licei; e così sviluppavano il senso estetico, si formavano uno stile e ne uscivano scrittori eleganti, valenti, pregiati anche fuori di patria; e delle lettere slave e de' canti del popolo nostro ne parlavano con amore« (usp. P. Mazzoleni, *Niccolò Tommaseo. Nel quarantesimo anno della sua morte*, Zadar, 1914, str. 20). Koliko god navedeni odlomak imao i jasnu političku tendenciju, karakteristično je da taj autonomist i Tommaseov učenik (inače Talijan porijeklom i opredjeljenjem) još godine 1914, u predvečerje prvoga svjetskog rata i D'Annunzijevih avantura na našoj obali, dalmatinske Hrvate naziva »našim« narodom.

II

PISCI OD PROSVJETITELJSTVA DO ROMANTIZMA

1. Književni i znanstveni rad u Dalmaciji u prvoj polovici XIX stoljeća razvija se najvećim dijelom pod stranim utjecajem i u sferi talijanskoga jezičnog izraza. Za tridesetak godina austrijske vlasti domaće tiskare objavile su preko 500 talijanskih publikacija a svega 67 na hrvatskom jeziku. Još je porazniji omjer vrijednosti izdanja. Naše su knjige i brošure uglavnom nabožnog karaktera, uz poneku prigodnicu i Martecchinijeva izdanja dubrovačkih klasika, tiskana lokalnim pravopisom.²⁵

Toliki nesrazmjer nije nipošto odraz etničkih odnosa u hrvatskoj ja-dranskoj pokrajini. Iako je postotak uglavnom doseljenih Talijana bio nešto veći negoli u kasnijim razdobljima, njihov broj čak ni u obrazovnom sloju nije bio tako velik da bi se time mogao objasniti slab književni rad na narodnom jeziku. U stvari, talijanskom jeziku i književnom radu posvetiše se mnogi obrazovani Dalmatinci bez obzira na podrijetlo, a najčešće i bez obzira na dosta izrazite slavenske ili »ilirske« osjećaje. Svi oni slovinski govor drže prvobitnim jezikom »narodnosti«, a talijanski jezikom kulture (npr. Kreljanović, Katalinić, Kažotić, da nabrojimo samo neke). Nikola Tommaseo uči, dapače, jezik puika ili, bolje reći, obnavlja ono što je znao već u djetinjstvu, oštro osuđujući sve koji ga zanemaruju ili ne govore.²⁶ Rijetki su glasovi protiv »ilirskog« jezika, a i kada se čuju, dolaze iz redova privremeno doseljenih stranaca ili su izraz klasne oholosti.²⁷

No već poznati društveni razlozi, uz tradicionalni utjecaj talijanske kulture na našim obalama i privlačnost, u nekim slučajevima, talijanske napredne misli, omogućili su neobičnu situaciju u kojoj se naši ljudi,

²⁵ Usp. G. Novak, o. c., u bilj. 4, knj. II, str. 325. Neki su Dalmatinci objavljivali i u Italiji, osobito u Mlecima, ali i u Trstu, Milanu, Torinu, Firenci, Rimu i drugim središtima.

²⁶ U pismu Š. Popoviću, dne 30. svibnja 1840, pisao je: »La razza slava sorgerà, purché non sia imitatrice; e ciò temo. Ma la Dalmazia è terra ambigua; converrebbe impiecare tutti i parlanti italiano: me primo« (usp. M. Zorić, o. c., u bilj. 10, str. 186). Ovaj odlomak navodi i R. Ciampini, o. c., u bilj. 15, str. 296, bilj. 1. Sličnoga je nadahnua i odlomak iz Tommaseova pisma upućenog njemačkom romantičaru Heinrichu Stieglitzu, kojega je susreo na putu u Dalmaciju i boravio s njime u Šibeniku: »... la delicata potenza del serbo linguaggio. Il quale adesso è fin nella Croazia diffuso per opera de' Signori Gay, Vraz, Cuculjević, e de' loro generosi compagni: sì che in quelle provincie e le patrie memorie vengono ridestandosi e il dialetto appurando, e alla forma serbica antica sempre più s'avvicina. La gente colta e le donne, che un tempo avrebbero arrossito di profferire illirici suoni, in Croazia se ne tengono. Della quale vergogna converrebbe che tutta la gente colta in Dalmazia si lavasse; e ad esempio delle dame ragusee, e con più purezza ancora che quelle non facciano, l'illirico sempre s'adoperasse ne' famigliari colloquii« (»La Dalmazia. Lettere due. II. Ad Enrico Stieglitz«, *Studi critici*, knj. II, str. 323).

²⁷ Otpor protiv našega jezika izazvao je, na primjer, kotorski biskup Pavlović-Lučić kad je u katedralu uveo propovijedi na »ilirskom«, ali u prvom redu zato što je u gradskom garnizonu bilo mnogo vojnika iz talijanskih pokrajina austrijskog carstva. Predbacivali su mu da ne može sakriti »morlačko« podrijetlo i da bi cijeli svijet htio učiniti takvim (HAZ, Akti Dir. pol., 1832, br. 137).

svjesni vlastite etničke i povijesne posebnosti, ipak služe stranim jezikom i pridružuju duhovnom stvaranju veće susjedne nacije.²⁸ Tako se produžuju dugotrajne i složene veze s Italijom, koja u ono vrijeme ne pokazuje znatnije i otvorenije pretenzije prema dalmatinskom primorju. Po tada gotovo općem shvaćanju granice Italije u etničkom pogledu ne prelaze sjevernih granica Dalmacije, koja se identificira s Ilirijom ili je njen dio.²⁹

U toj »ilirskoj« zemlji mogla je stoga nastati znatnija pokrajinska književnost na talijanskom jeziku, koja ima preteča i u ranijim razdobljima, ali u većem obimu i značenju počinje tek od epohe iluminizma. Napredne misli enciklopedista, njihov racionalizam i zanimanje pretežno upravljeno ekonomskim, filozofskim ili političkim pitanjima, baš je i olakšalo širenje talijanskog jezika. Nacionalni kolorit i tradicije nisu bile toliko u cijeni koliko nove misli, pobjeda razuma i materijalni napredak domovine. Pa kad se i budi veće zanimanje za narodni jezik, običaje i književnost, pretežno je filozofske, etnografske ili filološke prirode. U tom razdoblju pojavljuje se više rasprava, pretežno o poljoprivredi, ali i o drugim aspektima dalmatinskog života.³⁰ Najbolji književni izraz naći ćemo tada upravo u znanstvenoj prozi na talijanskom jeziku.

Najljepše djelo dalmatinskog prosvjetiteljstva, *Osservazioni sopra diversi pezzi del »Viaggio in Dalmazia« del signor abate Alberto Fortis*, i njima pridodana *Vita di Sočivizca* (Mleci, 1776) rano preminulog Sinjanina Ivana Lovrića (umro 1777) izrazite je napredne tendencije i odlikuje se narodnim duhom i ljubavi prema domovini, a znatno je utjecalo na romantičku književnost s »morlačkom« tematikom. Priča o životu hajduka Sočivice nije, međutim, samo izvještaj folklorista ili filozofa kojega zanima život primitivnog puka, već i mala epopeja narodnoga, seljačkog života, u kojoj se uz jasne epsko-narativne elemente isprepleću i refleksije pisca o hajdučiji i naklonost prema neustrašivom narodnom junaku. Da je to bila izvrsna književna grada, u zaokružvenom obliku, dokazom su i mnoga kasnija izdanja, prijevodi i preradbe. U mletačkom prijevodu s njemačkoga – *Vita di Stanislao Socivizca* (1817) – pojavljuje se i zanimljiva književna mistifikacija: slavni hajduk sam priča svoj život kritizirajući Lovrića i neke kazališne ljude koji su prikazivali njegove tobožnje zločine godine 1797. u Mlecima.³¹

²⁸ U tome Dalmatinci nisu bili osamljeni. Neko vrijeme Česi se služe pretežno njemačkim jezikom, a veliki slavist Dobrovský ne samo što je pisao na njemačkom, već je sumnjao da li će češki jezik ikada postati sredstvo znanstvene književnosti (usp. Milan Prelog, *Slavenska renesansa*, Zagreb, 1924, str. 5–6).

²⁹ Usp. M. Kažotić, *Le coste e isole dell'Istria e della Dalmazia*, Zadar, 1840, str. 72. (»Il Quarnero – il limite dell'Italia...«). O sličnom mišljenju moglo bi se zaključiti i po nekim Tommaseovim pejzažističkim odlomcima u romanu *Fede e bellezza*. Drukčiji je, međutim, bio stav prema Slovenskom primorju i Istri. Tako je mislio i Giuseppe Mazzini (usp. njegove *Lettere slave*, Bari, 1939, *passim*).

³⁰ Pisali su ih J. Bajamonti, I. Banovac, P. Nutrizio (Babić), R. A. Michieli-Vitturi, G. D. Stratico, A. Borelli i drugi. Dosta surađuju u talijanskim časopisima.

³¹ Tu je Lovrićev tekst dopunjen isticanjem hajdukova bunta protiv bogatih tirana.

Razvio se u ono doba poseban tip našeg »volterijanca«, koji se širinom interesa i književnim ambicijama uzdizao nad zaostalom domaćom sredinom. To je bio, na primjer, zaslužni poligraf i književnik, Splićanin Julije Bajamonti (1744–1800), liječnik koji je svestranom nadarenošću i zanimanjem zahvaćao poeziju, dramu, glazbu, nauku, poljoprivredu, filozofiju, folklor, a pokušao je napraviti i vlastitu enciklopediju (*Dizionario enciclopedico*), u kojoj je, po uzoru na francusku, najviše mjesta dao prirodnim znanostima. Bio je, kako kaže Ivan Milčetić,³² »Dalmatinac... koji osjeća hrvatski, ali pjeva talijanski«. Njegov je književni ukus pretežno arkadski, u okvirima talijanskoga *setečenta*, a trajnije ime u povijesti hrvatske kulture mogla bi mu osigurati i mala rasprava neobična naslova – *Il Morlacchismo d'Omero*³³ – u kojoj, na temelju vlastita istraživanja i po uzoru na Vica i predromantička shvaćanja o poeziji herojskog doba čovječanstva, uspoređuje velikog Homera s Morlacima, njihovim običajima i pjesmama, ističući sadržajna i stilska slaganja s *Ilijadom*.^{33a} Time je naš Dalmatinac pridonio tada raširenom zanimanju za pjesničko stvaranje »primitivnih« naroda, zadavši udarac dominantnoj klasicističkoj superiornosti, pa je Tommaseo držao njegovu raspravu pravim proročanstvom. Bila je to i usporedba različitih civilizacija, primitivne seljačke i pučke i feudalne zapadnoevropske, i to na štetu ove posljednje. U odmjeravanju vrednota dvaju svjetova naši i strani rusoovci nalazili su lik prvobitne ljudske prirode i mogućnost da se suvremena hipokrizija i konvencije ukinu, pa da se novi građanski čovjek ugleda u primjere slobodne, elementarne ličnosti. Tako i splitski enciklopedist želi pribaviti svom narodu poštovanje, ali ne misli da je time poznio Homera: pružio je nove dokaze herojskoga grčkog značaja i usporedbom dokazao junaštvo i vrline svojih Morlaka, koji su superiorni suvremenim gradskim mekušcima.³⁴

Na izmaku stoljeća, u vezi s promjenom ukusa u zapadnoevropskim zemljama, i učeni Dalmatinci ponovo više pažnje posvećuju književnosti u pravom smislu riječi, osobito pjesništvu. G i a n D o m e n i c o S t r a-

³² Usp. »Dr. Julije Bajamonti i njegova djela«, *Rad JAZU* br. 192, str. 97–250. O Bajamontiju pisao je u novije vrijeme i Žarko Muljačić (usp. »Novi podaci o splitskom književniku Juliju Bajamonti«, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Beograd, 1961, knj. XXVII, sv. 1–2, str. 45–53). Bajamontijev scenski oratorij *Prijenos Svetog Duja* (Componimento per musica) izveden je 12. svibnja 1770. prigodom svečanosti u čast prijenosa svećevih kostiju, a ponovno god. 1969. U oratoriju je prikazan i susret Salontanaca s Lobelom, knezom ratničkih Hrvata pred kojim su strepili potomci Rimljana (usp. Antun Celio Cega, »Svježina prašne partiture«, *Vjesnik*, Zagreb, 1969, »Kultura utorkom«, 58).

³³ Bajamontijeva rasprava objavljena je najprije u *Giornale enciclopedico d'Italia*, Padova, ožujak 1797, str. 77–98. Agostino Brambilla tiskao ju je, uz znatnije promjene, u *Gazzetta di Zara* (1835, br. 97, 98, 103; 1836, br. 15). Brambillin prilog s manjim izmjenama ponovo je objavio J. Čudina u *Osservatore dalmato* (1851, br. 151. i 154; 1852, br. 163. i 164.). Izvorni članak s oznakom pravog autora izašao je i u *La Voce dalmatica* (Zadar, II/1861, br. 20. i 21.).

^{33a} Do slične je misli došao i Mlečanin Carlo Gozzi (»Chi legge Omero e Virgilio trova l'immagine de' morlacchi« itd.) u svojim *Memorie inutili* koje je započeo god. 1780 (originalno izdanje u tri dijela objavio je tek 1797–98. godine). Usp. bilj. 18.

³⁴ Usp. I. Milčetić, o. c., u bilj. 32, str. 132–137.

tico (1732–1799), Zadranin grčkog podrijetla, svakako je najzanimljivija pjesnička ličnost tog razdoblja. U njemu se sjedinjuju različite težnje i sklonosti kozmopolitskog XVIII stoljeća, od njegova punog cvata do melankoličnog umiranja rokokoa. Stoga se u Straticovu pjesništvu smjenjuju a kadšto i miješaju epikurejstvo i samaritanstvo, arkadski optimizam i ozbiljna razmišljanja o grobovima, praktična poučna nota i rodoljubno zanimanje za ilirski jezik i glagoljicu.³⁵

*Ma non so dirvi la tenerezza che io provo nel sentire cantate le divine laude, ed offerirsi l'incruento Sacrifizio in quella lingua, che col latte della nutrice ho succhiato, e che una serie di circostanze facendomi abbandonare da fanciulletto la patria e la Dalmazia, m'ha fatto perdere e dimenticare.*³⁶

Ion je držao da je slavenski jezik (*il nostro idioma*) izvanredno lijep, snažan i najrašireniji u Evropi. Nekoliko zanimljivih njegovih soneta objavio je Giuseppe Sabalich,³⁷ a svjedoče nam da je Stratico bio ne samo vrlo obrazovan i darovit već i kritičar u duhu prosvjetiteljskih ideja, za-brinut sudbinom domovine:

*E chi la nube squarcerà funesta
Che oscura il giorno sull'Iliria terra?
Per cui passeggia l'ignoranza infesta,
Al buon senso, al saper movendo guerra?*

*Arti, e studi infelici! E chi vi desta,
Se una stupida man sempre vi afferra,
Se non v'è dato d'altar mai la testa,
Poiché la stolta vi conquide, e atterra?*

³⁵ Usp. Vitaliano Brunelli, »La vita e le opere di Giandomenico Stratico«, *Annuario dalmatico*, Zadar, III, 1886; str. 87–154; IV, 1887, str. 221–280. O tom govori i jedna njegova pjesma na hrvatskom jeziku (»Pisma duhovna za siati xitto«) i rukopisna *Lettera di Gian Domenico Stratico Vescovo di Lesina al nobil Signor Conte Rados Michieli Vitturi* »Sulla vera lingua illirica e necessità di studiarla con metodo« (prijepis je od J. Gurata iz XIX st.), iz koje navodimo: »Perché se i Francesi, Inglesi, Tedeschi, ed anche gli Italiani, ed altri popoli, che non hanno propriamente lingue vere, ma gerghi imperfettissimi, hanno così saputo depurarli, e fissarne le regole, che sono divenuti oltremodo belli, eleganti e felicemente espressivi, è ben da vergognarsi, che noi padroni d'una lingua non solo significante, e ricca, ma stesa per più della metà dell'Europa, nuotiamo nell'incertezza delle vere generali sue proprietà, onde a ciascun scrittore è libero deformare, alterare, scomporre il nostro bell'idioma, secondo il popularismo del paese in cui nacque, o a cui destina i suoi libri«. Ovu raspravu spominju V. Brunelli (o. c., IV, 1887, str. 235) i Petar Kasandrić (»Kačićev Razgovor ugodni u drugoj polovici XVIII. vijeka« *Smotra dalmatinska*, Zadar, XV/1902, br. 1, str. 1–2); zapravo im je bio poznat samo jedan odlomak.

³⁶ Usp. G. D. Stratico, *Collezione di opuscoli sagri e pastorali*, Mleci, 1790, str. 180. Odlomak citira Brunelli (o. c., IV, 1887, str. 237–238) i Tommaseo (»Anton Maria Lorgna«, *Storia civile nella letteraria*, Torino, 1872, str. 393–394, bilj. 6).

³⁷ Usp. »Due poeti zaratini del Settecento«, objavljeno u *Sotto San Marco*, Zadar, 1901, str. 47–71, i »*Il Dalmata*, Zadar, XXXVI/1901, br. 23.

*Città di nome, campi abbandonati,
Povere genti da miseria oppresse
Sono per tutto i vostri tetri ornati*

*Dicea fra me . . .*³⁸

Ali i taj je sonet bez prave lokalne boje i u klasičnoj talijanskoj strukturi, jer do izmjene ukusa u korist romantičke poetike i osjećajnosti još nije bilo došlo. Ruševine solinske navele su dalmatinskog pjesnika na tužna i sjetna razmišljanja, pa ipak je završni akord u arkadskom duhu, zapravo epikurejski poziv na uživanje života. Veliki društveni kataklizmi još nisu prouzrokovali »negativni osjećaj vremena«, karakterističan za sve romantičare i njihove epigone, od Novalisa i Wackenrodera do našeg Jakšića i Kažotića:

*Qui fu Salona, e in questi luochi un giorno
Ergea famosa la superba testa
Città vaga real, a cui d'intorno
I venti e l'acqua fean delizia e festa.*

*O dell'Umanità vergogna e scorno!
Alpestri balze e oscuritate mesta
Dove avelli e trofei famosi forno.
E rupi, ed antri, e cupo orror sol resta.*

*Stupito intorno il passeggiar rimira
La gran rovina e qui Salona ei dice,
Qui fu Salona? E pel dolor sospira.*

³⁸ Ova je verzija objavljena u knjizi *Sotto San Marco* (str. 57). U verziji koja je ugledala svjetlo u *Il Dalmata*, umjesto *Illiria terra* (stih 2) stoji *nostra terra* i *tetti orrendi* (stih 11) umjesto *tetri ornati*. – U maloj zbirci talijanskih rukopisa porijeklom s Korčule (čuva se u Nacionalnoj sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu; R 6531) nalazi se i ovaj sonet posvećen Dalmaciji (»Alla Dalmazia«):

*Tetri alberghi d'orror, deserti [abituri?],
Solitari ricetti, orrende rupi,
Tremendi precipizj, alti dirupi,
Diroccate maggion, sozzi tuguri.*

*Appestati cason, crollanti muri,
Innospite montagne, abissi cupi,
Nascondigli di corvi, antri di lupi,
D'ogni bruto il più rio ricetta impuri.*

*Velenosi scorpion, brutti biscioni,
Fame, guerra, terror, spavento, e peste,
Sozzi morlacchi, infami empj ladroni.*

*Spettri, larve, fantasme, ombre funeste,
Grotte, tane, caverne, orchi, demoni:
Son di Dalmazia le delizie queste.*

Pjesma je vjerojatno izraz trenutnog nezadovoljstva domaćeg čovjeka, a nastala je po svoj prilici u prvim godinama XIX stoljeća.

*O sovra ogni altra amabile mia Nice,
Quai faccia il tempo orride stragi mira,
E fammi, fin che puoi, lieto e felice!*³⁹

Životna zrelost i nova predromantička orijentacija u talijanskoj književnosti upravit će drugim smjerom i Straticovo nadahnuće. Pjesniku Aureliju De' Giorgiju Bertoli (Bertòla) koji je u Italiji popularizirao Younga, Gessnera i Klopstocka, posvetio je kraći spjev u sestinama *Notte*⁴⁰, što strukturom i intonacijom podsjeća na Bertoline *Notti clementine*.⁴¹

*O mordaci del dì cure inquiete
Del mio seno moleste agitatrici,
Negli orrori notturni almen tacete
Di mesta calma e di silenzio amici;
Fuggo da voi, perché mi sia concesso
Un momento in balia star di me stesso.*

*L'inutil Lauro, onde Minerva cinge
La stanca fronte mia gitto, e calpesto,
Desio d'onor, che a vaneggiar mi spinge
Dietro i splendidi nulla or m'è molesto,
E di fama e saper vana follia
Per pietà lascia in pace or l'alma mia.*

*In se stessa raccolta or soffre appena
Delle membra pesanti il vil legame
Quasi scioglier vorria la sua catena,
E de' nojosi dì troncar lo stame,
Se del carcere suo sortendo fuori
Potesse essa vergar sensi canori.*

³⁹ Usp. Sabalichev članak objavljen u *Il Dalmata* i spomenut u bilj. 37.

⁴⁰ Čuva se u Zadarskoj naučnoj biblioteci (28230, Ms. 738). U rukopisnoj biografiji G. D. Stratica, koju je napisao Josip Ferrari-Cupilli, nalazimo i ovu bilješku: »Tra gl'inediti componimenti poetici dello Stratico uno ve n'è in sestine intitolato *La notte olivetana*, diretto al Bertòla, con la risposta, pure in sestine, del medesimo. Il titolo è preso da *Montoliveto di Siena, dove allorè si trovava il Bertòla, che alla Congregazione de' monaci detti appunto Olivetani apparteneva*. Il titolo stesso inoltre ricorda quello delle *Notti clementine* per cui va distinto il nome del detto Bertòla. In ambi tali componimenti si vede espresso, ma forse poeticamente soltanto, il poco genio che avea legato que' due valenti alla vita del chiostro...« (G. Ferrari-Cupilli, »Vita ed opere di monsig. Gio. Domenico Stratico«, Naučna biblioteka u Zadru, 21006, ms. 518).

⁴¹ Bertolin spjev *Le notti*. Poema in tre canti in morte della santa memoria di Clemente XIV (Arezzo, 1775) napisan je pod utjecajem i u znaku čuvena Youngova spjeva *The Complaint, or Night Thoughts on Life Death, and Immortality* (1742-1745) što ga je u Italiji već bio preveo G. Bottoni, pa je bio poznat i Bertòli i našem Straticu. Bertoline *Notti* doživjele su u šest mjeseci šesnaest izdanja, a godine 1778. i francuski prijevod u prozi *Les nuits Clémentines*. Poème en IV chants etc. (Pariz).

*Ognun riposa, e lieti i sogni fanno
 Mille vaganti idee di corpo ignude,
 Me ancora inebria un adorato inganno,
 Che dolcemente i sensi miei delude,
 O notte amica, io già non sogno, e solo
 Sulle oscure ali tue m'innalzo a volo.*

Kao dobar prevodilac inspirirat će se zatim idiličnom lirom Gessnerovom⁴² i sjetnom poezijom Herveyevih *Grobova*.⁴³ Slobodan prijevod u stihovima, načinjen prema nekoj francuskoj parafrazi (*Dei Sepolcri*, 1794, objavljen tek 1885. u Zadru), izražava i raspoloženje našeg pjesnika filozofa: moderan doživljaj grobova uz sjetnu smirenost provijava Straticovim narativnim i reflektivnim, gotovo proznim izrazom, pa uz neka opora mjesta nalazimo i zaista uspjele predromantične ugođaje. Prevodeći Herveyevu proznu poemu, naš se enciklopedist i epikurejac (koji nije zazirao ni od veoma slobodne erotske muze)⁴⁴ mirio sa smrću, slatkim odmorom na kraju duga i sretna života, puna uživanja. Prema riječima iz njegova predgovora, tu je našao obećanje da ništavilo nije konačna sudbina ljudske prirode, da postoji i drukčija domovina za sve ljude bez obzira na podrijetlo i stalež. Tako je i u njegovu slučaju demokratska i materijalistička misao XVIII stoljeća pomalo ustupala pred zahtjevima novoga, individualističnog čuvstva. No tek u nizu od osamnaest soneta, napisanih kako se čini na smrtnoj postelji, Stratico je dao svoje najbolje sastave i labuđi pjev *abata* iz galantnog stoljeća, pečat nad zatvorenom knjigom dalmatinske Arkadije.

Umjesto čulnih i anakreontskih motiva (npr. »Ti vidi là nel prato / Seduta sull'erbetta / Con biondo cappellin...« – iz rukopisnoga zadarskog zbornika) naše literature i stihotvorce na talijanskom jeziku zanimat će sve više ozbiljne mitološke, bardske, nabožne i biblijske teme, povijest i arheologija. Ali rijetki će doseći spontanost i ljudsku veličinu tog biskupa kojemu ništa ljudsko nije bilo strano i koji je u posljednjim časovima pisao i ovakve stihove:

XVIII

*Scioglasi pure e in atomi vaganti
 Questa massa vivente al suo fin rieda:
 Al folle vaneggiar di pochi istanti
 Profondo obbligo d'eternità succeda.*

⁴² Usp. *Della morte d'Abele*. Canti cinque del signor Gesner. Traduzione libera di Tessalo Cefallenio P. A. (Siena, 1776). Iz predgovora doznajemo da je Stratico imao u rukama i neki francuski prijevod u prozi te da Bertòlin prijevod Gessnera tada još nije bio objavljen (str. VII, VIII).

⁴³ Ritmičku prozu Herveyevu (*Meditations among the Tombs, 1745-1747*) preveo je mnogo kasnije Ivan Vidović i objavio godine 1904. u Zadru (*Grobovi Jakova Hervey*); neka od tih »Razm'šljanja« objavio je i u časopisima (1876).

⁴⁴ Zaljenje za izgubljenom mladenačkom snagom i lascivan motiv nadahnjuju spjev *La lotta amorosa*, koji je Crisolao Fario, tj. stari hvarski biskup Stratico, preveo s latinskog u talijanskim tercinama (čuva se Naučnoj biblioteci u Zadru, 20999, ms. 512). U sačuvanom prijepisu tekst nije dovršen.

*Intorno al letto di pianto grondanti
Per lo dolore, i tristi amici io veda:
Sarà poscia di me quel ch'era innanti
Tosto che splenda la funerea teda.*

*Io non mi lagno. Son dal Ciel prescritti
Alla vita i confin stabili e fissi,
E nel libro fatal segnati e scritti.*

*S'apran del nulla i sconosciuti abissi;
Di natura pagar conviene i dritti;
E impavido morrò siccome io vissi.⁴⁵*

Monsignor Stratico, vrlo cijenjeni književnik u staroj Dalmaciji,⁴⁶ preveo je s francuskog roman *Les Morlaques* Justine Wynne Rosenberg, pa je i time pokazao svremen književni ukus, a i rodoljubno zanimanje za narod i običaje svoje zemlje. Rukopis njegova prijevoda izgubljen je ili zagubljen, a prijevod tobožnjih narodnih pjesama u prozi koje je gospođa Rosenberg uklopila u svoju morlačku priču sačuvan je u jednom zadarskom prijepisu.⁴⁷ Evo nekoliko odlomaka iz prve od tih pjesama:

CANZONE DI PECIREP
OSSIA

CANTICO NAZIONALE ESEGUITO DAI GIOVANETTI MORLACCHI, CONTENENTE LE LODI DELL'AUTORE DELLA LORO STIRPE

*Come si sterpa la mortella al suolo
Per cibo delle semplici caprette
Così i nemici suoi, coll'armi elette
Distruggea Pecirep, invitto e solo.*

⁴⁵ Usp. Nikola Valentić, »Di Giovanni Domenico Stratico«, *Gazzetta di Zara*, 1842, br. 104, i »Continuazione e fine dei Sonetti di Monsignor Stratico«, *ib.*, 1843, br. 1. Ti »Ultimi sonetti« ili »Veglie« biskupa Stratica bili su veoma popularni u Dalmaciji, pa se u Zadarskoj naučnoj biblioteci čuva nekoliko prijepisa (28230, I-II; ms. 738, I-II; 24379, ms. 609). Jedan prepisivač pažljivo je pobilježio varijante iz rukopisa koji su mu bili poznati. Sonet XVIII naveden je prema varijanti Josipa Gurata (24379, ms. 609). O Straticovim sonetima bilo je riječi i u *La Provincia dell'Istria*, Kopar, XVIII/1884, br. 7, str. 55-56.

⁴⁶ O tom svjedoči i ovaj odlomak iz Solitrove drame *I conti di Spalato* (1854): »Bravo uomo! santo Vescovo! I Dalmati un giorno porranno le Omelie del vescovo Stratico, vicino ai libri di san Girolamo. Quante verità! che stile! non ho mai letto nulla di più bello. Sì, fare del bene: ecco tutta la consolazione di questi pochi anni che la natura ci concede...« (*o. c.*, str. 28-29).

⁴⁷ To su »Dodici pezzi poetici sopra i costumi de' Morlacchi di Gio. Domenico Stratico vescovo di Lesina dall'originale di M.a Rosenberg« (Naučna biblioteka u Zadru, 9535, ms. 40). Jednu pjesmu objavio je V. Brunelli (*o. c.*, u bilj. 35, str. 246-248). Rukopis prijevoda koji je Stratico napravio godine 1793. i koji je Brunelli držao boljim od anonimnoga talijanskog prijevoda (Padova, 1798) čuvao se u biblioteci dra Vladimira Pappafave. Jedan odlomak tiskan je u *Gazzetta di Zara* (1847, br. 37). O Straticovu prijevodu pisao je Rudolf Maixner (»Traductions et imitations du roman *Les Morlaques*«, *Revue des Etudes slaves*, Pariz, 1955, t. 32, fasc. 1-4, str. 70-72).

*Come la dolce vigna si coltiva
Per spremene indi angelica rugiada,
Così gli amici ad onorar, la strada
L'amico Pecirep sempre si apriva.*

*Mai furo in van della sua sciabla audace
I colpi: e mai fu invan la sua promessa.
Mai venne men la sua minaccia istessa
Sempre pari a se stesso in guerra o in pace.*

.....

*Quelli ch'offrono in Klivno un culto indegno
Alla Luna, tremaro a lui dinanzi.
Possan per noi perir gl'infami avanzi
Del germe lor, per man del nostro sdegno.*

.....

*Sotto un Haiduco coraggioso e forte
Cadono i Turchi qual da pianta eletta
Scuote man di morlacca giovinetta
Le acerbe frutta, che incontrò per sorte.*

*Qual la Cettina nel cader dall'alto
Di Gubavizza spinge i tronchi e i sassi,
Così cadean di Pecirep ai passi
Gl'infedeli precossi in fiero assalto;*

*Tal pria la Cherca urta negli archi e invade
Degli antichi potenti il nobil ponte
Di Roncislap: quindi men forti e pronte
Bagnano l'onde di Proclian le strade.*

*Gitta tranquillo allor l'amo, e ricerca
Il Morlacco il suo cibo, e il Pesce adesca,
E la men dura e faticosa pesca
Non gli contende la pacata Cherca.*

*Nella valle di Dizmo il suo riposo
Pecirep ritrovò. Cablian Mossorri
Alte montagne, inespugnatè torri
Nell'oscuro lor sen l'ebbero ascoso.*

*I monti, ch'ei passò: gli alti dirupi
Sempre udiran di Pecirep il nome
Le turche squadre da lui vinte e dome
S'udiran risuonar dagli antri cupi.*

2. U osvjetu XIX stoljeća ima u Dalmaciji nekoliko neoklasicističkih pjesnika, a susreću se i zanimljivi odjeci tzv. osijanske i barske poezije. Uz promijenjene prilike tome je svakako pridonijelo i školsko obrazovanje i osobne veze Cesarottija s nekim našim ljudima, padovanskim đacima, a u prvom redu književna moda raširena u Italiji i drugim zemljama. Utjecaje nekolicine suvremenih talijanskih pjesnika nalazimo u mnogim sastavima pravnik Nikole Ivellija (Ivulića, od roda Jadrijevića, 1767–poslije 1830), splitskog kontea i stihotvorca, koji je više ili manje lakim no često i površnim književnim izrazom opjevao sve lokalne vlastodršce od mletačke do druge austrijske vladavine i razne obiteljske događaje, prigodne i nabožne motive, anarhiju u Dalmaciji sa simpatijama prema svojoj klasi (*Le sciagure della Dalmazia nell'anno 1797*. Ad Elisa. Poemetto . . ., Mleci, 1798),^{47a} prve mise, pojavu Kreljanovićeve povijesti, ratna zbivanja u Dalmaciji godine 1809. (*Poesie dell'avvocato Niccolò Ivellio da Spalato scritte nell'ultima guerra*, Kopar, 1810), s izrazitim profrancuskim stavom i s prezirnom mržnjom prema Andriji Dorotiću. Kao aristokratski pristalica naprednih misli XVIII stoljeća ali i slavitelj svih vladara i prijestolja (u Napoleonu je vidio božanstvo koje upravlja Univerzumom, a u Franju Prvom dobroga, očinskog vladara) što su mogli unaprijediti zaostalu pokrajinu i osigurati povlastice veleposjedničkog sloja kojem je pripadao, Ivellio je opjevao, pred smrt, i nekadašnju veličinu i trajnu ljepotu Venecije, »kraljice mora«, u kojoj je proveo nekoliko sretnih godina u zabavama i posjećivanju literarnih salona (*Sul porto franco di Venezia*. Ode, Mleci, 1830).

O nedaćama što ih trpi dalmatinska narodnost (*nazione*), odnosno puci Dalmacije (*i popoli dalmati*), progovorio je u pjesničkom sastavu *Pensieri sulla Dalmazia* (Mleci, 1803), upućenom grofu Goëssu i napisanom u vrijeme jedne od periodičnih gladnih godina; tu nerimovani jedanaesterici sadržavaju izvještacene literarne opise zaostalosti, gladi, siromaštva dalmatinskog življa – dakle motive koji se i kasnije više puta vraćaju u Ivellijevu prigodnom pjesništvu. Neki su od tih sastava zanimljivi i zato što odražavaju pjesnikov književni ukus i svjedoče o njegovim vezama sa suvremenim dubrovačkim piscima. U *Tributo di Niccolò noble de Ivellio alla memoria degli esimii letterati Tommaso Chersa e D.r Luca Stulli di Ragusa* (Zadar, 1828) lako je zapaziti stihove posuđene iz talijanskih klasika (npr. Dantea), a simptomatično je i zanimanje Ivellijevo za tri »svjetlonoše« talijanske književnosti, Montija, Pindemontea i Cesarija, koji su umrli upravo godine 1828. Neoklasičari i predromantičari njegovi su učitelji, a u prizoru iz »drugoga svijeta« opisuju Pindemontea, zamišljena i zagledana u poljsko cvijeće, dodajući u bilježi:

*Chi volesse specchiarsi nell'anima egregia d'Ippolito Pindemonte,
non ha che leggere le sue prose, e poesie campestri. In que' maestri
dipinti della natura trovasi ritratto al vivo il candore, e l'ingenua
soavità del suo bel cuore.*

(O. c., str. 46)

^{47a} Usp. Andre Jutronić, »Ustanak pučana na Braču protiv vlastele 1797. u beletrističkim djelima«, *Mogućnosti*, Split, 1966, br. 10, str. 1121–1129.

U zanimljivu prigodnom sastavu u čast careva rođendana (*Ricorrendo il giorno natalizio di Sua Maestà Francesco Primo*, Sciolti, Split, 1826) opjevao je svoj iskreni zanos za Homerovu *Odisēju* i, dijelom po Danteu, tobožnje putovanje na drugi svijet, gdje susreće Homera, Vergilija, Tasa i Ariosta, a u njihovu društvu i Gundulića, »pjesnika slavnog *Osmana*«; vodi ga Meront, tj. Melchiorre Cesarotti, kojemu Ivellio još godine 1826. daje osobito značajno mjesto u svom književnom svijetu, prožetom autentičnim neoklasicističkim i predromantičkim ukusom što ujedinjuje i mitološku erudiciju i smisao za »strašne« prizore noći i prvobitnog kaosa. Iako u konvencionalnu i pomodnu dekoru, njegov spjev *Ricordi di sciagure sulla tomba di mia madre*, Soliloquio (Mleci, 1829) dijelom je ipak izraz proživljena užasa u tobože mirnoj staroj Dalmaciji. Ti nerimovani jedanaestercj imaju prigodnu namjenu (zahvalnost zbog pomoći cara Franje I gladnom stanovništvu godine 1828–1829, a opisuju nastanak i posljedice gladi godine 1782, ulazak seljaka u grad, zaraznu bolest u Splitu 1783, i mnogobrojne smrti od kuge iduće godine (o toj pošasti pisao je u prozi: *Elogio a Sua Eccellenza Andrea Querini*, Dubrovnik, 1796).⁴⁸ Na žalost, i tu je Ivelliju u prvom redu bilo do elegantne neoklasičarske deskripcije, s obiljem epiteta i konvencionalnim

⁴⁸ Kuga u Splitu središnji je motiv Solitrove drame, *I conti di Spalato* (Mleci, 1854). O pošasti u Splitu opširno je pisao J. Bajamonti (*Storia della peste che regnò in Dalmazia negli anni 1783–1784*, Mleci, 1786). Na kasno reagiranje sanitarnih vlasti u Splitu aludira i Bajamonti (str. 141, 145, 146, 153, 154) i Solitro, no prvi okrivljuje liječnike u gradu, a drugi pogrešnu i egoističnu politiku mletačkih vlasti. Među liječnicima koji su prekasno shvatili da je u Split prodrla zaraza bio je i Nikola Foscolo, djed pjesnika Uga, koji o toj »krivnji« i samoprijegornom postupku svoga djeda govori u spisu *Ai senatori del Regno d'Italia: L'avo mio professò medicina: e mentre nel 1785 per pubblica commissione invigilava in Dalmazia come Priore di Sanità, o non se n'avvide in tempo o non gli fu in tempo eredito; certo che la peste sopravvenne improvvisa, e spopolò tutto Spalato, ed ei ne fu primo incolpato. Egli, accortosi della colpa e del disonore, andò in Lazzaretto ove più bolliva il contagio, e poichè ministrando vani aiuti a malati s'accorse d'esser infetto, non disse agli astanti se non che i colpevoli di quella rovina avrebbero un giorno avuto il debito premio; e dissetandosi d'acqua fredda, vietata allora in quel modo da' medici, né per preghiera che gli facessero se ne astenne, né accettò rimedio alcuno, né si rimosse dall'aria aperta ove per tre di e quattro notti sedette, e riconfortando gl'infermi finch'ebbe voce, e raccomandando a Dio i suoi figliuoli, spirò; ammenda generosa di quell'errore, se pur fu suo, e non indegna d'essere ricordata; necessaria a ogni modo ch'io non me ne dimentichi mai» (usp. M. Zorić, »Due note su Ugo Foscolo e la Dalmazia«, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, br. 15–16/1963, str. 182–183). O pošastima u Dalmaciji pisao je i Sibencanin Angelo Frari (1780–1865): *Storia della febbre epidermica che regnò a Spalato e luoghi vicini nell'anno MDCCCXVII* (Padova, 1818); spominje ih i u svom životnom djelu *Della peste e della amministrazione sanitaria* (Mleci, 1840). Tommaseo je u više navrata hvalio naučni rad i književni stil toga liječnika koji je doživio strahote posljednje kuge u Dalmaciji. Odlomak Tommaseove recenzije u stvari je književno svjedočanstvo i odjek strašnoga događaja: »Bene a lui s'addiceva trattare il grande argomento, a lui che presente lo conobbe, e potè nella peste di Macarsca contemplare per che gradi vegna l'arcano morbo crescendo, per quali dileguandosi; studiò le forme varie e gli aneliti della morte; vide la solitudine paurosa e la più paurosa frequenza; s'aggiò tra' cadaveri ammontati e tra' vivi già cadaveri; senti le urla del terrore, e più cupo d'ogni urlo, il silenzio...« (usp. N. Tommaseo, *Intorno a cose dalmatiche e triestine*, Trst, 1847, str. 105–106).*

situacijama i slikama, kadšto iz tzv. poezije grobova i vizija (npr. Varanovna opisa kuge u Messini, u *Visioni* koje je Vincenzo Monti revalorizirao):

*Oh come allor nella stagion d'aprile
S'era indurato il Ciel! Maggio comparve,
E Giugno vi successe e Luglio e gli altri
Mesi di state, e questi ognor più pregni
D'elettrici vapor', nullo ristoro
Porgean di piogge e di rugiade all'arsa
Terra d'ogni vital succo digiuna.
Le messi non offrian che aride paglie
Sopra i campi disperse, onde il bifolco,
Cui cadeva di man la falce adunca,
In suo rancor si percoatea la fronte.*

(O. c., str. 12-13)

*Sovvienti, o Madre di quell'irte nubi
Ch'eclissavano il sol, di quelle nebbie
Dense, aggruppate, ad or ad or divise
Da insanguinati solchi; dell'eterno
Gracchiar di gufi; di quel lento e tristo
Mover di luna, che pioveva il raggio
Fosco così, che non pareva più argento?
Sovvienti oimè! di quel mortal languore,
Di quel notturno mugolar di cani,
Di quel molesto universal presagio,
Di quel sospetto timido, di tante
Confuse inchieste, e infin di quella dura
Esecrabil sentenza: è peste, è peste?*

(O. c., str. 22)

Odjeci pomodnih noćnih vizija nalaze se kadšto i u njegovim kraćim prigodnim sastavima (npr. u *Pel fausto arrivo in Spalato di S. C. R. A. Maestà Francesco Primo ecc.*, Ode, Split, 1818), no čisto osijansko nadahnuće, oponašanje Cesarottijeva jezičnog oblika i Montijeve pjesničke strukture (*Il Bardo della Selva nera*, 1806) najjače je izraženo u poemu *Il Monte Nero* (Mleci, 1806), koju je napisao u povodu francusko-crnogorskih borbi i uvođenja francuske vlasti u Dalmaciji i Boki, a posvetio je Napoleonu, kojeg veliča kao »božanstvo rata« i »drugoga Jupitra« (u čemu, naravno, nije bio sam). U predgovoru dao je oduška nehinjenim prosvjetiteljskim stavovima i frankofilskim osjećajima. Crnogorcima priznaje čvrst značaj, fizičku snagu i spretnost, jer nisu pokvareni civilizacijom, i vjeruje da će napustiti apsurdno i barbarsko shvaćanje junaštva. Gola istina otvorit će im oči, pa će vladika izgubiti neograničenu vlast, jer je »naoružana filozofija« već rastrgla čaroliju, a razum trijumfalno šeta nad ruševinama fanatizma i praznovjerja. Napoleonov genij omogućit će i nesmetan razvitak hrabre Narodnosti (tj. Dalmatinaca), jer se u Iliriji pritisnutoj prošlim režimom čak i sjajno razdoblje prosvje-

titeljstva odrazilo tek slabim svjetlom filozofije i književnosti. Spjev ima tri pjevanja nejednake dužine, a napisan je uglavnom po uzoru na Cesarottijeve prijevode Ossijanovih pjesama, tj. u nerimovanu jedanaestercu što se vrlo slobodno izmjenjuje s kraćim stihovima i lirskim odlomcima, s tipičnim rječnikom i karakterističnim složenicama (*roco-sonanti, lungogementi, croci-signante*). Već u prvom prizoru susreće se, u noćnom mraku, tmuran junak, pseći lavež, duh poginula ratnika i spilja prekrita mahovinom – pribježište osjećajne i uznemirene duše predromantičara. Nordijski krajolik, s maglama i olujnim noćima, bio je sasvim po ukusu bujnih i melankoličnih duhova kasnoprosvjeteljske epohe. Stoga je i atmosfera Ivellijeve Crne Gore u znaku strašna vjetra, tamne noći, magle i pljuskova:

*L'addensata nebbia
Nella fosca caligine ravvolta
Tenea la luna. Pallide le stelle
Quasi scintille di languente fiamma,
Che nel morir le tenebre rabbuia,
Scoprivansi alla terra. Upupe e gufi.
Gracidando, battean le stridul'ali
Sulle zolle de' morti, e la tempesta,
Mista a dirotta impetuosa pioggia,
Sfrondava i rami delle piante annose;
La natura agitata i dritti antichi
Del silenzio rompea, sciogliendo il freno
Ai procellosi venti, e alle sanguigne
Meteore inauspicate. Umato accento
Non s'udia risuonar, se non che un lungo
Urlo di cani al mormorio frammisto
Dell'acque traboccanti dalle eccelse
Vette de' monti nel vallon profondo.*

(O. c., str. 25–26)

Ivellio donosi i naricaljku crnogorske nevjeste nad poginulim junakom Grujom. No i tu je naša samo situacija i eventualno motiv, a oblik je uglavnom osijanski, prema modelu što ga je u Italiji stvorio Cesarotti: takav je i sav spjev, u kojem nema epske radnje i u kojem junaci svakog časa uzimaju u ruke keltsku harfu umjesto naših gusala:

*Seguia Novach; allor che d'improvviso
Ruppe la calca, e squallida, tremante
Rachita si mostrò. Lacere, sparse
Avea le nere chiome; immoti e foschi
Gli occhi di calde lagrime bagnati.
Essa arrestossi immobile davante
Alla livida spoglia insanguinata
Dello sparuto giovinetto. Il seno
Picchiasi orribilmente, e dentro il core*

*Mal più potendo contener la doglia,
 In tai proruppe lamentosi accenti.
 O figlio tenebroso della rupe
 Orrenda, cupe
 Fischian d'intorno le voci di morte,
 Come come cadesti, o Grujo forte?
 Dal tuo fianco sgorga il sangue,
 E in me langue
 Per terror l'alma smarrita!
 Qual feroce, acuto brando,
 Fulminando,
 T'apri in sen larga ferita?
 I tuoi veltri divaganti,
 Lung'urlanti
 Attraversan la foresta.
 Oh qual giorno di tempesta,
 Procelloso,
 Spaventoso!
 Ahi! per me no v'ha riposo!*

(O. c., str. 12-13)

Iste godine objavio je u Mlecima još jedan prigodan sastav u stihovima i prozi; to je *Il primo giorno di marzo 1806 in Dalmazia*, posvećen prijelazu naše primorske pokrajine pod francusku vlast. Baš tada je bio najviše obuzet Montijem, osobito njegovom predromantičkom fazom, i uspjehom njegova spjeva *Il Bardo della Selva nera* (v. str. 76. Ivellijeve knjižice), pa je proznoj cjelini dodao i tobožnju preradbu morlačke narodne pjesme u čezarotijevsko-montijevskom polimetru s obaveznim tamnim bojama osijanskog svijeta, jer »i loro canti non respirano quella soave mollezza di cui sono sparsi i nostri versi così detti anacreontici e catulliani« (o. c., str. 75). Od moguće domaće građe susreću se samo narodna imena (*Giurca, Stiepo, Tomalo*), Crnogorci što su junačkim otporom protiv Francuza očito privukli zanimanje našeg frankofila, i planina Mosor. Namjena je i te pjesme enkomijastična. U proznom dijelu knjižice ima zanimljivih aluzija na dalmatinske prilike, oštre satire na svećenstvo, osobito poljičko, i misli o pramajci prirodi, koja je podjednako, među sve ljude, podijelila svoje darove, pa se i u jednostavnome seljačkom puku može naći čista duhovna i moralna veličina, primitivno zdravlje i snaga, prirodna dobrotu i nepokvarenost. Tu demokratsku misao i novi doživljaj krajolika preuzet će i razviti kasnija romantička generacija.

Slična šarolikost nadahnuća i utjecaja obilježava i skromnije djelo Splićanina L u j a (L u i g i j a) T o m m a s e a (1756-1832), konzervativnog plemića, autora spjeva *Sul sistema anticopernicano* i, za razliku od Ivellija, neprijatelja Francuza i misli o jednakosti i slobodi, koje je držao prolaznom modom. Manji izbor njegovih radova u stihu i prozi objavio

je Nikola Tommaseo: *Di Luigi Tommaseo scritti inediti*.⁴⁹ Ima tu oštih žaoka uperenih protiv Francuza i Napoleona, ali i opisa dalmatinskog krajolika u mračnome predromantičkom dekoru, no s humorističnom poantom:

LA PARTENZA D'ALMISSA

*Rupi scoscese, torri diroccate,
Temute un tempo, or sol di corvi nido
E in un di capre albergo eletto e fido,
Che tali anche da lunge vi mostrate;*

*Cupe caverne, sempre destinate
A far eco de' gufi al tetro grido;
Basso, e di gravi pin nemico, lido;
Fosse, d'alga e di rane popolate;*

*Cadenti mura, dal cui breve giro
Protette io veggo sol mille ruine,
Qualor l'occhio imparzial girar mi piace;*

*Sui vostri grati orror grato io sospiro,
Poiché siam giunti de' contenti al fine,
Io col partir, voi col restare in pace.*

(O. c., str. 16-17)

Luigi Tommaseo sklon je zajedljivoj šali i satiri: takav je osobito u poslanicama, epigramima, pismima i sonetima, koje je upućivao G. D. Straticu, B. Bicegu, J. Bajamontiju i drugima. Tu žigoše karijerističku borbu svećenstva za unosne visoke položaje u crkvenoj hijerarhiji, glupost i prazninu domaćih intelektualaca, izražavajući otvoren prezir prema »suvišnim« znanjima što ih daju dalmatinske škole, koje guše i ono malo vrlina što ih daje »majka priroda«. I on je poznavao suvremene misli o vrlini, prirodnoj jednostavnosti i poljodjelstvu, temelju narodnog blagostanja. Umjerene prosvjetiteljske poglede iznio je u pet pjesničkih sastava o plemenitosti poljodjelskog zanimanja, o zlatnom vijeku, o potrebi konzervativizma u ratarstvu itd., što su ugledali svjetlo tek godine 1887. (*Alcune poesie inedite di Luigi Tommaseo*).⁵⁰ Kadšto su njegove šaljive pjesme zanimljivo svjedočanstvo o nestalom pokrajinskom životu, ambijentu i shvaćanjima:

RISTAURO DELLA CASA PROPRIA

*Vissi dodici lustri sotto un tetto
Dove i raggi del sol s'avean formato*

⁴⁹ Pos. ot. iz *La gioventù*, Firenca, 1864, str. 1-20.

⁵⁰ Usp. *Lo Schiesone spalatino*, Split, 1887, str. 3-18.

*Varie strade rotabili, e in un lato
Le nottole perfino il lor ricetta.*

*Erano i muri di sì vago aspetto,
D'un colore sì vivo e tanto grato,
D'un gusto poi sì fino e delicato,
Che quei parean del nostro lazzeretto.*

*Le travi, alfin, dal fumo lorde, e il basso
Pavimento (lavor vecchio di botto),
Erano, niente men, tutti in conquasso.*

*Ora tutto è rifatto e sopra e sotto:
Io fei la spesa, e mi ridussi in asso;
E gli eredi diran: Viva il merlotto!*

(O. c., str. 17)

Šaljivo i satirično pjesništvo na talijanskom jeziku bujno je cvjetalo kroz cijelo ovo razdoblje u dalmatinskim gradovima i varošicama, jer je to bila književna vrsta koja je najbolje odgovarala ukusu i potrebama obrazovane ali dokone publike bujna temperamenta, sklone gruboj šali i bolnoj poruzi. Gotovo svi znatniji, pa i manje poznati pokrajinski pisci naoštrili su pokatkad pero i nasmijali sugrađane, koji su takav rad cijenili ali su ga se istovremeno i bojali. Tu su i G. D. Stratico, L. Tommaso, L. Dudan, Rabljanin G. B. Werk, kasnije J. Zaninović i mnogi anonimni stihotvorci, često i slabijega književnog obrazovanja, koji su oprezno skrivali svoj identitet, jer je politička vlast progonila sve koji su mogli unijeti razdor među »mirne i odane« podanike carstva. Čuvene »satire« nisu uvijek bile na dostojnu književnom nivou – ali su gotovo uvijek šibale, uz osobne mane i poroke danas zaboravljenih pojedinaca, izvještačenost, oholost i pokvarenost suvremenika, puzavost činovnika, gramzljivost svećenika ili političku prevrtljivost intelektualaca. Dosta često pisali su ih u lokalnom talijanskom narječju, a kadšto i u hrvatskom, pa su jezičnim oblikom bile bliske i širim gradskim slojevima. Zbog pretežne efemernosti sadržaja (a i cenzure koja ih je pratila i progonila) te sličice iz domaćega pokrajinskog života u XVIII i XIX stoljeću (bit će da ih je bilo i prije) danas su većinom izgubljene. U spisima zadarske Direkcije policije čuvaju se dvije satire iz Šibenika uperene protiv mrskih predstavnika carske birokracije.⁵¹ Navodimo prvu, koja je dulja i življega izraza:

⁵¹ Usp. HAZ, Akti Dir. pol., 1839, br. 284. Kao autori satira u Šibeniku spominju se Danijel Difić i jedan Draganić (usp. *La Domenica*, Zadar, 1889, br. 13). Godine 1840. anonimni konfident uvukao se u stan Fausta Draganića i našao tamo *La giovine Italia* i knjigu »delle parole di un Credente di Lamenè (sic); usp. HAZ, Akti Dir. pol., 1840, br. 509.

RITRATTO DEL PRETORE DI SEBENICO

Oggi in vapor
parte el Pretor
col Podestà,
a Zara el vâ
per inchinar,
felicitar,
far riverenza
a Sua Eccellenza
Governator
nostro Splendor.
A farghe corte
tutti alle porte
alla pretura,
in positura
i l'â inchinâ
l'accompagnâ
sino a marina,
questa mattina
ai sette botti
dal sono rotti.
Questi xe stai
i sui Impiegai.

Quell'olleoso
vecchio Bavoso
e senza denti
in complimenti,
strisciava in quâ,
guardava là
per asseverar
e pe' notar
se quanti zera
insin a terra
se scavezasse,
se scapelasse.
Da camerier
el Carcerier
l'â menâ via:
spilorzaria
che non fâ onor
ad un Pretor.
Bella la pacca?
l'ama la macca.
Omo da niente,
sempre esigente,
za mi lo guardo
col Odoardo

per Clodatario
al tafanario
messo in parada
colla velada
da sior Tonin
là nel giardin
a far inchini
con pantomini:
Conte de' quâ
conte dellâ.
Tutto zojoso,
tutto mieloso
guardar in fazza
donna e ragazza,
ride da matto,
e come un gatto
ispiritâ,
ingaluzzâ,
far da putello
senza capello
mostrar el zuffo
da vero guffo,
i variopinti
cavei ritinti,
fronte spaziosa,
fazza rugosa,
bocca ridente,
arca fetente.
In stâ figura
cambiar natura
Sior Dose amabile
non xe sperabile.
Fra Zaratini,
fra moscardini
ste cacche far,
podè tornar
a Sebenico,
dove un amico
za non gavè.

El Sorgo poi
cativa biava
ome maligno,
iniquo, selerato,
falso, traditor,
efeminato.

Lakoća i sposobnost asimilacije darovitog Ivellija kao da je nedostajala ozbiljnom profesoru retorike i poetike Bernardinu Bicegu (umro je u Vicenzi godine 1836), doseljenom Talijanu i profesoru Nikole Tommasea u splitskom sjemeništu, gdje je predavao od 1807. Volio je pjesništvo i čake koji su pokazivali urođeni dar (na primjer Stjepana Ivačića), dok je ostale zapaštao. Tommaseo ga spominje u svojim spisima više puta sa zahvalnošću i simpatijom, na primjer u polemičkom svesku *Via facti. La Croazia e la fraternità. Di nuovo a' Dalmati* (Trst, 1861):

Il seminario di Spalato a tutta la provincia fecondo, che accolse scolaro Ugo Foscolo nel penultimo decennio del secol passato, sul principio del nostro invocava maestri italiani, tra gli altri Bernardino Bicego di Vicenza, del quale essere discepolo fu a me beneficio, e che sapeva negli allievi ispirare emulazione senz'astio, innamorarli del bello, segnamente in un de' suoi più compiuti esemplari, Virgilio; che insegnava (rara cosa) a discernere negli scrittori i difetti da' pregi; che con certa acrimonia temperata di giovialità appiacevoliva lo studio, e stimolando gl'ingegni affrenava; che, avverso com'era alla dominazione francese, istillava in me, senza saperlo, il rispetto all'antico e al natio, lo schietto amor del vero pericoloso, il dispetto d'ogni grandezza invaditrice, per abbagliante e rumorosa che fosse.

(O. c., str. 15)

Bit će da je Tommaseo, sjećajući se svojih mladenačkih dana, malko uljepšao lik splitskoga profesora, jer Ivan Franceschi nešto drukčije govori o Bicegovim pedagoškim metodama.⁵² Bilo kako bilo, Bicego je objavio nekoliko sastava u prozi i stihovima, od kojih zaslužuje da se spomene poučno-deskriptivni spjev u tri pjevanja *I contorni di Spalato* (Zadar, 1814). U stihovanoj raspravi o poljoprivredi i trgovini, smirenim tonom, ali ne bez naklonosti i gorka prijekora profesor iz Verone poučava Dalmatince boljem radu na korist domovine, koju je iskreno zavolio. Pišući u radnoj sobici zamišljao je čarobnu ljepotu Kaštela, ali opisivao ih je uz pomoć konvencionalnih sredstava i bez smisla za lokalni kolorit. Pun mitoloških elemenata i prosvjetiteljskih ideja, njegov je sastav korektan iako zakašnjeli plod tzv. poučne poezije (*poesia didascalica*), koja je imala toliko sljedbenika u XVIII stoljeću. Neki njegovi stihovi formalno ne zaostaju mnogo za sličnim proizvodima u talijanskoj opusnoj poeziji:

*In quella parte, ch'all'Ilirio in grembo
Tra le braccia del Tizio, e del Narone
Come in amplesso di perenne amore
Stretta sen giace, e che Dalmazia ha nome,
Posta è la bella, e a me sì cara sponda*

.

⁵² Usp. *Annuario dalmatico*, Split, I/1859, sv. I, *passim*, u članku o S. Ivačiću.

*Delizioso n'è il suolo, e tanto amore
 Nell'alternar l'ombroso con l'aprico
 Quando formollo v'adoprà Natura,
 Sì dolce a un tempo, e sì vivace l'aura
 D'ogn'intorno vi spira, e in tante scene
 Incantatrici i svariati obbietti
 L'occhio vi gode, ch'io dir non saprei,
 Se quei, che tante i favolosi canti
 Ammirar soglion dell'antica Gnido,
 Di Pafo, d'Amatunta, e di Citera,
 Altra pianura, altra collina al mondo
 Possan di questa immaginar più vago.*

(O. c., str. 5-6)

Opisi prirodnih ljepota i pouke o ratarstvu u tom spjevu, koji je posvećen Radošu A. Michieli-Vitturiju, trebali su navesti čitaoce da porade oko obnove domovine, teško iskušane napoleonskim ratovima. Sasvim je poučan (*didascalico*) njegov spjev *Avvertimenti morali e letterari a suoi scolari dalmatini* (Split, 1813), a deskriptivnoj poeziji vraatio se opet u *Itinerario da Nona a Narenta per S. M. Francesco I* (Zadar, 1818).

Marljiva ratara i rad na poljima veličao je Ante Nikolorić (1798-1852), liječnik iz Bola i pjesnik, oduševljen jednostavnim i zdravim životom u slobodnoj prirodi. Njegove malobrojne pjesme na talijanskom i latinskom jeziku objavljene su tek u novije vrijeme,⁵³ a pripadaju uglavnom kasnom arkadskom pjesništvu, s mitološkim rekvizitima i moralno-poučnom namjenom.

Neoklasicizam Montija i njegovih epigona uhvatio je čvrst korijen u Dalmaciji i Dubrovniku. O tome svjedoči i jedno pismo Dubrovčanina Tome Krše (Chersa), upućeno samom Montiju. Ponosan što je upoznao slavnog književnika i pun zahvalnosti za to prijateljstvo, Krša piše da mu je domovina još draža jer su i tu Montijevi književni proizvodi osobito cijenjeni, a neka najnovija ostvarenja neoklasičarskog prvaka upravo čitaju braća Zamagna i drugi obrazovani Dubrovčani.⁵⁴ Kršine riječi nisu bile hinjeni kompliment. Monti je imao sljedbenika u našim primorskim gradovima, bio je drag slobodoumnijim intelektualcima, a apolutistički cenzori bili su manje sumnjičavi prema »neutralnoj« mitološkoj građi i neoklasičnom pjesništvu, često prigodna karaktera, negoli prema aktualnijim, politički i etički više angažiranim romantičarima.

Još godine 1827. Tommaseov suučenic i kasnije splitski načelnik Leonardo Dudan (1798-1864) objavio je prigodni sastav *La giostra di Sign* u čast careva rodendana, posvećen sinjskoj alci, koju usporuje s olimpijskim igrama u staroj Grčkoj. U četrdeset osam stanca,

⁵³ Usp. Umberto Calvi, »Un poeta della rinascita agraria in Dalmazia«, *Archivio storico per la Dalmazia*, Rim, XII/1931, str. 395-412.

⁵⁴ Usp. *Epistolario di Vincenzo Monti*. Raccolto ordinato e annotato da Alfonso Bertoldi, Firenze, 1927-1931, sv. 2, pismo 924, str. 422-423.

ne baš lakih i melodioznih, spominje se rat, Dalmacija i visoki slavljеник, način igre i pravila alke. Spjev sadržava i jednu narativnu epizodu, kojoj je svrha da oživi opis: Sinjanin *Filante* (!) dobiva na poklon ružu od drage i krije je u prsima, što mu smeta u takmičenju, no konačno ipak pobijedi, dok sunce pozlaćuje vrh Mosora. Gradski ljubavni prizori i klasična imena svakako ne pristaju uz hrvatske narodne običaje, ali bili su u skladu s klasicističkom poetikom, kojoj je temeljno pravilo oponašanje uzora i ukrašavanje s namjerom da se dosegne već utvrđeni model ljepote. Pa kako je Dudanov spjev prikazivao naš svijet u neoklasičnom ruhu, njegovo je djelo imalo uspjeha: Franjo Carrara spominje ga još godine 1840. kao jedan od primjera »slavenskog nadahnuća u talijanskom obliku«, dakle takvog tipa književnosti kojem je taj romantičar težio i koji je preporučivao svojim suvremenicima kao prilog kulturnom i općem preporodu u Dalmaciji.⁵⁵

U isti niz djela slavenske inspiracije Carrara ubraja i *Le Wile del Mosor* (Zadar, 1833), kratak spjev Splićanina Stipe Ivačića 1801–1858). To je »dalmatinska idila«, napisana za carev rođendan. Opširno je citira N. Tommaseo u knjizi *Scintille*,⁵⁶ a ponovo je tiskana u Splitu godine 1891. U tom drugom izdanju nema pjesnikova predgovora, a to je šteta, jer iz njega jasno progovara Ivačićevo slavensko rodoljublje, simpatija za narodni jezik, vjerovanja i običaje:

⁵⁵ Usp. F. Carrara, »Di uno scritto nuovo del Kopitar«, *Gazzetta di Zara, Zadar*, 1840, br. 59. i 60. Stihove iz Dudanova spjeva Carrara navodi u članku »Feste popolari in Dalmazia«, *Letture di famiglia*, Trst, 1852, vol. I, str. 239–241. Pr padao je starijoj plemićkoj obitelji bosanskog podrijetla (Tasovići), koja se od XVIII stoljeća spominje i kao Dudan. Kao splitski načelnik odbio je 1848. god. poziv hrvatske braće na ujedinjavanje. Njegova rukopisna književna ostavština nije sačuvana. Pisao je satire, objavio knjižicu *Versi nelle faustissime nozze del nob. sig. Michele Tartaglia colla nob. sig. Maria de Dudan*, Padova, 1827 (na kraju, u nerimovanim jedanaestercima, opisuje splitsku okolicu), nekoliko prigodnica i stihove »Per morte di bella giovine« (*Favilla*, Trst, III/1839, br. 37, str. 147), prijevod neke pjesme kojoj je autor pučki kaštelanski pjesnik (*Favilla*, 1839; *Gazzetta di Zara, Zadar*, 1846, br. 86) – Dudan je i tu promijenio imena protagonista jer su mu se činila »sasvim prozaičnima« –, sonet u smrt F. Carrara (A. Bajamonti, *Della vita e degli scritti dell'abate D. Francesco Carrara*, Split, 1854, str. 99) i sonet prigodom obnove Zlatnih vrata Dioklecijanove palače, posvećen poglavaru Burattiju, koji je kao mladić skupljao naše narodne pjesme u Drnišu i okolici za Nikolu Tommasea (usp. M. Zorić, o. c., u bilj. 10, str. 226–227). Taj je sonet, prema svjedočanstvu Gregorija Zarbarinija, bio veoma cijenjen i pojavio se u nekoliko talijanskih novina (G. Zarbarini, *Il palazzo di Diocleziano e il II della »Diocleide«*, Split, 1890). Navodimo stoga prve dvije strofe:

*Dorme il Genio di Roma accanto ai prodi,
Che questa alzarò un dì superba mole,
E dorme il Sir, ch' ai rai del patrio sole
Scordò del Tebro le canore lodi.*

*Ammirate reliquie, al mondo sole
Qui serban l'orme degli Dei custodi;
E di sotterra uscir voce pur odi.
Che il braccio invoca, e dell'obblio si dolo.*

Dosta podataka o Dudanu nalazimo u rukopisnom djelu Dujma Srećka Karamana *Zasluzni Splječani*, što se čuva u Muzeju grada Splita.

⁵⁶ Usp. *Scintille*, Mleci, 1841, str. 86–87.

Le Wile nella parte poetica dell'illirico idioma vengono presoché come le Ninfe de' Greci; esseri cioè superiori alla condizione umana; vergini d'estrema bellezza, abitatrici dei monti e dei laghi, godenti perenne gioventù, amanti degli uomini, e specialmente dei prodi. Lor uffizio primiero si è il cantare le glorie de' regi, e degli eroi. Alcune veggiono nell'avvenire. Esse cantavan le gesta di Kraglievich, e dello Scanderbegh; esse in tempi più presso a noi le vittorie dei Dandoli e dei Morosini sopra l'Ottomano; esse nei più remoti la grandezza dell'imperador Costantino, l'invenzione della Croce per opera di S. Elena sua consorte; queste con chiome sparse al chiaror della luna vengono a piangere sulle grandi rovine di Naron a e di Salona; le quali cose, ed altre siffatte scorgere si possono di leggieri nelle nostre nazionali canzoni. È facil poi l'immaginarsi come i costumi, che propri ad esse si fanno adattarsi ai caratteri di nostra nazione. Danno la caccia ai lupi; giostrano a cavallo; cingon la spada: precedon le battaglie. Veston dal collo ai piè tutto bianco; alcune rarissime hanno in fronte una stella e son le regine. Ned elle appartengono tanto al linguaggio poetico quanto alla volgare opinione; giacché non avvi Morlacco forse che nei di suoi canuti non racconti ai minori d'essersi alcuna volta in esse scontrato nel decesso di vita sua.

(O. c., str. 5-6)

Učenik Parinija i Montija pjevao je ipak o zanimljivim vjerovanjima svoga naroda, u kojima, pomalo i po novom romantičkom ukusu, nalazi izvor nadahnuća. Taj Dalmato-Slaven unio je u tipično neoklasičnu strukturu (s deskriptivnim elementima i perifrazama) neke domaće motive i stilske postupke (ponavljanja, nabranjanja i slavensku antitezu, koju je možda preuzeo iz »Hasanaginice«), pa krajolike i vile s hrvatskim imenima.⁵⁷ Stoga mu je Tommaseo priznao neku vrijednost zbog originalne sinteze slika iz »ilirske« narodne pjesme i reminiscencija iz rimskih klasika,⁵⁸ dok je Ivan Franceschi⁵⁹ isticao da je Ivačićev izraz ipak nešto odviše mek u odnosu na stil narodnih junačkih pjesama. No Tommaseo je dobro uočio novost eksperimenta, u kojem Ivačić nije imao pravih sljedbenika.

⁵⁷ Godinu dana ranije novi talijanski prijevod pjesme »Hasanaginice izašao je u *Gazzetta di Zara* (1832, br. 2). Planinkinje vile (*le montanine fate*), slavensko pjesništvo (*la slava cetra*) i narodne pjesme (*le canzoni nazionali*) Ivačić je spominjao već u talijanskoj Odi napisanoj prigodom ozdravljenja cara Franje I (usp. knjugu *Nella faustissima occasione della ricuperata salute di S. M. I. R. A. Francesco I d'Austria*, Split, 1826, str. 10-14).

⁵⁸ »Un condiscipolo mio, che da Bernardino Bicego, maestro raro e dalla felice natura ebbe pronto e sicuro il sentimento del bello; dalla poesia del popolo illirico togliendo le imagini, e colle memorie de' latini scrittori contemperandole, ne trasse una forma tra italiana e pellegrina, meritevole che da me sia mostrata, a memoria degli studii comuni, ad eccitamento e di lui stesso e de' crescenti ingegni della povera patria nostra« (*Scintille*, Lanciano, 1916, str. 89).

⁵⁹ Usp. njegovu opširnu studiju »Della vita e degli scritti di Stefano Ivacich«, *Annuario dalmatico*, Split, 1859, I, str. 87-152.

Ivačićeve su *Wile del Mossor* poema vješto sastavljena, idiličnog nadahnuća i pomalo sjetnog tona, s ponekom rafiniranom slikom:

*Qual dalle balze del Mossor ventoso
Giugnea concento? di canori cigni
Forse candida schiera alle sorgenti
Testé poggìo del Giadro? o di donzelle
E donzelli un drappel novella sposa
Al tetto marital guidò cantando?
Né di canori cigni allata schiera
Presso al Giadro poggìo, né di donzelle
E donzelli un drappel novella sposa
Al tetto marital guidò cantando.*

.

*. Lanca bionda;
Zorizza e Fatimira ambo le linci
Use a cacciar coi maculati veltri.
E Vladda; e Slatimira; e Crunoslava
Di destrier spronatrice; e Gliubimira
Vaga come l'aprile; e Jella; e Bilca
Chiusa il turgido sen d'eburnee borchie;
E Sladostanca che l'aurato brando
Brandisce e i prodi all'ardue zuffe incita.
Ma fra tutte sorgea Danizza altera,
Come in terso cristal tra fresche rose
Garofano, o pavon tra bianchi cigni:
Stellata il fronte; a cui sugli erti gioghi
Pascon cinquanta candidi cavalli.*

.

*Ma cantò Fatimira; ed il suo canto
Del sonno d'un bambino era più dolce.*

.

*Seguì Vlada gli accenti; e la sua voce
Era voce di flauto in cheta sera.*

(O. c., str. 7-8)

Ivačićevi stihovi podsjećaju i na njegove talijanske uzore, ali uz konvencionalne čezarotijevske perifrize (*lampa del giorno*) ima i uspjelih epiteta i figura koje skladno pristaju uz domaći motiv spjeva (*Mossor ventoso, montanine Wile, brando brandisce u enjambementu*). Taj profesor humaniteta i pobornik klasicizma, koji je više volio Parinija negoli Dantea, bio je nesumnjivo jedan od najboljih majstora talijanskog stiha u sredini gdje se mnogo pisalo, često i bez dovoljno spremne i znanja. Ipak malo je objavio, na primjer neke latinske prigodnice u stihu i talijanske u prozi, a u rukopisu je ostavio traktat o epistolarnom stilu, danas izgubljen, kao što su propali i zanimljivi »canti bardici«. Valjda su

to bili prijevodi naših narodnih pjesama ili talijanske imitacije u narodnoj maniri! Od objavljenih sastava vredniji su njegova skladna oda *Vista di Gravosa*, u neoklasičnu stilu, napisana u Dubrovniku, prigodnica *Il Tempio da ergersi sulla cima del Velebich* (Split, 1834), s reminiscencijama iz Manzonijevih oda i himni i, naročito, *Jella o le tre poma* (1846), s temom iz dalmatinske povijesti i figurama iz narodne pjesme. Nisu bez značenja ni njegove veze sa suvremenim dalmatinskim piscima: upozorio je, na primjer, Anu Vidović na »romantičnu« legendu o postanku naziva šume Mojanka kod Splita, koju spominje već Fortis, i nagovorio je da napiše svoju prvu poemu na hrvatskom jeziku,⁶⁰ a godine 1825. pisao je bivšem školskom drugu i prijatelju Nikoli Tommaseu o Ferićevim prijevodima narodnih pjesama, skrećući mu tako pažnju na našu narodnu poeziju, koju će Tommaseo »otkriti« tek kasnije.⁶¹

Pretežno je književni a ne znanstveni rad i obimna, nedovršena *Storia dell'antica Grecia*⁶² V i c k a D r a g o (1770–1836), proaustrijski orijentiranog kontea i trogirskog pretura.⁶³ Taj pothvat oduzeo je piscu mnogo vremena i sredstava: zapustio je odgoj djece i obiteljske poslove, a da nije postigao željena priznanja.⁶⁴ U njegovo doba dosta se pisalo o staroj Grčkoj, čemu je pridonijela i arheološka i antikvarska moda u drugoj polovici XVIII stoljeća. Književni ukus i arheološka znanost bili su orijentirani pretežno prema svijetu klasične drevnosti, pa on nije bio prvi koji se toga posla prihvatio, iako je Italiji nedostajalo takvo djelo.

⁶⁰ Usp. A. Vidović, *Romolo ossia la fondazione di Roma*, Zadar, 1856, str. II.

⁶¹ Usp. M. Zorić, »Nekoliko pisama iz ostavštine Nikole Tommasea«, *Zadarska revija*, Zadar, VIII/1959, br. 4, str. 404.

⁶² Puni naslov glasi: *Storia della antica Grecia dalla giunta dei Titani all'incendio di Corinto aggiuntovi quella delle arti delle lettere e della filosofia*; tiskana je u Milanu, t. I, 1820. (na koricama 1819); t. II, 1820. (na koricama 1821); t. III, 1822; t. IV 1825; t. V, 1834; t. VI, 1836. Cini se da je imao u rukopisu i *Povijest Aleksandra Makedonskog*. J. Ferrari-Cupilli spominje neobjavljene panegirike Josipu II i ruskom caru Aleksandru I (usp. *La caduta della repubblica di Venezia ed i suoi ultimi cinquant'anni*. Studii storici di Girolamo Dandolo. Appendice, Mleci, 1857, str. 289).

⁶³ Drago se rodio u Kotoru, studirao je poput tolikih Dalmatinaca u Padovi gdje je upoznao M. Cesarottija. Zivio je u Šibeniku i tu se oženio jednom kontesom Draganić. Bio je mnogo godina pretur u Trogiru i dopisivao se s dalmatinskim i talijanskim književnicima. Za napoleonskih ratova nije surađivao s Francuzima, već se stavio na raspolaganje austrijskoj vojsci prilikom opsade Zadra (usp. nekrolog L. Dudana, obj. u *Gazzetta di Zara*, 1836, br. 91, i Šime Ljubić, *Dizionario degli uomini illustri della Dalmazia*, Beč, 1856, str. 122–123). Vicko Miagostovich držao je da se rodio u Šibeniku (usp. *Il Nuovo cronista di Sebenico*, Trst, I/1893, str. 29).

⁶⁴ »Come argomento principale, e prediletto de' suoi studi prese Vincenzo Drago l'assunto di compilare un'opera intitolata *Storia dell'Antica Grecia* che tutto il tempo della vita gli prese, che pochi risultati gli offerse, e perché quantunque non spoglia di merito non trovò quell'accogliamento in Italia che l'autore forse si figurava specialmente perché trattavasi di soggetto non nuovo, che quindi pesò sensibilmente sulla di lui economia, che finalmente privollo della dolce soddisfazione di accordare una parte de' suoi pensieri, e delle sue cure al vantaggio della propria fam'gl'a per regolare il contegno della Moglie, l'educazione dei figli, e l'economia domestica per cui o poco assai, o nulla ha potuto egli occuparsi« (HAZ, Akti Dir. pol., 1830, br. 153 pp.). O troškovima i teškoćama oko svoje knjige pisao je državnom savjetniku i književniku u Zadru Nikoli Jakšiću, dne 13. veljače 1826. (usp. *Quattro lettere di illustri Dalmati a Nicolò Giachich da Zara*, Zadar, 1860).

Drago, međutim, nije imao ni mogućnosti ni naučne spreme da vodi samostalna istraživanja. Zapravo, naš konte i nije imao pravih znanstvenih ambicija: služeći se bogatom antičkom i suvremenom literaturom, dao je eruditsku kompilaciju koja je obuhvaćala i povijest i pregled umjetničkih ostvarenja i geografske opise, refleksije i citate i obilje retoričkih i stilskih ukrasa. Najviše mu je bilo do uglađena književnog oblika,⁶⁵ sasvim u duhu tadašnje talijanske historiografije, koja je mnogo pazila na izraz i jezik, posvećujući se prvenstveno stilskom dostojanstvu znanstvenog teksta.⁶⁶ Drago je bio oduševljen pobornik purističke škole Cesarija, a kao stilist slijedio je klasicističku prozu Giordanija, Cesarija, Botte i pisaca »zlatnih« stoljeća talijanske književnosti (XIV i XVI), pa zeći pretjerano na čistoću jezika i tražeći uvijek arhaične oblike (zbog čega je često bio prisiljen da pojedine riječi ili izraze objašnjava u bilješkama pod cртом!). Zbog toga su se neka priznanja i pokude što su se čule u Italiji ili na stranicama zadrarskih novina⁶⁷ odnosile uglavnom na stilsku i jezičnu osobitost njegove proze, ali i na njegov smisao za dekorativne prizore i kićene opise krajolika, koje Drago nije vidio, već ih je komponirao prema svojoj šarolikoj lektiri:

Le montagne sono coperte di amenissimi pioppi, platani e frassini di tanta strana ed eccessiva bellezza, che sembrano mostrare lo studio che usò, la compiacenza che sentì la maestra natura nel formarli. Zampillano in larghe polle a' loro piedi molte acque cristalline; e dagl'interstizi frapposti tra le loro cime, muovesi un'auretta lusinghiera, che le fa soavemente garrire; aurette che non morde ma bacia, e che tutta impregnata del depredato odore dell'erbe, e dei fiori, si va bevendo con una secreta voluttà. Il fiume Peneo rotola placidamente le immacolate sue acque, e in molti

⁶⁵ U predgovoru prvom tomu govori o ljepoti jezika antičkih povjesnika i o nedostacima suvremenih francuskih i talijanskih prijevoda: prvi su odveć slobodni, a drugi pretjerano vjerni. Ali ni čitanje grčkih originala ne pruža više pravo zadovoljstvo zbog pretjerana isticanja božanskih intervencija i vjere u proročanstva, snove i čudesa, zbog zadržavanja na sitnicama i jednoličnih, i stoga dosadnih, opisa bitaka i vojnih priprema. Od modernih autora Drago ponajviše cijeni Rollina, Barthélémya (autora čuvenog djela *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce dans le milieu du IVe siècle avant l'ère vulgaire*) i Gilliesia i služi se njima. Vjerovao je da će moći ispraviti nedostatke svih svojih prethodnika. Stoga je građu iz mnogih izvora prenio »ujednačeno«, a svoje pripovijedanje i opisivanje podesio je prema prirodi konteksta.

⁶⁶ I kada je riječ o djelu Carla Botte (autora knjige *Storia della guerra dell'indipendenza degli Stati Uniti d'America*) – ističe Giovanni Getto – kritičari Giordani, Mazzini, Balbo »insistono tutti sulla 'composizione', sullo 'stile', sul 'disegno', spostandosi dunque dal piano propriamente storiografico a quello artistico« (usp. G. Getto, »Ritratto di Carlo Bottae, u *Immagini e problemi di letteratura italiana*, Milan, 1966, str. 248).

⁶⁷ O V. Dragu i njegovoj *Povijesti* pisali su A. Brambilla (*Gazzetta di Zara*, 1834, br. 30; 1835, br. 31–34), S. Ivačić (*Gazzetta di Zara*, 1836, br. 78), L. Dudan (*o. c.*, u bilješci 63) i N. Tommaseo (*Studi critici*, Mleci, 1843, knj. II, str. 225). Mate Ivčević objavio je »Lettere di alcune illustri italiane a Gianluca Garagnin, Vincenzo Drago e Giandomenico Stratico« (usp. *Programma dell'I. R. Ginnasio completo di prima classe in Zara, Zadar, 1856–1857*).

siti scherzevole trapela per entro a diverse isolette, cui egli dipinge di maravigliosa primavera. Le sue onde qualche volta s'ingrossano fra via delle cascate copiose, che in rotte canuti sprazzi dirocchiano con dilettevole strepito pegli spessi balzi delle verdi circostanti montagne. [...] La tenace ellera cupidamente abbarbicandosi all'albero marito, intesse il più vago dei tappeti sulle adombrate sue rupi, e i folti alberi ricevono il più gaio ornamento dalle piante, che serpeggiano d'intorno al loro tronco, vi si avviticchiano coi flessuosi loro rami, e ampiamente distendendosi fanno quasi grandissimi festoni e ghirlande da per tutto.

(O. c., str. 191-192)

Živio je daleko od književnih središta, pa je nosio u sebi veliku potrebu za literarnim saobraćanjem, afirmacijom pa i nametanjem talijanskoj publici,⁶⁸ koja je ostala ravnodušna prema njegovu kompilatorskom radu. A kako je i suviše vremena i novca žrtvovao toj velikoj zamisli, Drago je gotovo grafomanski sve veću važnost pridavao predgovorima, koji su od toma do toma njegove *Povijesti* postajali opsežniji i u koje je trpao sve i sva, prihvaćajući svaku priliku da polemizira i da ističe znatnu filološku i književnu kulturu (prvenstveno talijansku i, u nešto manjoj mjeri, francusku). Odgovarao je na sve kritičke primjedbe, a zahvaljivao se autorima povoljnih recenzija ili mišljenja, kako bi mogao istaknuti riječi pohvale i priznanja koje su mu bile upućene.⁶⁹ Taj fanatik ustaljenog poretka, koji je veličao autokrata cara Nikolu I i Metternichove mjere protiv nosilaca slobodne misli, zazivajući progone protiv slobodoumne književnosti, pokazao je mnogo istinske strasti u radu i obrani svog djela. Njegov konzervativizam, koji vjerojatno nije bio bez dublje unutarne potrebe, odražava se i u pretjeranu kultu disciplinirane riječi i retoričkog stila i birana leksika podešena prema starinskim uzorima, dakle drukčije negoli u nekih talijanskih klasicista koji su svojom nemoć da politički djeluju otkupljivali kultom autohtone talijanske književne riječi. Pa i kada je veličao drevnu prošlost i kudio moderna vremena, nije to u njega značilo kritiku apsolutističkih stega nametnutih Evropi nakon poraza revolucije i Napoleonovih armija:

⁶⁸ Talijanski jezik nazivao je »našim«, ali se ipak smatrao Dalmatincem i pripadnikom posebne »narodnosti«.

⁶⁹ Antonio Cesari pisao mu je dne 20. studenoga 1825: »Quanto a ciò, di che io forse men male posso vedere qualche cosa, le aggiungo ch'Essa è piena d'ingegno assai pronto, vivace, e fecondo. Nella conoscenza della nostra lingua Ella è molto profonda; manifestamente apparisce ch'Essa rinsanguina di quelle natie eleganze e bellezze, delle quali è generalmente fiorita la sua scrittura. Ella mostra gran perizia nei classici nostri, e solo bramerei vedere una maggiore sobrietà nelle grazie, che parmi seminate più che con la mano. E certo assai bel difetto è questo (s'egli è) il quale dimora in un soverchio di valor ridondante« (*Storia dell'antica Grecia* itd., t. V, str. VI-VII). Odgovorio mu je G. B. Zannoni, tajnik Akademije »della Crusca« (I. V 1826) i britanski guverner Jonskih otoka lord Guilford, padovanski profesor Antonio Meneghelli i književnik i prevodilac Luigi Rossi i dr. Recenzije pojedinih tomova pojavile su se u *Gazzetta di Milano* (1820, 1821, 1823), u milanskom *Raccoglitore italiano e straniero* (IV/1837, P. I) i drugdje.

O superba Ninive e Babilonia, o vetustissima Menfi, o Roma, o Sparta, o Atene! o stupendissime opere sortite dagli augusti vostri recinti! o divinissimi ingegni, che io stupido e muto riverisco ed adoro, siccome intelligenze d'un ordine superiore, dove Dio ha sì luminosamente riflettuta, e riverberata la sua virtù, o Tullio, o Varrone, o Scipio, o Fabrizio, o Cesare, o Pompeo, o Licurgo, o Leonida, o Archimede, o Milziade, o Temistocle, o Alessandro, dove siete ora voi, tutti per diversi rispetti riverendissimi nomi? e di qual nera foltissima ombra ha da tanti secoli velato, e cancellato i vostri sepolcri la sterminatrice età, che ogni cosa, juorchè la gran fama, distrugge, e che noi pure spegnendo coi tanti milioni di trapassati atterrato tutto l'orgoglio umano, va alla giornata ammontando ammassamenti immensi scoscendentisi di stritolate ossa e di ceneri!

(O. c., t. I, str. XXXIX)

Šest svezaka Dragove *Povijesti drevne Grčke* najkrupniji su dokument neoklasicističke i purističke proze na talijanskom jeziku u Dalmaciji, a tragedije i muzičke drame Ivana Kreljanovića prvi su značajniji primjeri alfijerijevskog i montijevskog teatra iz pera domaćeg pisca.

Kreljanović je, naime, osim *Povijesti Dalmacije*, koja je glavno njegovo djelo,⁷⁰ arkadskih prigodnih pjesama (kao *Dalmiro Tindaro*), rasprave *Della satira greca e romana* i zanimljivih misli o hrvatskosrpskom jeziku,⁷¹ napisao i nekoliko kazališnih komada, uglavnom za boravka u

⁷⁰ Preporučio je svoju knjigu talijanskom pjesniku i javnom radniku Ugu Foscolo u pismu iz Zadra od 7. rujna 1810. Foscolo i Kreljanović bili su školski drugovi u bivšoj jezuitskoj školi u Mlecima (usp. Camillo Antona-Traversi i Angelo Ottolini, *Ugo Foscolo*, Milan, 1927, vol. I, str. 73), pa ga je Kreljanović podsjećao na »l'amica loro convivenza, a quell'epoca« i molio ga da zabilježi njegovu knjigu u listu koji je uređivao. Kreljanović je tada bio započeo još jedan obiman posao: »Ho cominciato un altro lavoro che a voi solo vorrei comunicare per determinarvi ulteriormente. *Horrendum dictu!* Mi è venuto fantasia di recare in verso italiano dignitoso, per quanto è in me, la Farsaglia di quel bollente giovane Cordovese Anche Marmontel non ha sdegnato di occuparsene benchè la sua non è versione né parafrasi, ma è una Farsaglia di puro capriccio e di creazione tutta fanciosa. In Italia per quanto mi è noto, una traduzione non esiste di quel poema; parlo di traduzione leggibile, giacchè di quelle versioni dilombate e brodose ve n'ha più d'una come ben sapete. Ho già finito i due primi canti; ma prima di proseguire vorrei sentire il vostro giudizio *et eris mihi alter Apollo*...«. Usp. Ugo Foscolo, *Epistolario*, vol. III (1809-1811), Edizione nazionale delle opere di U. Foscolo, vol. XVI, Firenze, 1953, str. 453.

⁷¹ Zajedno s Pavlom Solarićem (»Cenni sopra la lingua e letteratura illirica«, *Osservatore triestino*. 1820, br. 55. i 56). S Appendinijem je namjeravao pokrenuti *Efemeridi: poligrafiche della Dalmazia*, a radio je i na povijesti dalmatinske književnosti, odnosno kataloga pisaca iz Dalmacije: *De scriptoribus dalmatis* (usp. Miroslav Pantić. »Solarić, Kreljanović, Apendinić«, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Beograd, 1957, knj. XXIII, sv. 1-2, str. 22-24). Pripisuje mu se i anonimna brošura objavljena god. 1814. pod naslovom *Ai Dalmati*. Lettera d'un vecchio Dalmata, Traduzione dallo slavo (usp. A. Jutronic, »Dalmatinski pisci Nikola Jakšić, Ivan Kreljanović-Albinoni i Nikola Ivellio u Bersatićevoj denunciji 1818. godine«, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Beograd, 1967, knj. XXXIII, sv. 3-4, str. 246-248). Gubicima i tegobama što ih je Dalmacija podnijela pod Francuzima anonimni pisac

Mlecima⁷² i to za kazališne družine i skladatelje. Prva tragedija *Orazio* (objavljena 1800) ima konvencionalan motiv već obrađen u književnosti (Corneille), no u razdoblju velikog oduševljenja za tragični teatar i rimske republikanske vrline, u prvim mjesecima nakon pada aristokratskog režima, bila je lijepo primljena. Prikazivala se u Mlecima osam večeri, a s uspjehom se davala i u Ferrari i u Bologni iste godine (1797). Objavljena je i u zbirci *Teatro moderno applaudito*. Struktura joj je alfi-gerijevska, s tipičnim situacijama i sukobima, a stil epigonski, odveć sažet, tvrd i deklamatorski. Anonimni pisac pogovora odobrava Kreljanoviću što se, navodno, nije plašio skovati neke nove riječi, jer to obogaćuje jezik, ali prigovara mu zbog nekih kakofonija i nezgrapnosti.

Do pojave Francuza Alfieri je u Mlecima bio zabranjen, jer je stari režim dobro osjećao jakobinski karakter njegovih junaka. Zanimljivo je da mladi Kreljanović bira upravo tu književnu formu – kao i Monti nakon bijega iz papinskog Rima (Montijev *Caio Gracco* prikazan je trijumfalno u Milanu godine 1802) – jer osim tragedije na talijanskim su pozornicama živjele i druge, manje »revolucionarne« vrste. Građanske vrline, sukob ljubavi i dužnosti, patriotizma i prijateljstva, izdaje i odanosti zakonima, prevladavaju u novoj njegovoj tragediji s temom iz republikanskog Rima. Prema riječima autora, *Manlio Capitolino* (Mleci, 1807) nastao je kao izraz »čuvstva i oduševljenja«, što je u skladu sa suvremenom poetikom, koja je isticala upravo *il sentimento* e *l'entusiasmo* (na primjer Foscolo), ali građa nije nova. U predgovoru se spominje da je

suprotstavlja dobrobiti prve austrijske vladavine i završava poklicima: »Viva Francesco! Viva la stirpe degli Slavi! Viva la concordia delle Nazioni! Viva la libertà del mondo!« (str. 18). Dalmatince je prokleo Zvonimir, njihov posljednji kralj narodne krvi, a novi vladar već upravlja dvama milijunima slavenskog življa. Poenta kao da je u pozivu Dalmatincima da sačuvaju slogu u poslušnosti austrijskom caru, jer poštene ljude koji su vrijedno služili bivšem režimu ne treba progoniti ako nisu činili zla; ako su bili vjerni Francuzima, bit će još više novom režimu koji se temelji na blagosti, pravdi i vjeri. Kreljanović je zaista te godine bio postavljen za pokrajinskog inspektora nastave, no odrekao se službe god. 1816, jer se nije mogao složiti s policijskim mjerama što su se uvodile u dalmatinsko školstvo (usp. V. Maštrović, o. c., u bilj. 18, str. 392).

⁷² U Mlecima se školovao i pozdravio novu, francusku vlast. Tada je napisao i neku komediju u kojoj se narugao aristokratskoj republici i naivnoj vjernosti naših »Šćavuna« (usp. N. Tommaseo, o. c., u bilješci 20, str. 225). Prodavši imanje, vratio se u Mletke. O tom je pisao N. Tommaseo 6. kolovoza 1822: »Ringrazio sempre più la provvidenza per avermi dato i mezzi necessari onde eseguire e sostenere l'esiglio a cui era determinato, per non soccombere vittima prematura dell'invidia malignità della mia patria. Ho fatto grandi sacrifici d'interesse; ma non ne sono pentito. Le anime piccole di costà hanno trovato bestiale il mio consiglio, e dicono tuttavia ch'io poteva fare a Zara la prima comparsa, laddove sono qui affatto ignoto ed oscuro. Ma non sanno i bufali che quella prima comparsa equivale a zero, e ch'io stimo un Perù la beata oscurità che mi sono felicemente acquistato in Italia? Il mio lavoro a voi noto sarebbe in pronto per la stampa; ma non mi so risolvere ancora. L'ultima mano nel fatto di lingua costa assai; e poi l'effetto per conto di quelli cui principalmente la cosa dovrebbe interessare, come sono i Dalmati, quale mai sarà per essere dopo tanti esempi che sconfortarono il più coraggioso? Nonpertanto io non resto dal fare il solito cammino verso il monte. Non vi salirò; ma l'intendimento almeno non verrà meno giammai...« (iz neobjavljena pisma što se čuva u FCNB, Tommaseova ostavština, sv. 92, br. 83).

istoimenu tragediju napisao i francuski tragičar La Fosse (1653–1708). U tragediji *Manlio Capitolino* sažet alfijerijevski izraz znatno je ublažen i razvučen, a melodramski akcenti i čuvstveni zaplet jače istaknut, kao i u sličnim Montijevim djelima. Ima u njoj i suvremenih političkih shvaćanja. To je odraz zanosa, iskustva i razočaranja pobornika revolucionarnih ideja u Italiji i Dalmaciji u prvim godinama nakon Napoleonovih pobjeda. Naš pisac osuđuje prevrtljivost puka i zločinačke ambicije tirana, ali istovremeno suosjeća s narodom i mrzi bogate aristokratske izrabljivače. »Tragičnu dramu« *Costantino* (Mleci, 1820) napisao je za maestra Hartmanna Stuntza, a *Il Sacrificio d'Epito* (također objavljenu godine 1820) za maestra Carafu. Nemaju gotovo nikakve književne vrijednosti: u prvoj je iskoristio tragični motiv ljubavi maćehe i sina (Alfieri, Schiller), a u drugoj klasičnu priču o Aristodemu (obrađio ju je i Monti), ali s izmijenjenim, sretnim svršetkom. Možda su gorčina i razočaranja Konstantina, prevareni snovi ljepše dobi i ozbiljnost tona u prvoj drami izraz njegovih vlastitih životnih nedaća: nepoćudan austrijskoj vlasti i nezadovoljan dalmatinskom sredinom, prešao je u Mletke, gdje je umro poremećena uma godine 1838. u duševnoj bolnici San Servolo.⁷³

U Dalmaciji se u to doba pisalo i za kazalište, iako u nešto manjem opsegu, jer su prevladavale strane družine sa svojim repertoarom, a nije bilo ni lako objaviti opširnije dramske tekstove. Nešto je na tom polju uradio svestrani Julije Bajamonti. Mladi G r g u r D u d a n zavolio je najprije Cesarottijeva *Ossiana*, a zatim se potpuno prepustio čaru ozbiljna Alfierijeva teatra. Već kao petnaestogodišnjak napisao je tri tragedije u alfijerijevskoj maniri, to jest »calcando le tracce dell'idoleggiato modello, specialmente nella terribile e scarna semplicità della testura«. ⁷⁴ Osobito zanimljiv podatak o Dudanu, što baca novo svjetlo na zaboravljenog pisca (njegove su tragedije izgubljene), nalazi se u opsežnom i neobjavljenom Tommaseovu spisu *Un affetto*.⁷⁵

Alla memoria di Gregorio Dudan, giovane conte che ebbero dell'Alfieri (ne teneva addosso il ritratto, e lo vagheggiava ogni tanto) aveva deliberato di andare a Vienna a ammazzare il padre

⁷³ U Mlecima je objavio i *Arminio, ossia l'Eroe Germano*, melodramu na glazbu Pavesija (1821), i tragičnu melodramu *Andronico* (1822), na glazbu Saverija Mercadantea. Možda zbog osobnog sukoba. Tommaseo je o njemu ostavio vrlo oštru karakteristiku: »... un conte Kreglianovich di Zara, il quale repubblicano nel novantasei, poi Napoleonico, poi mutate le cose si prostrò dinanzi a' Tedeschi per averne onorevole uffizio, non necessario alla sussistenza di lui ricco, ma alla vanità di lui conte. E umiliatosi invano, vendé per dispetto ogni sua cosa in Dalmazia, e pose in Venezia sua dimora; dove si mise a scrivere drammi per musica, e s'impiccìo in negozii ruinosi che da ultimo gli tolsero e gli averi e il sonno: dura pena all'avara ed incredula sua viltà« (iz neobjavljena Tommaseova spisa *Un affetto*. Memorie di Niccolò Tommaseo fino al 1839, što se čuva u FCNB, Tommaseova ostavština, sv. 46, i pristupačan je čitaocima, prema autorovoj želji, od 1950).

⁷⁴ Usp. I. Franceschi, o. c., u bilješki 59, str. 100–101.

⁷⁵ Usp. bilješku 73.

e ruffiano di Maria Luisa, e chiesto il passaporto e negatoglielo, m'esi forsennatamente a correre sotto la sfera del sole a Venezia, e morì di scalmana, scrissi un'ode, dov'erano questi versi:

*Fremendo il guado livido
Passasti in fra la serva itala plebe
D'ira dipinto,
Quale in fra tebe
Leone avvinto
Fremendo sta.*

Pare che a me paresse in quel tempo cosa da leone ammazzare Francesco primo. Questo giudizio non m'era ben chiaro nella testa; perché non tutto quello che la poesia sottintende il poeta intende. E quei versi mostrai ad Antonio Marinovich, giovane di me benemerito grandemente, il qual mi rispose ch'io gli parevo disposto ad assumere la divisa di Gian Giacomo: vitam impendere vero; pensassi a dolori, a' pericoli; non mi scorassi; dura la via; onorata la meta. Quelle parole non intesi allora; ma sentii, e dimenticate, mi sovvenero in tempo, né mi cadranno dalla memoria più mai.

Prema tom svjedočanstvu Gregorio Dudan doista je autentično doživio politički smisao Alfierijeve huntuovne pjesničke poruke i pokušao je djelovati kao njegov »slobodan čovjek« (uomo libero), neprijatelj tiranina, a svojim činom nadahnuo je i mladog Nikolu Tommasea.

Kao talijanski tragičar okušao se i Dubrovčanin M a t i j a B a n (1818–1903), ali njegova djela te vrste nisu sačuvana. Rukopis drame *Il terremoto di Ragusa* (1835) i tragedija *Dobroslavo* (1836, vjerojatno po Kažotićevu romanu *Milienco e Dobrilla*) i *Fingallo* (1837, s osijanskim imenom) Ban je spalio u Carigradu nakon što je naišao prvi put »u biblioteci Halkiskoga učilišta na drame Šekspirove, francuski prevedene«. To isto učinio je i s gotovo cjelokupnom nakladom svoje tragedije *Il Moscovita*, također napisane na talijanskom jeziku.⁷⁶ I P a š k o A n t u n K a z a l i (1815–1894) napisao je dvije talijanske drame (*Maria; Vendetta della fidanzata*) i jednu aktovku.⁷⁷ U četrdesetim i pedesetim godinama posvećuju se dramskom rodu Julije Solitro (tragedije: *Lucrezia* i *Mosè*),⁷⁸ Šime Ljubić, Marko Antun Vidović, Federik Doda-Seismit i

⁷⁶ Usp. M. Zorić, »Marko Kažotić (1804–1842)«, pos. ot. iz knjige *Rad 338*, JAZU, Zagreb, 1965, str. 470–471, bilj. 183.

⁷⁷ Usp. Vidosava Janković, *P. A. Kazali kao prevodilac Shakespeareovih drama*, disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (u rukopisu).

⁷⁸ J. Solitro, o kojem će još biti riječi, napisao je dvije spomenute tragedije već kao »giovinetto che ne contava poco più di quattordici«, i to »dopo essergli venuta tra mani una *Raccolta* che, tra altre cose, conteneva *l'Antigone*«. Tako njegov brat Vicko u *Strenna dalmata* (Zadar, 1847, str. 45), gdje je i objavljen odlomak iz tragedije *Mosè* (*ib.*, str. 46–48).

Zadranin Nikola Battaglini (1826–1887) – njegova »obiteljska« drama *Maria*, u tri čina, prikazivala se u Zadru godine 1845.^{78a}

Prigodne *cantate* u čast francuskih funkcionera i, kasnije, za rođendan austrijskog cara, pisali su Giovanni Battista Rosani, Nikola Ivello, Ivan Frapporti, Ferdinand Pellegrini, Agostino Brambilla, Josip Ferrari-Cupilli, Ivan Franceschi i neki drugi. To su kratki igrokazi u stihovima, a scenski se kadšto izvode s narodnim nošnjama i igrama (može reći). Ti igrokazi sadržavaju mitološke ili povijesne aluzije na Dalmaciju i pokazuju postepenu iako sporu promjenu književnog ukusa: mitološki i neoklasicistički u prvim godinama austrijske vlasti (npr. Pellegrinijeva kantata *Il ritorno di Giasone in Liburnia*, Zadar, 1824); kasnije su to većinom dramski prizori s povijesnim motivima ili melodramsko-romantične epizode (npr. Franceschijev *Massimiliano I*, 1838; anonimni *Il passaggio per la Dalmazia di Leopoldo VI di Bamberg, duca d'Austria, nel suo ritorno dalla crociata*, 1842; Cupillijev *La prigioniera del Castello di Novegradi*, 1849). U *Il serto conteso*, kojem je autor također Josip Ferrari-Cupilli (1809–1865), susrećemo lica koja nose narodna imena *Radmiro*, *Osmane* i *Wila* (1846).

3. Prijelazno doba između prosvjetiteljstva i romantizma najbolje se odrazilo u književnom djelovanju Zadranina Nikole Jakšića (1762–1841), u ono vrijeme vrlo uglednoga dalmatinskog pjesnika i prevodioca. U sjećanju suvremenika ostao je ne samo kao izvrstan govornik i ozbiljan vladin savjetnik već i kao najplodniji prigodni pjesnik, koji je

^{78a} Usp. *La Dalmazia*, Zadar, I/1845, br. 7. Battaglini je napisao svoju dramu pripovijetki »Giuseppina ed Ernesto« (*Strenna di Verona*, 1839); usp. *Gazzeta di Zara*, Zadar, 1845, br. 47. Već kao osamnaestogodišnjak napisao je tri drame, koje su bile i prikazane. Godine 1845. bilo mu je povjereno uređivanje književnog podliškog službene *Gazzete di Zara* (usp. br. 62); vodio ga je otprilike do 1848. U tom podliškog objavio je, između ostalog, ove priloge: »Il giardino di Zara« (1845, br. 66), gdje je citirao jednu Pratičevu pjesmu; »Saggio di canti popolari« (1846, br. 101) i povijesno-folklornu pripovijetku s promletačkom tendencijom »Jela. Scena dalmata del 1796–97« (1847, br. 5, 6. i 7). Uređivao je zatim tri godine neku milansku *Strennu*. U prilogu »La Dalmazia« što je dio Fabijeve *Corografia d'Italia* (Milan, s. a.) taj Zadranin, potomak korzikanske plemićke obitelji, tvrdi doduše da je dalmatinska obala talijanska po jeziku, običajima i mnogobrojnim doseljenim obiteljima, ali zatim dodaje: »Né con ciò dire intendiamo venire la slava favella negletta, di cui più vivo che mai si va or ridestandone il germe, e conscii i Dalmati essere lo Slavo il primo loro elemento, a tutt'uomo vi si applicano, l'orme seguendo di quei grandi che nella slava letteratura alto il volo spiegaro« (o. c., str. 5). Zbog političkih razloga austrijske vlasti premjestile su toga inženjerskog oficira u Madarsku; kasnije je dao ostavku i prešao u Mletke (1861) gdje se posvetio povijesti i arheologiji. Osnovao je muzej u historijskom Torcellu, tada seocetu od 90 duša. Objavio je *Le costruzioni navali nell'estuario veneto* (Mleci, 1870); *Torcello antica e moderna* (Mleci, 1871); »Il Morlacco«, *Manuale del Regno di Dalmazia*, Zadar, III/1873, str. 76–77; *Il consiglio e lo statuto di Torcello*, Mleci, 1874; *L'Erzegovina*, Mleci, 1875; »Dalmazia e Venezia«, *Annuario dalmatico*, Zadar, I/1884, str. 89–100; II/1885, str. 181–191. i dr. Od njegovih neobjavljenih djela posebno bi nas mogli zanimati rukopisi *Le serate degli operai*. Libro pel popolo, i *La corda dell'arpa popolare europea*, zbirka prijevoda narodnih pjesama svih evropskih naroda. Usp. *Alla cara memoria del nostro ottimo congiunto Nicolò cav. Battaglini ecc. In segno di affetto e riverenza nell'anniversario della sua morte i parenti dedicano*, s. l. et. a. (1888).

objavio oko 36 publikacija takve vrste.⁷⁹ Stihovima je pozdravljao uglednike raznih režima, iako njegova odanost vjerojatno nije bila hinjena.^{79a} Bio je predstavnik novih ljudi, bez većeg imutka i plemićkih naslova, a uzdigao se zahvaljujući sposobnosti, obrazovanju i marljivosti. Taj *homo novus* prosvijećenog apsolutizma stekao je u Padovi, gdje je drugovao s čuvenim Cesarottijem, moderno obrazovanje, prihvatio kult prirode i vrline, pa je svoje znanje stavio u službu novih gospodara, i francuskih i austrijskih, koji su donekle modernizirali upravu u njegovu zaostalom zavičaju, stoljećima zapuštenom pod mletačkom vlašću. Taj će stav zadržati do kraja a ljubav prema rodnom kraju, slavenska tradicija u obitelji (držali su se potomcima Jakšića iz narodne pjesme), veze s čuvenim slavistima (Kopitar) i naklonost prema narodnoj pjesmi neće ga dovesti u sukob sa stranim vlastodržcima, niti će mu smetati da se književno izražava samo na talijanskom jeziku.

Posjedovao je znatno obrazovanje i širinu vidika: uz klasične latinske i talijanske pisce poznavao je i značajnije suvremene autore, osobito Rousseaua, Montija, Pindemontea i druge predromantike i neoklasike. Do kraja života pratio je i novije pojave. Godine 1827. nestrpljivo je očekivao Manzonijeve *Zaručnike*, a dvije godine kasnije imao je u rukama Mériméeovu zbirku *La Guzla*, koju je i on držao prijevodom naših narodnih pjesama, ali za razliku od tolikih suvremenika osjetio je odmah da ta književna mistifikacija ni izdaleka nije neposredan odraz »pravih« južnoslavenskih stihova, kao što su Vukovi.⁸⁰ Dalmatinsko i slavensko rodoljublje iskazivao je i u službenim prigodnicama, u kojima se

⁷⁹ Usp. G. Ferrari-Cupilli, »Sui meriti del dottor Niccolò Giachich verso gli studii patrii«, *Programma del Ginnasio di Zara, Zadar, 1856*. I Tommaseo je pisao o Jakšiću, koji ga je u mladosti zanio velikom govorničkom vještinom (o. c., u bilj. 20, str. 226. i u *Dizionario estetico*, Milan, 1852, t. II). Usp. i G. Praga, »Lettere di Pier Alessandro Paravia e di Francesco Maria Appendini a Niccolò Giachich«, *Archivio storico per la Dalmazia*, Rim, X/1935, vol. XX, fasc. 116, str. 356-366.

^{79a} Vinko Bersatić optužio ga je samom caru Franji I zbog prijašnjega profrancuskog stava (zajedno sa Zadraninom Pappafavom, Salamonijem, Daneseom, te Vergadom i Nanijem pisao je za Dandola proglase klevećući Austriju; god. 1809. bio je, navodno, među organizatorima demonstracija u kojima se klicalo pobedničkom francuskom oružju a izrgavala se ruglu poražena austrijska vojska). Usp. A. Jutronić, o. c., u bilj. 71, str. 247. Pa ipak je Jakšić ostao u austrijskoj službi, u kojoj je i napredovao.

⁸⁰ U neobjavljenom pismu N. Tommaseo ud 16. svibnja 1829: »Lessi la Guzla, che contiene la versione in prosa francese di parecchie illiriche canzoni, che per maggior parte mancano di quella originalità, che si trova nella raccolta serbiana di Vuko Stefanovich«. Pismo se čuva u FCNB, Tommaseova ostavština, sv. 86, br. 61. Slično je pisao i Tommaseo (o. c., u bilj. 20, str. 322-323). Usp. i M. Zorić, »Neki odjeci Mériméeove književne mistifikacije u Dalmaciji«, pos. ot. iz *Zadarske revije*, br. 6/IX, 1960, str. 3-5. O Manzonijevu romanu pisao je: »Attendo con impazienza il celebrato romanzo del pregiatissimo Dr. Manzoni da Milano« (3. srpnja 1827) i »È in viaggio il romanzo dell'ammirabile S.r Manzoni, e desidero vivamente di leggerlo« (13. rujna 1827) i »Abbiamo finalmente anche a Zara un esemplare dell'*Antologia*, in cui lessi con grande compiacenza ed ammirazione alcuni di Lei articoli, compreso quello sui *Sposi promessi*« (12. svibnja 1828). Usp. navedeni svezak Tommaseove ostavštine.

nekoliko puta osvrće na zaspalu muzu »ilirske« književnosti u Dalmaciji⁸¹ ili na Gundulićeva *Osmana* i, zanosno i metaforički, opisuje narodno pjesništvo, koje se čita u evropskim kulturnim središtima:

*E ricorda de' Bardi i Slavi carmi,
Che s'odon ora risuonar sul Neva,
Sull'Istro, sulla Senna, e sul Tamigi,
Simili ai fior del campo, che la fresca
Rugiada avviva, il sol dipinge, l'aura
Vezzeggia, e colti da pudica mano
Spargon dall'aureo crin, dal niveo petto
Di giovane beltà pura fragranza.*

(*La Dalmazia esultante nel giorno 12 febbraio*
1828. Carme, Zadar, str. 14)

U piscimima Tommaseu raduje se što je onaj, kao kritičar i suradnik firentinske *Antologije*, pisao o slavenskom jeziku i književnosti, koje bi upravo Dalmatinci trebali osobito cijeniti.⁸²

U oblikovanju njegova književnog ukusa najznačajniji su bili dojmovi iz mladosti. Bio je književnik-amater, bez pravog talenta, ali ne bez ukusa i vještine. Preuzeo je već tada predromantičarsku, montijevsku i osijansku (prema Cesarottiju) pjesničku strukturu i stil i ostao im vjeran u dugotrajnom i ustrajnom literarnom radu. Zanimanje za primitivnu poeziju, kozmopolitizam s kraja XVIII stoljeća i egzotizam ranih romantičara stvorili su preduvjete značajnoj prevodilačkoj djelatnosti (Goethe, Herder, Cesarotti, Monti, Foscolo, Pindemonte i dr.). Osobito u Italiji to su slobodne verzije, u koje prevodioci unose nove crte i suvremeni senzibilitet, a ne vjerni prijevodi. Tako je postupio i Jakšić, koji prevodi i Gundulićeva *Osmana* i naše narodne pjesme i biblijske psalme. Tako, na primjer, *Osmana* prevode za njega najprije doslovno neki Dubrovčani,⁸³ a tek tada Jakšić daje novi književni oblik svojoj »versione libera« (Dubrovnik, 1827), u kojoj, uz pomodne slike, epitete i izraze, prevladava »l'orrido sublime«:

⁸¹ Usp. G. Novak, o. c., u bilj. 4, str. 326-327.

⁸² »Mi è sommamente grato, che con patrio interesse ella abbia scritto della lingua e letteratura Slava; che se viene pregiata dai stranieri, deve esserlo maggiormente dai Dalmati, quantunque il poeta delle detonazioni, e dei terremoti (tj. Urbano Lamprèdi, op. M. Z.) abbia cercato di degradarla« (16. svibnja 1829).

⁸³ »Dica al Torre, che mi mandi subito il canto XVI dell'Osmano, e lo prego a proseguire la traduzione degli altri 4 canti, ma con sollecitudine. Sono mortificatissimo, perché il P. Frano, contro cui direi ira di Dio, mi aveva promesso di mandarmi non so quanti canti col Sig. Ivacich. Cosa dirò io adesso al Consiglier Jaxich, al quale professo quasi tante obbligazioni, quante ne professo al mio Luzo? Per la spedizione delle traduzioni possono servirsi di Serragli, che per la via di Spalato me le farà giungere...«. Tako je pisao Urban Appendini grofu Lucu Puciću, Dubrovčaninu, iz Zadra, dne 24. lipnja 1825. (pismo iz ostavštine M. Rešetara, čuva se u biblioteci Filozofskog fakulteta u Firenci).

Ove fu Troia, l'orrida rovina,
 Figlia del tempo struggitor, sede
 Tra le sparse macerie nereggianti,
 Tra li cinerei campi inseminati,
 E tra i cipressi lugubri, che l'ombra
 Protendon sulle infrante urne, che lambe
 La pallida del Xanto onda gemente.
 E poco lunge il monte Idèo ricorda
 Paride, che rapì la bella Argiva,
 Trista cagion della vorace fiamma,
 Che Ilio consunse: ed or sulle rovine
 Passa Cislar colle rapite belle.

(Versione libera dell'Osmanide, str. 53)

Slobodnom prijevodu Jakšićevu bila je svrha da istakne deskriptivne, dramatične, patetične i lirске vrednote originala pročišćena od baroknih *conchetta* i suvišnih ukrasa. Pa ipak, tko bi u tom kićenom opisu po tadašnjem ukusu prepoznao našeg Gundulića! A slično je postupio i kada je prevodio ljubavne i junačke narodne pjesme (*Carmi slavi tradotti in versi italiani*, Mleci, 1829).⁸⁴ U predgovoru, vjerojatno inspiriranom od autora, izdavač tipograf Giuseppe Picotti preporučuje talijanskom čitaocu pjesme naših *barda* ne samo stoga što ih prevede u Njemačkoj (slavni Goethe i gospođa Jacob) već u prvom redu jer su proizvod prirodne poezije, živahne imaginacije i topline osjećaja, a odlikuju se, uz to, jednostavnošću, zanimljivošću situacija i snažnom igrom kontrasta. Njegovi prijevodi bili su dijelom tiskani i u nekim talijanskim novinama. Čitala ih je, međutim, ponajviše malobrojna domaća publika, kojoj je bio bliži talijanski slobodni prijevod od »ilirskog« originala. Evo jednoga karakterističnog odlomka iz Jakšićevih »parafraza«, kako ih Ivo Frangeš s pravom naziva:⁸⁵

*L'amabile Selima che nel volto
 Ha di bellezza il fiore colle fresche
 Tinte di giglio e della rosa, i lini
 Nel fiume imbianca, e vede intorno
 Disperse fluttuar belleliche spoglie,
 Recisi teschi, e sanguinose membra
 Che invernigliano il liquido cristallo
 Ed un giovine mira, che anelante
 Con una mano fende il fiume e innalza
 Coll'altra il brando che lampeggia: asperso
 Ha di rugiada il crine ed il leggiadro
 Volto di polve e di rappreso sangue.*

(O. c., str.)

⁸⁴ Usp. Ivo Frangeš. *Kritika talijanskih prijevoda naših narodnih pjesama od Fortisa do prvih dalmatinskih prevodilaca, 1771-1849*, disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, str. 32-49 (u rukopisu).

⁸⁵ *Ib.*, str. 34-35, 49.

U doba kada naši prigodničari pišu gotovo isključivo stihove, čemu su ih, uostalom, učili u školi, Jakšić nije zanemario ni prozu. Osim zanimljiva referata o »morlačkoj« narodnoj glazbi,⁸⁶ govora i ekonomskih izvještaja, većinom izgubljenih, dalmatinski je *bard*, po uzoru na suvremene prijevode u prozi i Rousseauove *Misli*, pisao neku vrstu pjesama u prozi filantropske i moralne namjene. To su *La rosa* i *Ode al pudore*,⁸⁷ odlomci iz veće cjeline, nadahnuti novim shvaćanjem vrline, osjećajnosti i etičkih načela, po uzoru na predrevolucionarnu građansku književnost:

Felici i luoghi ove tu (tj. stid, primj. M. Z.) *regni! ivi i piaceri della tenerezza materna non sono turbati dal rimorso; il padre con intima compiacenza si vede rivivere nei non equivoci pegni di un puro amore; l'affetto del figlio rende e fiorenti le cure che essi prestarono alla sua debole infanzia, e nel seno della domestica armonia il germe si sviluppa delle sociali virtù.*

(O. c., str. XXXI)

Filantropski i etički zanos za građanske vrline i moral (Jakšić polemizira i s društvenom modom i s neprirodnim životom plemstva) nije bio dovoljan da njegovoj »citri« dade pjesnički ritam i zvuk. Bolje su mu *Ore campestri*,⁸⁸ ne zbog originalnosti, koje ni tu nema, već zato što su bar dijelom nadahnute domaćim krajolicima:

Bramoso di vedere la vicina valle, parto su di un'agile barchetta. La riva si allontana, vedo tremolare le immagini campestri nel seno delle acque, e sento da lungi il fiotto marino che mormora nelle spiagge vicine. Poco dopo mi si presenta uno spettacolo delizioso. Una colonna di raggi vermigli imporpora il mar d'occidente; degli altri raggi abbelliscono le nubi leggiere che scherzavano nei campi dell'aria. Un gruppo di queste brilla d'oro lucente con alcune gradazioni di vivissimo arancio. Le nubi opposte sono tinte di scarlattino e violetto, e dietro agli interstizii appariva alla vista più imponente e sublime la lontana prospettiva del cielo. Mentre questo brillante spettacolo mi rapisce, si apre la lunga valle di Lucoran: due colli abbracciano il mare; sulle falde di quello d'oriente vi sono delle vigne e degli oliveti, ed in mezzo all'amena

⁸⁶ »Alcune riflessioni sulla musica applicata a quella della nazione morlaeca, letta nella Accademia Economico-Letteraria di Zara da Niccolò Giachich», *Il Rammentatore dalmatino*, Zadar, 1871, str. 20–26. Usp. Antun Dobronić, »Najstariji estetski prikaz našeg muzičkog folklor», *Zadarska revija*, I/1952, br. 2, str. 19–25.

⁸⁷ Objavljeno u *Per le faustissime nozze del nobil signor conte Francesco Sanfermo con la nobile signora contessa Marianna Galbani*. Poesie, Zadar, s. a.

⁸⁸ Objavljene pod naslovom »La villeggiatura nelle isole di Zara. Prose campestri« u njegovu najvažnijem izdanju *Saggio di memorie dalmate del dottor Niccolò Giachich consigliere di governo*, Zadar, 1840, str. 11–24. Posmrtno su mu objavljene: »Solitudine e rovine« (*Gazzetta di Zara*, 1846, br. 95), »La valle di Sant'Eufemia« (*Gazzetta di Zara*, 1847, br. 94; *Il rammentatore zaratino*, Zadar, 1855, str. 31–32) i »Tombe e rovine« (*Annuario zaratino pel 1858*, Zadar, 1857, str. 21–25).

verdura vidi biancheggiare alcuni fumanti rustici abituri. Nella riva del colle opposta vi sono alcune case, ed un tempio, e nella pendice si veggono poche piante disperse. Altri due colli che chiudono il fondo della valle, hanno un'aspetto griggio alpestre e deserto, e dietro a questi sorge una rupe erta e petrosa che ha sulla vetta le rovine di un'antica fortezza.

(O. c., str. 13-14)

Svoje *Prose campestri* napisao je za mladih dana kao rekonvalescent na nekom zadarskom otoku, a povodio se u njima za Rousseauom (*Les rêveries du promeneur solitaire*) i za Pindemonteom, tada vrlo cijenjenim talijanskim pjesnikom, dramatičarom i autorom sličnih proznih stavova (*Prose campestri*, 1794). Od talijanskog pisca preuzeo je gotovo sve: opširno i smireno opisivanje, kadšto patetično, a kadšto idilično; bogati i ugladeni klasicistički izraz i mnogobrojne epitete; prividno naivan ton sentimentalnog osamljenika koji se sav predaje prirodi i u njoj nalazi novo, humanizirano božanstvo. U Jakšićevoj prozi (to je nov, demokratskiji način izražavanja za razliku od arkadske lirike u stihu) naći ćeš i jutarnje šetnje i pitoreskne vidike, spokojne ratare i starca mudraca pod čvornatim stablom. Dodajmo tome misli o odgoju i neizostavnu kritiku gradskih odgojnih metoda, pa imamo potpunu sliku njegove prve jutarnje šetnje (*Il passeggio mattutino*). U drugoj prozi – *La valle di Lucorano* – Jakšić opisuje kontrast obrađenih polja i ruševina, što ga navodi na misli o »uzvišenom užasu« i o miru koji vlada u prirodi i toliko je suprotan »društvenom neredu«. Stoga čuvstvenom šetaču koji u prirodi traži izgubljeni red i smisao nije dalek put do neke prirodne religije što se otkriva u osjećaju beskonačnosti (»... sentimento dell'infinito, inesausta sorgente d'ineffabili piaceri pel cuore umano«, str. 14). Tako je naš Zadraniin, kao u školskoj zadaći, iznio glavne teme nastupajućeg romantizma. Njegovo djelce, nastalo čitanjem Pindemonte i Rousseaua,⁸⁹ iako bez prave književne vrijednosti, predstavlja ipak zanimljiv dokument o kultu prirode i novoj osjećajnosti u Dalmaciji u prijelaznom razdoblju s početka XIX stoljeća. U tom smislu zaslužuje spomen i njegov govor o ruševinama, tom lajt-motivu romantičke književnosti: sa-njarskim duhovima s kraja XVIII stoljeća razvaljene zidine obrasle biljem vrlo su izrazito govorile o borbi čovjekova duha s prirodom i o konačnoj, potpunoj pobjedi vremena i stihije. Taj tada moderan osjećaj slatke melankolije i pobjedonosnog ništavila zahvatio je, dakle, i Jakšića, koji je u mislima posjetio »domaće« ruševine Salone i doživio ih sasvim drugačije od Stratica:

⁸⁹ Jakšićeve misli o sreći, prirodnoj religiji, prednostima života na poljima i u prirodi nisu nove; usp. J.J. Rousseau, *Esprit, maximes et principes*, Neuchatel, 1764, str. 15, 22, 29, 31, 193-194. i dr. U ono vrijeme Rousseau se mnogo čitao u Dalmaciji i Dubrovniku (usp. Mirko Deanović, *Anciens contacts entre la France et Raguse, Zagreb, 1950, str. 74, 143; Z. Muljačić, Tomo Basiljević-Baselji predstavnik prosvjete u Dubrovniku*, Beograd, 1958, *passim*). Susreće se i ime Gian Giacomo u nekih obrazovanih obitelji. Njegova sabrana djela posjeduju privatne biblioteke iz onog doba.

Non è quando io mi trovo in mezzo ai maestosi palagi, alle gallerie delle piazze, ed ai brillanti spettacoli, che la mia mente s'eleva a pensieri grandi e sublimi; ma quando riposo tranquillo nel vostro seno, antiche rovine, ed ispirato da voi, accordo la cetra, sedendo sul tronco d'una colonna.

La vostra muta eloquenza richiama all'uomo le verità più importanti, gl'insegna a disprezzare la terra, mostrandogli la vanità de' suoi travagli, il destino degl'imperi, il nulla dell'orgoglio e della potenza, trasporta il di lui spirito nei secoli che più non sono, tra le prische generazioni, sepolte nella notte dell'oblio e della tomba. [.....]

Ma senza ch'io m'allontani dal seno della patria, passeggiar posso talora su le rive del Giadro tra gli avanzi dell'antica Salona. In questi spazi deserti, dico fra di me stesso, brullicava un popolo numeroso; qui dove regna un vasto silenzio, i lavori fervettero delle arti, e le grida suonarono della gioia; questi marmi, questi archi, queste abbattute colonne decorarono templi e circhi e palagi che più non sono. Sento allora una voce che esce dal vostro grembo, o patrie rovine, e grida: tutto passa sopra la terra; l'ordine della natura e i destini della virtù sono unicamente immortali. — Questa voce penetra nel più segreto del mio cuore, v'energizza l'innato sentimento dell'infinito, ed io mi slancio dal seno dei secoli passati in quello dell'avvenire che attendemi al di là della tomba.

(Annuario zaratino pel 1858, Zadar, 1857, str. 23. i 25)

I Jakšić je napisao jedan opisni spjev: *I contorni di Sebenico*,⁹⁰ koji se, međutim, dosta razlikuje od Bicegova (*I contorni di Spalato*), posvećena splitskoj okolici, zemljoradnji i trgovini. Jakšić bolje zapaža karakteristične crte krajolika, a uz sklonost pitoresknom i »noćnom«, ima u njega i smisla za domaću povijest i slavu domovine. Ali kako kaže u pismu Nikoli Tommaseu: »Il Carme sopra di Sebenico è l'imitazione di una slava poesia tradotta in latino dal Ferich«, tj. poznate Divnićeve pjesme u pohvalu grada Šibenika.⁹¹ Vjeran svojoj poetici i vrlo slobodnom shvaćanju prevođenja, Jakšić i u tu parafrazu umeće moderne motive, na primjer »ugodan užas« (*delizioso terror*), doživljaj noći i mjeseca, uz neoklasicističko obilje epiteta (*astro lucente, occhiuta rete, aurei carmi, nobil zelo* itd.), perifraze, i proročku pozu u stilu Foscola (»e qui venne Macronio ad ispirarsi«). Jakšić nije zaboravio ni Skradinski buk, ni ljepote krajolika uz Krku ni romantički ugođaj otoka Mlienvca, koji će kasnije Marko Kažotić iskoristiti u svom romanu *Milenco e Dobrilla*:

*In mezzo sorge un'isola ridente
Con un marmoreo tempio coronato
Di biancheggianti pioppi; i sempre verdi*

⁹⁰ Objavljen u *Saggio di memorie dalmate*, Zadar, 1840, str. 3–10.

⁹¹ Pismo je datirano »Zara 12 Mag. 1828«, a čuva se u Tommaseovoj ostavštini (usp. bilj. 80).

*Lauri cingono il chiostro, e le vicine
Tombe conforta il salice piangente.
Stuolo di solitari ivi si aduna.
Che il lontano rumor appena sente
Delle umane procelle: ivi consacra
I pensieri e gli affetti al Nume, ed offre
L'opre e gli esempi di virtude a noi.*

*Nel placido silenzio della notte
Dagli stellati campi la serena
Luna diffonde il candido suo lume
Sul sacro asilo. e tremola nel lago.
Dai ramoscelli che la placid'aura
Appena scuote risuonar si sente
Dell'ussignuolo il canto, e presta orecchio
Alla soave melodia la notte.
E invitano del Sole i primi raggi
I solitari a unir le lodi, e gl'inni
Al sublime concerto che del cielo
E della terra l'armonia risveglia.*

*L'illustre vate Difnico qui venne,
Ed ispirato dall'Illirio Genio
Seppe cangiare la nativa Gusta
In aurea cetra, e gl'inni suoi sonanti
Di Biocovo ancor, di Velebichio,
Di Prologh e Mossor cantano i Bardi.*

(Saggio di Memorie dalmate, str. 9-10)

Jakšićev predromantizam, iako pretežno proizvod literarne mode, sa država ipak i karakteristike što odražavaju ličnost autora i prilike u kojima je živio. Bio je pjesnik i državni savjetnik. Pokušao je ujediniti idealne likove slobodnog *barda* i smirenog *mudraca*, pa u njegovim stihovima i prozi, uz razvijen moderni senzibilitet, susrećemo i moralističke odlomke, i podaničke izjave vjernosti i izraze dalmatinskog rodoljublja. Međutim, naoko neobičan spoj rodoljubne predromantičko-nacionalne poezije u maniri Macphersona i režimskog prigodničarstva nije novost u evropskoj književnosti toga razdoblja: u drugoj polovici XVIII stoljeća profesor Theresianuma Michael Denis uveo je modu tzv. *Bardendichtunga*, a nešto kasnije Monti na sličan način slavi Napoleona (*Il bardo della Selva nera*). Slavljenje državnog apsolutizma i d'ela vladara u korist mira i razvoja »zahvalnih« naroda, podanička poniznost i odanost zajednički su motivi u tih službenih poeta. Ali poput Montija i Pindemontea, pjesnika i prevodilaca, Jakšić je dao najznačajnije priloge pokrajinskoj književnoj kulturi prijevodima iz dubrovačke i narodne literature: to su ujedno skromna svjedočanstva neprekinitoga književnog kontinuiteta i neugašene slavenske svijesti, čak i u najtežim razdobljima u životu primorskoga dijela hrvatskog naroda.

Promijenjene političke prilike, djelomična restauracija starog poretka i obnova crkvene kontrole, djelovali su na promjenu duhovne klime i u Dalmaciji, pa umjesto filantropskih i »filozofskih« shvaćanja, pomodnih ili iskrenih, nailazimo tada na doživljene ili hinjene vjerske osjećaje. Među prvima javlja se prosvijećeni aristokrat ali tadašnji konzervativni pristaša Austrije, konte Radoš Ante Michieli-Vitturi, koji objavljuje svezak *Il trionfo della vera religione* (1814) u čast povratka pape Pija VII u Rim, posvetivši svoj govor i sonete nekog rodaka zagrebačkom biskupu Maksimilijanu Vrhovcu. Slično su radili i drugi. Nikola Ivello, slobodni zidar, o kojem je bilo riječi kao o zanesenom poborniku Francaza i modernih ideja o bratstvu i napretku, piše nešto kasnije *Trionfi della religione di Cristo* (Mleci, 1828), koji su doduše odraz staračkih razočaranja i patnji, ali u kojima također osuđuje i ono što je ranije slavio, pa Slobodi (»la folle Libertà ribalda«) suprostavlja Vjeru. Tražeći utjehu i sigurnost (možda ne samo metafizičku) u vjeri otaca, svoj govor u povodu smrti zaslužnog Splitsanina Nikole Grisogona (1742–1824), osnivača lokalnoga Gospodarskog društva, protkao je odlomcima u kojima se raduje uspjesima suvremene »kršćanske filozofije« naoružane protiv bezvjerstva Diderota, D'Alemberta i Voltairea, spominje uzvišenu poeziju Davidovu i biblijskih proroka i navodi dio posljednjeg pisma što mu ga je uputio vrlo obrazovani Grisogono:

Voi che avete attitudine per sentire la forza delle grandi immagini, leggete gli inni sacri di Alessandro Manzoni, i quali ricordano l'elevazione e la dignità di quella poesia:

Che fa per fama gli uomini immortali.

Io saprei grado a' nostri vati qualora prendessero alfine comiato dalle leziose cantilene, e si occupassero di subbietti sublimi atti a sollevare l'intelletto, e ad onorare la virtù. La natura nelle sue immense variate produzioni, i mille e mille mondi, che sembrano appesi alle volte azzure de' cieli, la religione, i suoi misteri, i suoi riti spandono di continuo luce, colori, fecondità . . .

(In morte di Nicolò nob. de Grisogono mancato a' vivi in Zara il dì XXXI di luglio MDCCCXXIV. Discorso, Mleci, 1827)

Takve korjenite promjene stava i pogleda na svijet nisu nastajale samo zbog čestih političkih potresa i društvene narudžbe koja je za prigodničare bila obavezna već i zbog osjećaja slabosti i nesigurnosti malobrojnoga obrazovanog sloja, koji nije imao oslonca u razvijenijoj građanskoj klasi.

Karakteristično je za talijanski romantizam da njegovi nosioci ponovo otkrivaju vjerske osjećaje, ali prožete novim, demokratskim sadržajem, koji nije poricao neke bitne stavove građanske misli XVIII stoljeća (Manzoni i tzv. lombardski krug). Stoga je *Biblija* postala gotovo najčitanijom knjigom toga doba: nalazi se na radnom stolu svakoga romantičkog pisca, a stilske osobine te »primitivne poezije srca« prodiru u

suvremenu prozu. Mnogi se značajni pisci i epigoni posvećuju parafrazama psalama ili drugih biblijskih knjiga. Prepjeve iz *Biblije* pravio je Nikola Tommaseo, a u Dalmaciji L. Tommaseo, A. A. Grubišić, A. Bajamonti i N. Jakšić, pa je njegova inače sputana muza dala tu i poneki snažniji stih.⁹² Zanimanje za *Bibliju* nije bilo samo i uvijek površna književna moda. Individualistična prirodna religioznost romantičara pod utjecajem naglih društvenih i političkih promjena priklonila se najprije strogome biblijskom božanstvu a zatim dogmatskom katolicizmu koji je u Nikoli Tommaseu našao svog pjesnika, koji ipak nije bio gluh ni prema nekim modernijim, panteističkim shvaćanjima o čovjeku i kozmosu. Iako sa zakašnjenjem, ta se misaona i osjećajna krivulja opaža i u Dalmaciji i u Dubrovniku, gdje ju je najbolje izrazio Ivan Bizarro (1782–1833).⁹³ Proveo je niz godina u Italiji i objavio tamo priličan broj prijevoda, prigodnica i sličnih književnih vježbanja, dijelom posvećenih dubrovačkim pojavama i pretežno u neoklasičnom obliku, ali školski odgoj i društveni položaj, književna moda i, možda, obiteljska nesreća upravili su njegovu liru vjerskome i biblijskom nadahnuću. Dva pjevanja poeme (*La grandezza di Dio* (Mleci, 1818) napisana su u maniri izvještavane poezije na vjersku temu iz XVIII stoljeća, dakle pravca što se iscrpljivao u deskripciji, teatralnim prizorima i patetičnim gestama, ali u kojoj ima i predromantične sklonosti mračnim prizorima biblijskih kazni i užasa. U njegovoj knjizi *Rime sacre* (Dubrovnik, 1831) uspjelije su parafraze psalama, na primjer sonet »L'uomo« prema stihu iz CXXXVIII psalma, jer je snaga originala pomogla našem prigodničaru da nađe jači izraz.

Kao i u Italiji, i u nas su tada vrlo česte konvencionalne prigodnice mladomisnicima i kićeni govori u čast ustoličenja biskupâ, značajnih oslonaca društvenog sustava, a o korizmenim propovijedima, koje su u određeno doba godine zamjenjivale kazalište, piše se u podlisku novina kao o društvenom i kulturnom događaju prvoga reda. Ali i u tim su radovima praktične i prigodne naravi katkada odjeknuli akcenti suvremene osjećajnosti i ukusa njihovih autora, pa kadšto i odjeci zanimanja za narodni jezik ili čak odjeci slavenskog rodoljublja. Tako se Nikola Ivelio, pozdravljajući u opširnom govoru novoga splitskog biskupa Pavla Klementa Miošića (1784–1837), autora nekih prijevoda na hrvatski jezik, poslužio mjestimično frazama i mislima iz Lamartineova *Župnika*, a nije zaboravio ni na Miošićev rad u zadarskom Ilirskom sjemeništu i njegovo odlično poznavanje narodnog jezika, koji »quantunque lingua madre e di tanto vasta diramazione, ignominiosamente pe' Dalmati nulla o assai poco coltivasi«.⁹⁴

⁹² Usp. njegove *Armonie sacre* (Mleci, 1830) i *Parafraze biblijske ed ecclesijske* (Zadar, 1840).

⁹³ Usp. članak njegova sina Baldovina objavljen u *La Dalmazia*, Zadar, 1847, br. 12–14. i M. Pantić, »Rukopisi negdašnje biblioteke Bizaro u Historijskom institutu u Dubrovniku«, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, Dubrovnik, VII–IX (1960–1961)/1962, str. 557–596.

⁹⁴ Usp. N. Ivelio, *Nel solenne ingresso dell'Illustrissimo e Reverendissimo Monsignore Paolo Clemente Miossich vescovo di Spalato e Macarsca*. Discorso, Mleci, 1830, str. 31.

Među mnogobrojnim pismima koja su u ono vrijeme marljivo izmjenjivali naši ljudi posebno mjesto pripada korespondenciji *Jerolima Draganića - Vrančića* (1738–1821) i Ante Marinovića, kasnijeg Tommaseova prijatelja. Draganić, šibenski konte i *abbé*, nakon sjajnoga odgoja i stečenih poznanstava u Italiji,⁹⁵ povukao se u dobrovoljno progonstvo na imanje u Zloselima (Pirovcu), gdje je uživao u spokojnom i radnom poljskom životu, prema idealu njegova vremena. Bio je iluminist, pa je zajedno s prijateljem Cesarottijem (s kojim se i dopisivao, ali pisma su njihova izgubljena), »polagao velike nade u obećanja iz Francuske«.⁹⁶ Razvitak revolucionarnih zbivanja odvojio ga je od tog prijatelja, koji je ostao pristaša Francuza. U kasnijim godinama tražio je u tajanstvenom govoru srca i u prirodi što ga je okružavala opravdanje za svoj povratak »sigurnijim« metafizičkim obećanjima. Dopisivanje s dvadesetogodišnjim mladićem (nazivao ga je *Emilom*) sačuvalo je, međutim, neke crte karakteristične za prohujalo stoljeće: potkraj života Marinoviću je htio prenijeti znanja stečena »iz dobrih knjiga, trajnim opažanjima i stalnim vježbanjima« i uvjerenja što su se dobrim dijelom sastojala u osudi filozofskog stoljeća. Od prosvjetiteljstva zadržao je ipak topli didaktični ton, blagi, spokojni stav životne mudrosti (»slijediti prirodu«) i iskreni, doživljeni osjećaj sretna života na poljima. Novo je u tim spisima, koja nisu bez književnopovijesne vrijednosti, isticanje osjećaja nasuprot hladnom razumu (»lasciatemi i miei sentimenti«). To je upravo onaj »razum« što je jedno desetljeće prije toga trjuma-firao u predgovoru Ivellijeva spjeva o Crnoj Gori.

Draganićev učenik, Šibenčanin *Antun Marinović* (1794?–1834), uživao je lijep ugled među pokrajinskim poklonicima talijanskih muza iako je vrlo malo objavio. Nikola Tommaseo trajno se s njime dopisivao i prema njegovu svjedočanstvu književna kultura bila mu je vrlo temeljita i suvremena. Sudjelovao je u prikazivanju – u Šibeniku – nekih Alfierijevih komada, koji se tada nisu davali ni u Italiji.⁹⁷ Prevodio je latinske radove Foscolo, Manzoni i francusko pismo o dramskim jedinstvima, spise gospođe Staël, de Maistre i Chateaubrianda,⁹⁸ odakle

⁹⁵ Školovao se u Padovi, gdje je stekao prijateljstvo Cesarottija i njegova kruga. Ušao je kasnije u Akademiju »de' Ricovrati«. Na svom imanju primio je Fortisa i Herveya. Usp. članak »Un benemerito dell'agricoltura dalmata« (*Gazzetta di Zara*, 1847, br. 56). Odlomci njegove prepiske s Marinovićem objavljeni su u Tommaseovoj knjižici *Dell'animo e dell'ingegno di Antonio Marinovich*. *Memorie*, Mlecii 1840. Mnogo više i potpunije objavio je V. Miagostovich u *Il nuovo cronista di Sebenico*, Trst, I/1893, str. 41–53; II/1894, str. 53–64; III/1895, str. 47–55; IV/1896, str. 77–88; V–VI/1897–98, str. 174–180.

⁹⁶ Usp. N. Tommaseo, o. c., u bilj. 95, str. 9–10, 12.

⁹⁷ »Alle recite ch'egli, promotore, e traduttore talvolta, dava, con altri dilettanti, delle tragedie dell'Alfieri e delle commedie del Beaumarchais e del Molière, che la scena italiana non vide mai, assistevo con intenso raccoglimento: e debbo a quelle l'amore che della poesia drammatica mi prese e mi tiene« (*ib.*, str. 7).

⁹⁸ Prepisivanje književnih djela i prevodenje za vlastite potrebe omiljeli je posao mnogih dalmatinskih obrazovanih ljudi onoga vremena, bez mogućnosti za javni rad i osuđenih na prisilnu pasivnost. U privatnim i javnim knjižnicama čuvali su se takvi prijevodi, osobito iz prve polovice XIX stoljeća. Tako je, na primjer, *Nikola Draganićević* (1763–1847) ostavio deset debelih svezaka prijevoda u rukopisu, i to is

je pretočio u uglađenu talijansku prozu odlomak (»Descrizione«) o slobodnoj, uzvišenoj i melankoličnoj prirodi sjevernoameričkih prostranstava:

Regnava all'intorno un muto riposo, appena leggermente rotto talora dal cadere di poche frondi, dal sospiro di un venticello, dal gemere del gufo: ma da lungi sentivasi il sordo romoreggiar maestoso del Niagara, che qual moriente tuono percorreva i lontani deserti, e nelle vaste solitudini si disperdeva.

La melancolica sublimità di quell'aspetto dell'universo non può con umano linguaggio esperimersi; ché nol veggono mai nelle più belle notti gli Europei. La fantasia non ha tra noi campo sufficiente ove spaziare: da per tutto ell'urta, ed è repressa, in campagne coltivate, in abitazioni d'uomini: là per quelle deserte contrade l'anima trasvola per lo stellato immenso cielo, s'ingolfa in un oceano d'altissimi impenetrabili boschi, erra alle sponde di vasti laghi, contempla dall'alto i frementi abissi delle cataratte, vi si precipita; esce da que' cavalloni, e maestosamente trascorre co' fiumi che sembran mari, immense disabitate regioni: si mesce, per così dire, e s'immedesima con tutta la sublime natura.⁹⁹

Tommaseo je iz njegove bogate knjižnice dobio djela J. J. Rousseaua, koja su bila među najkorisnijom lektirou u Tommaseovu životu, osobito *Ispovijesti*, koje su ga osvojile »come da donna artificiosa ed ardente è vinto amante generoso e inesperto«. ¹⁰⁰ Ubrzo je Marinović od Alfierija i Cesarottija prešao na Montija i Peticarija, a zatim i na Manzoni, koji se u Dalmaciji čitao, prevodio i oponašao. Tek objavljene *Zaručnike* upoznao je zajedno s Tommaseom: »*I Promessi sposi, allora allora usciti, lessimo insieme soavemente*«. ¹⁰¹ Poslavši mu Manzonijevu raspravu *Osservazioni sulla morale cattolica*, Tommaseo je utjecao na romantičku i religioznu konverziju starijega prijatelja, konverziju koja je bila uvjetovana ne samo lektirou i primjerom uglednoga talijanskog književnika već i životnim nedaćama i gorkom osamljenošću u nepovjerljivoj sredini što nije shvaćala toga bivšeg slobodoumnika a možda i

Montesquieua (*Lettere persiane*), Popea (*Pensieri*) Merciera (»Ottimismo«), Marmon-tela (»Annetta e Lubino«) *Spectatora* (»Evandro ed Alcina«) i dr. Sastavljao je i *Mazzini di lettura* (na oko 1000 stranica) s različitim pjesničkim i proznim odlomcima na talijanskom, latinskom i francuskom jeziku. Od svega toga objavio je samo »I pensieri di Popea«, s vlastitim predgovorom (usp. *Gazzetta di Zara*, 1847, br. 66). Jedan odlomak iz njegovih rukopisa objavio je J. Ferrari-Cupilli (»I pensieri morali. Versione dal francese«) u *Annuario zaratino pel 1858*, str. 30-32. Antun Marija Agić ostavio je nekom dubrovačkom samostanu, uz ostale spise, i jedanaest svezaka zabilježaka iz djela čuvenih pisaca (usp. *L'Epidauritano 1907*, Dubrovnik, 1906, str. 56).

⁹⁹ Usp. N. Tommaseo, o. c., u bilj. 95, str. 164-165.

¹⁰⁰ *Ib.*, str. 39. Marinovića je upozorio na Rousseauove *Ispovijesti*, godine 1815. njegov mentor Jerolim Draganić, koji mu je pisao: »Da quasi tre mesi le mie migliori delizie intellettuali e sentimentali sono la lettura e la meditazione di quell'opera unica« (usp. *Il nuovo cronista di Sebenico*, Trst, IV/1896, str. 83-84).

¹⁰¹ *Ib.*, str. 88.

framasona, koji je posljednje godine proveo kao tajnik biskupa Bordinija.¹⁰² Tommaseo je objavio njegove stihove o slavi («La gloria») – tipično alfijerijevskom ili foskolovskom motivu – u kojima je iskreno i ozbiljno izrazio težak položaj pokrajinskog intelektualca u siromašnoj i zaostaloj zemlji, što nam ujedno pokazuje kako je Marinovićeva slika svijeta u biti još predromantičarska. Boravio je u duhovnoj klimi egotističkog individualizma neoklasičara i nije osjetio razumijevanja za narodne običaje i pjesmu svoga naroda iako je zapazio duboke razlike u strukturi dalmatinskog društva i strahovitu bijedu većine:

. *Ma vano è nome*
Gloria colà
 e dove fasto e pompa
De' pochi insulta alla squallida e macra
E tremebonda miseria di molti;

*E dov'è lezzo di costume bravo.*¹⁰³

III

AFIRMACIJA ROMANTIČKE POETIKE I OSJEĆAJNOSTI

1. Gotovo sve što znamo o Marinoviću, toj karakterističnoj pojavi za dalmatinske književne prilike u dvadesetim godinama, dugujemo Nikolii Tommaseu (1802–1874), središnjoj ličnosti dalmatinskog *otocenta*,¹⁰⁴ i njegovoj zanimljivoj knjižici neobične kompozicije koju je posvetio prijateljevu životu i uspomeni. Naslov *Dell'animo e dell'ingegno di Antonio Marinovich* ne upućuje na sve ono što ta knjižica sadržava. Tu su autorove uspomene, misli, njegova i Marinovićeva pisma, nadahnuti odlomci o Dalmaciji – no sve je to satkano u osebujnu strukturu kojom prevladava lirski i didaktično-moralistički ton. Dva jezgra povezuju inače raznorodne odlomke: autorova ličnost, ljudska i pjesnička, i sjetna slika domovine, kojoj od godine 1839. posvećuje značajan

¹⁰² Usp. HAZ, Akti Dir. pol., 1832, br. 292, gdje se *Anton Marinovich* spominje kao slobodni zidar u jednom popisu iz 1814. O njegovim mladenačkim shvaćanjima ima govora u jednom policijskom spisu iz godine 1839, napravljenom vjerojatno u vezi sa štampanjem Tommaseove knjige o pokojnom prijatelju: »Il decesso Antonio Marinovich nei primi anni della sua gioventù, tostochè ebbe compiti i propri studj, conduceva una vita libera ed irreligiosa in questa Città. Godeva però la fama di molto studioso, e col progresso di tempo si acquistò quella di colto, e di letterato.« Njegove prve društvene veze odnosile su se na viteza Bertolettija i obitelj kondea Antuna Fenizija koji se također nalazi u jednom popisu šibenskih slobodnih zidara. Kasnije se primjenio i nije davao povoda primjedbama (usp. HAZ, Akti Dir. pol., 1839, br. 306).

¹⁰³ Usp. N. Tommaseo, o. c., u bilj. 95, str. 36–37.

¹⁰⁴ Tommaseovo ime spominje se često u ovom radu. O njegovu književnome i političkom djelovanju ipak se neće iscrpno govoriti ne samo za to što najvećim dijelom pripada talijanskoj književnoj, političkoj i kulturnoj povijesti već i stoga što prelazi okvire ovoga pregleda i zaslužuje da mu se posveti posebna monografija.

dio svoje djelatnosti. Lako je ustvrditi da je u tom svesku sve čista romantika, iako u duhu talijanske i tomazeovske varijante toga evropskoga književnog pravca: egocentrizam pisca, njegove intimne ispovijedi, kult slobodnog i proćućenog prijateljstva kao naknade za društvenu izolaciju pjesnika, etička i religiozna shvaćanja. Osobito je doživljaj domovine književno i romantički obojen. Pjesnik, njezin najbolji sin, nada se u ljepšu budućnost jer »ilirski« jeziku posjeduje snažnu jednostavnost i skladno bogatstvo, a narod je iskrene i otvorene duše. Tim pozitivnim elementima, kojima je izvoriste u pjesnikovu doživljaju svijeta i u romantičkim teorijama o jeziku, pridodat će kasnije i pečat stradanja što pročišćava, naime svijest o činjenici da njegova zemlja nije imala vlastite povijesti, pa će svoju etičku i humanu veličinu iskazati tek u budućim vremenima:

*Dalmazia, non avesti mai propria vita; da gran tempo dietro al carro d'altri popoli trascinata. Volentieri morrei se potessi lasciarti una memoria del mio affetto; se potessi sperare che tu diverrai aureo anello del vincolo che tutte insieme congiunga le libere slave sorelle.*¹⁰⁵

Slična je nadahnuća i njegova oda Dalmaciji:

*Soffri gli spregi e la miseria, e spera,
o poveretta mia. Mal nota sei,
ma la dimessa tua fronte non cinge
ladra ricchezza immonda, o gloria infame.
Nel volger dell'età sarai più grande,
ma più matura a' gran dolor sarai.*¹⁰⁶

U duhovni svijet svojih suvremenika Tommaseo je unosio nove, romantičke vrednote: značenje svijesti pojedinca, njegova srca, osjećaja i patnji, pa predosjećanja, nade i proricanja pjesnika, a domovina mu nije samo geografski pojam već i zajednica ljudi što u njoj žive. U dalmatinskom prostoru i društvu on otkriva posebne, originalne crte što sačinjavaju zbir pitoreskni suprotnosti: planine i more, talijanstvo i slavenstvo, kapu i klobuk, lažnu civilizaciju i zdravu jednostavnost:

... il marinaio guerriero di Cattaro, l'umile noleggiatore, il pescatore di spugne, di coralli, di tonni; l'assassino magnanimo, il morlacco ospitale, il montenegrino selvaggio; lo studente atillato, la dama ragusea, la sposa di Sabbioncello dal cappello piumato, la vergine del contado con pendenti dal berretto monete: la madre abbrunata che serba al figliuolo la camicia insanguinata del padre ucciso nelle montagne natie: i mustacchi virili e il pizzo effem-

¹⁰⁵ N. Tommaseo, o. c., u bilj. 22, str. 62.

¹⁰⁶ Usp »Alla Dalmazia«; N. Tommaseo, *Opere*. A cura di Aldo Borlenghi, Milan-Napulj, 1958, str. 31.

*minato, il cangiario dal manico argentato e il temperino inglese, il lotume della contadina degli scogli e il figurino di Francia, la rascia e il broccato: il mosto negli otri e lo scimpagne in bottiglie; l'acquavite e il rosolio lodato e contraffatto in tutta Europa: l'olio squisito e le torce di pino: il kolo saltato ed urlato nella campagna tra 'l vino, e il galoppo briaco di ben altra ebbrezza: la guzla ed il pianoforte, i sonetti per nozze e le schioppettate d'allegria; il ratto barbarico e le lettere tenere; le sassate e le satire in versi; i muli e il vapore.*¹⁰⁷

Za razliku od lokalnih režimskih pjesnika Tommaseo unosi u doživljaj Dalmacije i nov osjećaj sumnje i romantičnog pesimizma kojim pristupa suvremenoj stvarnosti, pa iako polazi od partikularističke dalmatinske »narodnosti« i stalno joj se obraća, ipak sumnja u povijesnu realnost Dalmacije:

*Patria viva non ha chi di te nacque,*¹⁰⁸

aludirajući danteovskom slikom na protivurječnosti dalmatinskog života:

*Siccome il braccio, che, da corpo vivo,
mezzo reciso, dolorosa noia,
spenzola, in te così la vita altrui
scarsa, o Dalmazia, e con dolor s'infonde.*¹⁰⁹

Positivna je crta u velikoga dalmatinskog pisca što je vjerovao da će domovini udahnuti nov život pomoću preporoda svih njezinih sinova, kulturnom i društvenom valorizacijom puka i etičkom rehabilitacijom građanstva, pa su njegove književno-političke težnje, bar u toj prvoj fazi, imale značajnih podudarnosti s hrvatskim narodnim preporodom. Tommaseova romantička, pjesnička »politika« proizišla je što iz mladenačke lektire, što iz stvarnog poznavanja i uživanja u domaće prilike. Već oko 1825. pomišljao je na potpunu slavizaciju rodnog kraja i neko idilično stanje društvenog mira:

*Suonava l'un'ora di notte, quand'io escito di città già lascio
dietro a me le infelici casupole del sobborgo. La notte rasserenata,
davami a veder chiaramente alla destra il mare cerchiato di rupi,
alla sinistra le ignude balze de' monti, sparse di qualche raro vi-
gneto, i cui pampini prostrati alla terra parevano contristar l'occhio
del riguardante piuttostoché ravvivarlo. Quell'orrida vista, e la
muta ora, e la solitudine della via, rivocarono ai pensieri la giovi-
netta mia mente.*

¹⁰⁷ Usp. N. Tommaseo, o. c., u bilj. 95, str. 153–154.

¹⁰⁸ Usp. o. c., u bilj. 106, str. 29.

¹⁰⁹ *Ib.*

[. . . .] *L'imaginazione che in me traeva le sue fiamme dal core, mi creò principe di quella misera terra: accettare l'impero, esercitarlo, e veder tutto rinnovellato d'intorno a me, fu un istante.*

Ogni commercio con le città confinanti interdetto, chiusa l'angusta imboccatura del porto a' navili stranieri; un gran muro d'intorno ai sette colli, che cingono la città; tre dei colli inselvati, all'uso della caccia, e alla necessità delle legna; un coperto d'olivi, un di viti, un di case; le vallicelle alla pastura e alle messi; le rive del mare agli orti, alle chiese, ed alle tombe pubbliche fra' giardini. Sbandita la lingua italiana, sbandito il danaro; sbanditi i medici, e gli avvocati. Tutti vestiti d'un modo, tutti lavoratori di campi, e pescatori e soldati: tutti educati alla lettura ed al canto: all'arti sedentarie, le donne . . .¹¹⁰

U pjesnikovu snu nije teško prepoznati siluetu rodnoga mu Šibenika, u kojem je želio sačuvati drevne, patrijarhalne običaje, nenatrunjenu čistoću narodnog jezika i moralnu nepokvarenost puka, zabranivši upotrebu talijanskog jezika, ukinuvši liječnike i advokate. Svi bi stanovnici imali biti zemljoradnici, ribari ili vojnici, jednako odjeveni, kao u nekom »prirodnom« stanju po uzoru na Rousseaua i Bernardina de Saint-Pierrea. Mladenački utopistički snovi pripremili su pogodno tlo kasnijim shvaćanjima što su došla do izražaja u *Iskricama* i drugim djelima rodoljubno-moralističke inspiracije, a utjecaj romantičkih koncepcija o moralnoj čistoći narodnog života osjetit će se i u osudama prodora modernoga, građanskog života u južnoslavenske prostore.¹¹¹ Osobito je dalmatinski puk doživljavao u idiličnoj slici prvobitne jednostavnosti, dijelom i pod dojmom poznatih Nodierovih riječi o našim Morlacima:

Ma scema insieme con la fierrezza la lealtà del Morlacco. E que' caratteri omerici, si affettuosamente lodati da Carlo Nodier, si vanno ormai sformando e perdendo. Il buon Morlacco d'un tempo, andando alla città dava nelle mani del mercante il borsellino perch'egli vi pigliasse il suo giusto . . .¹¹²

Nakon povratka iz prvog progonstva objavio je niz spisa što se dijelom mogu ubrojiti u dalmatinsku pokrajinsku književnost; to su *Scintille* (Mleci, 1841); *Canti illirici* (Mleci, 1842); *Iskrice*, koje je napisao 1840, a pojavile su se kasnije, i to najprije kao zagrebačko, ilirsko izdanje (1844); zbirka članaka *Intorno a cose dalmatiche e triestine* (Trst, 1847) i mnogi kraći spisi što ih je više puta namjeravao skupiti u posebnu

¹¹⁰ Usp. N. Tommaseo, *Memorie poetiche*. A cura di Marco Pecoraro, Bari, 1964, str. 170.

¹¹¹ Usp. M. Zorić, o. c., u bilj. 61, str. 410-412. i Kosta Milutinović, »Njegoš i Tomazeo«, separat iz 5. knjige *Zbornika is'orije književnosti* Odeljenja literature i jezika Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 1966, str. 35-69.

¹¹² Usp. Tommaseov članak »La Dalmazia«, kojim je obilježena pojava *Gazzette di Zara* i koji je objavljen u firentinskoj *Antologiji*, 1832, t. 46, br. 138, str. 222-224.

knjigu, a najviše je oko toga radio u godinama 1870–1871, kada ih je dao prepisati i prikupiti za dva omašna sveska koja je naslovio *Della Dalmazia i Questione politica*.¹¹³ Ali ne bi trebalo zaboraviti ni opsežnije spise *Del presente governo della Dalmazia* (1844); *Italia, Grecia, Illirio, la Corsica, le Isole Ionie e la Dalmazia* (1850); nedovršenu i neobjavljenu zbirku *Pjesme puka dalmatinskoga* (koje je namjeravao popratiti estetskim i filološkim komentarom); pa i mnogobrojna pisma upućena Dalmatincima.¹¹⁴

Obogativši dalmatinski lokalni patriotizam kultom naroda i njegova jezika, Tommaseo je demokratizirao i humanizirao doživljaj »narodnosti«, povezujući ga s naprednim romantičkim shvaćanjima u evropskoj književnosti. Ali rodoljubna književna djelatnost na narodnom jeziku, koju je i Tommaseo preporučivao i čak se u njoj i okušao (iako je grčevito branio, osobito u kasnijim godinama, i upotrebu talijanskog jezika u Dalmaciji), morala je s vremenom poništiti jedan od bitnih elemenata tadašnje dalmatinske osebnosti – talijansku kulturu obrazovanih slojeva. Zbog toga je Tommaseov pokušaj s *Iskricama ostao osamljen, a njegovo djelo naišlo je na oduševljen prijem u svim južnoslavenskim središtima, gdje su lako zaboravljali na Tommaseovu lokalnu orijentaciju i autonomizam ili ih u početku nisu ni zapažali.*

To nije čudo, jer su *Iskrice*, od kojih postoji i hrvatska i talijanska verzija,¹¹⁵ iskreni poetski doživljaj slavenskoga narodnog preporoda, a sadržavaju pjesnikov kulturno-nacionalni i socijalno-politički program, uz sve bitne elemente Tommaseove moralne i pjesničke misli u uzvišenoj i sjetnoj ritmičkoj prozi ujednačena tona i izrazite muzikalnosti, podsjećajući na Mickiewiczovo djelo *Księgi Narodu Polskiego i Pielgrzymstwa Polskiego* (Pariz, 1832), s kojim ih vezuju sadržajne i stilske analogije (osobito tzv. biblijski stil, koji je volio i Lamennais). U posljednjoj i, vjerojatno, definitivnoj verziji *Iskrice* iz godine 1871. autor je dodao tri dotada neobjavljena prozna sastavka, unijevši nov raspored cjelini od ukupno 36 *iskrica* (*scintille*). Prvotni raspored sačuvan je samo za prve tri, u kojima govori o namjeri da skupi svojoj braći osjećaje i glasove iz dalekih zemalja i stranih književnosti, o svom prijatelju i učitelju »ilirskog« jezika Špiru Popoviću i Dalmaciji koja će biti prsten zlatnih veriga slavenske slobodne zajednice. Prvi mali niz završava molbom neka mu bude dano da osjeti bratske tegobe i boli. Slijedile su *iskri-*

¹¹³ Usp. N. Tommaseo, *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*. A cura di R. Ciampini, Firenze, 1943, sv. I (predgovor) i M. Zorić, »Tommaseova projektirana knjiga o Dalmaciji i *Iskrice*«, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, knj. 28, Zagreb, 1962, str. 431–462.

¹¹⁴ Teško bi bilo i nabrojiti sve naše ljude koji su se pismeno obraćali Tommasenu ili su se s njim trajnije dopisivali. Veći dio tih pisama Tommaseo je sačuvao, a danas se nalaze u firentinskoj Centralnoj nacionalnoj biblioteci. Najbogatije su i najvrednije prepiske sa zadarskim slikarom Franjom Salghetti-Driolijem i sa žibenskim posjednikom i književnikom Špirom Popovićem. Usp. M. Zorić, »Niccolò Tommaseo e il suo maestro d'illirico«, *Studia Romanica et Anglicae Zagradiensia*, Zagreb, br. 6/1958, str. 63–86.

¹¹⁵ Usp. N. Tommaseo, o. c., u bilj. 113. i M. Zorić, o. c., u bilj. 22. i 113, *passim*.

ce što veličaju puk, jezgru naroda, a zatim (IV–VIII) dva nova niza u kojima govori o ekonomskim prilikama u Dalmaciji (IX–XIV) i osuđuje otuđenost obrazovanih ljudi (XVI–XVIII). XV *iskrica* sjetnim razmišljanjem o stoljećima što su za narode sati spaja kao međuigra ova dva niza. U preostalima (XIX–XXXIII) nižu se refleksije o budućnosti Dalmacije, o bratstvu svih naroda, o prošlosti Slavena, pa pozivi i upute obrazovanim Dalmatincima i svećenicima na slogu, jedinstvo, nacionalni rad.

Novim je rasporedom znatno poremećena zaokruženost nekih nizova, no cijela je zbirka općenito dobila, jer je sva usmjerena prema širokom i postupnom finalu, u kojem se ton naizmjenično diže i pada, a završava snažnom i raspjevanom rodoljubnom molitvom za slavenski rod. Tako, na primjer, u *iskricama* XXIV–XXVII poziva na milosrđe prema braći, preporučuje solidarnost među ljudima i rad za dobro najdaljih potomaka, jer je to ujedno i rad za suvremeni naraštaj. U XXVIII *iskrici* u liku Ivana Krstitelja daje zapravo apologiju puka, njegove snažne, slobodne i nepokvarene duše. Nakon tužnih razmišljanja o budućnosti Dalmacije (XXIX) ističe fizičku i moralnu ljepotu južnoslavenskog naroda (XXX). Odatle je lak prijelaz na XXXI, u kojoj pjesnički raspravlja o misiji Južnih Slavena, koji bi mogli ujediniti Sjever i Jug, obogatiti Evropu azijskim duhom i »rinnovellare le vecchie genti sfruttate«. Vedriji rodoljubni osjećaji prevladavaju i u idućoj *iskrici*: Slavenstvo se budi na nov život, velika je bila muka, ali će i radost biti velika. Veličina i slava naših naroda nije od jučer: Slaveni su bili Orfej i Lin, Aleksander Veliki i Aristotel! Svi su narodi braća, u ljubavi i u međusobnoj borbi sagradit će zajedno novi grad (XXXIII). U XXXIV ponovo se ton spušta: preporučuje strpljivost suvremenom naraštaju slavenske braće jer još nismo zreli za novu sudbinu i jer: »Noi siamo un'aura, una nota che passa nella grande armonia delle cose«. Neka naše napredovanje bude tiho i bez buke jer se velike stvari obavljaju u miru i u tišini, što je aluzija na slavenski preporod i misiju malih naroda (XXXV). U posljednjoj prozi definitivne verzije Tommaseo se ponovo vraća na prošlost slavenskih naroda, koje prikazuje kao izgublenu braću, te zanosno i slikovito crta njihovu budućnost: neka im sudbina, kao i jezici, bude zajednička; zalaže se za bratstvo slavenskih naroda, jednakost među malima i velikima; svrha slavenskog preporoda neka bude savršenstvo čitavoga ljudskog roda (Tommaseo, dakle, vjeruje u mesijaniističku ulogu preporodenoga slavenskog svijeta, kao i Mickiewicz i Preradović). Ta *iskrica* završava zanosnim, vizionarskim riječima, kojima predočava, za sada doduše samo kao svoju toplu želju, sretnu budućnost Slavena. Neka to bude velik narod, u miru, u slobodi i u radosti; složnih srdaca, vedrih čela, radnih ruku i raspjevanih usta:

O sole, o sguardo di Dio, che dall'alto vedi le nostre miserie e le nostre speranze, che brilli nelle lagrime e nel sorriso degli Slavi infelici; che illumini le armi e le catene; che rifletti il tuo raggio

*nelle nevi calcate da' piedi de' nostri fratelli, e ne' fiori dal lor sudore educati; possa tu mirare dall'alto tutta libera e quieta e contenta la grande famiglia. Nessun cuore piagato, nessuna fronte avvilita, nessuna mano senz'opra, nessun labbro senz'inno.*¹¹⁶

Za kulturni i književni razvoj Dalmacije nije bilo manje značajno ni Tommaseovo zanimanje za narodnu pjesmu. Poznavao ju je i spominjao već kao kritičar firentinske *Antologije* krajem dvadesetih godina:

*Nella Biblioteca universale di Ginevra ho letto un articolo sopra un libro di poesie serviane, delle quali poesie molte sono in onore del nostro Marco Kraglievich. Questo colonello Pepe diceva in un suo articolo che poesia originale non può aspettarsi se non da popoli slavi, come da più giovani nella via della civiltà. Voglia il cielo che ciò sia vero.*¹¹⁷

Pa iako je to mišljenje nastalo dijelom i na vanjski poticaj, utjecajem evropske književne orijentacije uopće, imalo je kod kuće sve preduvjete i niz domaćih pobuda. Tommaseov prevodilački rad i ljubav za narodnu umjetnost nadovezuju se na domaću tradiciju koja je bila živa u Dalmaciji već odavno, i to kao u malo kojoj južnoslavenskoj pokrajini. U četrdesetim godinama, naš će pjesnik mnogo učiniti da oživi ljubav za narodnu književnost u Dalmaciji. Skupljao je narodne pjesme, poticao druge na sakupljanje (M. A. Vidovića, Š. Popovića. I. Burattija, F. Carraru i druge), prevodio ih i komentirao,¹¹⁸ napisavši o njima i nadahnut esej (»Dei canti del popolo serbo e dalmata«), koji je, u našem prijevodu, trebalo da bude uvodni tekst zbirci narodnih pjesama iz Dalmacije. Čini se da su mu srpskohrvatske narodne pjesme – uz *Evangelje* – bile najmilijim stivom u nekim razdobljima života:

*Imao sam u Mlecima s kim divaniti naški, naći ću koga i ovdje, ako Bog da. Nisam sa mnom ponjeo nego Evangelje i narodne serbske pjesme.*¹¹⁹

U skladu s duhom talijanskog Risorgimenta i slavenskih preporodnih kretanja, Tommaseo nije strogo lučio pjesničke vizije i stvarne nužnosti trenutka, pa je, osobito u četrdesetim godinama, pokušavao riješiti i mnoga praktična pitanja i teškoće suvremenoga dalmatinskog života. Godine 1844. napisao je referat *Del presente governo della Dalmazia*,¹²⁰

¹¹⁶ Usp. N. Tommaseo, o. c., u bilj. 22, str. 87.

¹¹⁷ Usp. Tommaseo, o. c., u bilj. 95, str. 110. Gabriele Pepe živio je u Firenci kao prognanik od god. 1823. Pripadao je liberalnoreformatorskom krugu oko Vieusseuxa, Capponija i Tommasca. Suradivao je u firentinskom časopisu *Antologia*. Proslavio se dvobojem s Lamartineom, koji se bio kritički izrazio o Talijanima onoga vremena.

¹¹⁸ Tako je pisao prijatelju Špiru Popoviću dne 14. rujna 1849. s Krfa. Pismo se čuva u FCNB (Tommaseova ostavština, sv. 178, hr. 14).

¹²⁰ R. Ciampini objavio ga je prvi put god. 1938. u *Archivio storico per la Dalmazia* (Rim, sv. XXV, str. 202–238), a zatim u N. Tommaseo, o. c., u bilj. 113, str. 165–220. Oko god. 1871. Tommaseo je pripremio rukopis tog »referata« za projektiranu

koji je 1850. pokušao tiskati u Zadru, pa je napisao tada nov predgovor u kojem ističe da je najvišim austrijskim vlastodršcima njegov spis bio predan ne u ime autora, već nekih Dalmatinaca koji su držali mogućim »un qualche miglioramento nelle sorti della patria loro, con lucro dell'Austria«. ¹²¹ No za Tommaseova života taj »dokument prošlosti, sadašnjosti i budućnosti« (kako ga pisac označuje u navedenom predgovoru) nije bio objavljen. Sadržavao je najrazličitije savjete austrijskoj vlasti za njenu korist i za napredak Dalmacije. Uz ostalo, i upozorenje o opasnosti koja se skriva u neprijateljstvu kolona prema stanovništvu dalmatinskih gradova. Te bi dvije »narodnosti« trebalo ujediniti. Idealistička je to misao, a nalazimo je i u *Iskricama*: šušir bi se trebao pokloniti težačkoj kapi, a puk sačuvati zdravu jednostavnost; društvene suprotnosti trebalo bi pomiriti. Kao i J. Bajamonti i A. Borelli prije njega, predlagao je da se ujedine rasuti zemljišni veleposjedi kako bi se očuvali i kako bi se razvila poljoprivreda do koje mu je bilo osobito stalo, možda i pod dojmom fiziokratizma XVIII stoljeća. Nije zaboravio ni slavenski jezik:

... la lingua del popolo: la quale dovrebb'essere a tutti i Dalmati, e poveri e benestanti, insegnata, e raffrontata con le lingue più letterate, che invero n'è degna. Le altre nazioni istituiscono cattedre di lingua slava: e noi che l'abbiamo eredità nostra propria, ce ne vergogniamo, e l'usiam come arnese vile, a bassi usi. ¹²²

Uz te i druge filoslavenske i liberalne akcente osjeća se na mnogim mjestima duh stare Dalmacije, koji je vukao korijenje još iz doba mletačke vlasti, teško se snalazeći u centralističkom austrijskom sistemu što je donio političke novosti. Nostalgija za bivšim stanjem i pokušaj da se staro prilagodi novim prilikama karakteristično je za romantičku Tommaseovu misao, prožetu i novim, demokratskim elementima. Iako je upozorio na niz slabosti austrijske uprave, iznio niz konkretnih slučajeva nesposobnosti i nerazumijevanja i pružio više praktičnih savjeta ili bar takvih što su se našem piscu činili korisnim i mogućim, to je u prvom redu književni rad, iz kojeg nećemo doznati mnogo nova o dalmatinskim prilikama u četrdesetim godinama, ali je zato nadahnut izrazitim romantičkim shvaćanjima, sjetom i toplinom zabrinuta rodoljuba, okrenuta malo i odveć prema idealiziranoj prošlosti i ograničena u svojim praktičnim prijedlozima utopističkim i rusoovskim shvaćanjima o prednostima patrijarhalnoga i primitivnog stanja (preporučao je re-

knjigu *Della Dalmazia*. Rukopis ima nov naslov »Del migliorare le condizioni civili della Dalmazia«, mnogo stilskih varijanti i nekoliko izmijenjenih odlomaka (usp. M. Zorić o. c., u bilj. 112, str. 434-436, 440-441). O Tommaseovu referatu u nas je pisao opširnije Kosta Milutinović (»Nikola Tommaseo o Dalmaciji«, *Mogućnosti*, Split, 1967, br. 7, str. 748-772).

¹²¹ Iz kratkoga Tommaseova predgovora za projektirano izdanje iz god. 1850, u pi-smu F. A. Galvaniju s Krfa (Tommaseova ostavština, sv. 84).

¹²² Citirano prema posljednjoj verziji referata (»Del migliorare le condizioni civili della Dalmazia«) iz 1871. Usp. bilješku 120.

formu školstva koja bi oslabila ionako slabu mrežu austrijskih odgojnih ustanova u Dalmaciji). Ipak, iako je Tommaseo vjerojatno posljednji dalmatinski književnik koji je pokušao savjetovati strance, gospodare svog zavičaja, i nije predvidio u svom spisu pojavu i razmah hrvatskoga narodnog preporoda koji je već snažno kucao na vrata tvrdih dalmatinskih gradova, ne bi trebalo zaboraviti da je »predviđao« izlazak Austrije iz Lombardije i Venecije i okupaciju Bosne i Hercegovine:

Un de' piu grandi ingegni che onorino l'umanità, Giambattista Vico, notò già da un secolo e mezzo come l'Erzegovina era stimata la regione di tutte più fertile dopo l'Egitto. Se all'Erzegovina s'aggiungesse la Bossina, certo che l'Austria per tale acquisto, potrebbe a occhi chiusi cedere la più difficile e più dispendiosa e men sicura dominazione delle provincie d'Italia, la quale non libera l'Austria da' vecchi debiti, anzi di sempre nuovi la opprime e minaccia. Per poco che l'Austria facesse a pro della civiltà de' popoli già suditi alla Turchia, sarebbe al paragone di molto: per molto che l'Austria facesse a pro dell'Italia, se si raffronti alle grandi memorie e alle grandi speranze, sarebbe nulla. Dall'un lato sicurezza ed onore; dall'altro disamore e pericolo.¹²³

I u Tommaseovim djelima što se ne odnose prvenstveno na Dalmaciju ima odlomaka koji svjedoče o njegovu podrijetlu i poznavanju domaće sredine i krajolika. U psihološkoj pripovjetki *Due baci* (Traduzione dall'illirico, Milan, 1831) prepoznat ćemo šturi ambijent i skućeni život njegova zavičaja. Neka od najljepših njegovih pisama sadržavaju odlomke u kojima evocira sjećanja na umrle roditelje, napuštenu rodnu kuću, prijatelje i daleki rodni grad, a u neobjavljenoj knjizi *Un affetto* zanimljiv je odlomak, pjesnički intoniran i popraćen stihovima, o majci, Poljskoj u danima ustanka god. 1830. i jednoj pjesmi spjevanoj za boravka u Šibeniku. U knjigama koje su donijele strukturalne i stilske novosti talijanskoj književnosti (*Poesie*, roman *Fede e bellezza*) tu i tamo naći ćeš »dalmatinske« fragmente ili manje cjeline. Nekoliko krajolika gotovo impresionističkog ukusa i neposredno doživljenih i danas su življi od opisnih poema njegovih dalmatinskih suvremenika. Mnogi su opisivali Skradinski buk, no samo je Tommaseo znao preciznom fonosimbolikom udahnuti pokret i život slici slapova, inače klišeu romantičke deskriptivne proze:

Ma d'acque è meno ubertosa la Corsica, che paiono fuggirsene quasi timide tra le rocce, né si spandono in ampi veli di schiuma, come là presso a Scardona fa il Cherca co' passi sonanti, che giù

¹²³ *Ib.* Sličan je prijedlog pismeno uputio caru Splićanin Josip Nani god. 1853. Po njemu, Austrija je trebala odstupiti iz sjevernotalijanskih pokrajina i, oslobodivši Bosnu i Hercegovinu od turskog jarma, ujediniti sve jugoslavenske zemlje. Kada je iz Beča došao nalog za hapšenje splitskog odvjetnika, on je prebjegao u Italiju. Usp. D. S. Karaman, o. c., u bilj. 55.

*pei massi quasi per gradinata gigante scendendo, senza infuriare biancheggia, e le colonne dell'acqua sospese in aria rifrangono il raggio lieto, e poi precipitano in tonfani al basso, e altre le incalzano rumorose, e s'ingorgano e sgorgano continove con veloce armonia.*¹²⁴

Opširnije i ne tako sintetički opisao je šibenski krajolik u rafiniranoj prozi – »Il clima dalmatico – La cascata del Tizio« – složenom izrazu doživljaja zvukova, oblika i boja, što započinje ovim odlomkom:

Io mai non vidi, né credo siano in Italia, aurore così variamente belle, come i bei tramonti di sole nella mia povera patria; dov'esso, ascondendosi dietro a' poggi, lascia agio agli ultimi suoi spendori a rifrangersi nel velo sovrastante di tenui nuvolette, e alle nuvolette a mirarsi nelle acque serene e quiete, sì che il mare apparisce una specie di cielo, e l'aria è una specie di marina in cui raggi a guida di genii nuotano e danzano. E, perché l'una bellezza di natura all'altra risponde, siccome suono a suono, che quanto più lontano di spazio, tanto più se ne sentono dentro all'anima le consonanze; l'aspetto di questi lieti e quasi fiorenti crepuscoli, lo assomiglierei volentieri alla cascata del Tizio, fiume che mette foce nel mare della mia Sebenico . . .

(La chiesa abbaziale di Scardona il XXIV maggio MDCCLXVIII, Zadar, 1868, str. 59)

Kasnom razdoblju Tommaseova književnoga i političkog rada pripada i pet svezaka protiv ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom: *Ai Dalmati; Via facti. La Croazia e la fraternità. Di nuovo ai Dalmati; La parte pratica della questione. Ai Dalmati; Dello statuto ungherese e croato se possa alla Dalmazia applicarsi. Discorso; La questione dalmatica riguardata nei suoi nuovi aspetti.*¹²⁵ Sav autonomistički program Tommaseov, a dijelom i program prve generacije autonomasa, nalazi se u četrnaest paragrafa maloga prvog sveska, koji je pisac uputio Dalmatincima i u kojem, iz taktičkih razloga, u želji da privuče što veći broj pristalica slavenske orijentacije, o predmetu raspravlja u prvom redu s »moralnog«, povijesnog i književnog gledišta, dok je oštrije, nepravedne političke sumnje tada iznosio u pismima i u privatnim razgovorima. Pa iako prva poslanica još nije potpuna slika njegova stava protiv ujedinjenja i jetkog tona protiv slavenske braće iz uže Hrvatske, ipak su tu dosta iscrpno izneseni temeljni argumenti autonomizma. Dalmatinsko ime starije je od hrvatskoga i posjeduje veliku i neprekinutu tradiciju; Hrvati su otjerali Avare, ali prvobitno stanovništvo nije bilo sasvim uništeno; god. 1797. Dalmacija se predala Austriji kao posebna krunovina. Dalmacija uživa prvenstvo i u kulturnom pogledu; Dalmatinci nisu prezreli ni urođeni narodni govor, a pjesme srpskoga naroda mogu

¹²⁴ Iz romana *Fede e bellezza*. Usp. N. Tommaseo, o. c., u bilj. 106, str. 495.

¹²⁵ Svi su bili objavljeni god 1861. Usp. M. Zorić »Nikola Tommaseo i narodni preporod u Dalmaciji«, pos. ot. iz *Zadarske revije* br. 6/1961, Zadar, 1962, str. 3-15.

se nazvati i dalmatinskima jer se i u Srbiji i u Dalmaciji pjevaju iste; neke od njih nastale su upravo u brdovitoj unutrašnjosti ili na obalama, a najljepše su one što nemaju rime i ne slijede talijansku metriku. Razlike između Dalmatinaca i stanovnika Banske Hrvatske ne mogu se izbrisati odjednom jer su proizvod prirode, povijesti i navika: to su fizičke osobitosti, drukčije odijevanje, narječje snažno i čisto, osobito u unutrašnjosti, pa običaji nastali pod talijanskim utjecajem za razliku od njemačkoga u Hrvatskoj; on nikako ne bi htio da talijanski duh ustupi mjesto germanskom, koji mu se izvan vlastitih granica čini smiješnim. Ali pošto se suprotstavio uniji s Hrvatskom, Tommaseo izjavljuje »sa svom otvorenošću koja je svojstvena njegovu narodu (pri tom misli na dalmatinski slavenski puk) da ne vjeruje u mogućnost da se Dalmacija pripoji Italiji jer je vrijeme mletačke republike prošlo, a uvijek je bilo teško upravljati ljudima što govore drukčijim jezikom. Zbog razlike u civilizaciji Talijani bi prezirali Dalmatince ili držali osobitom vrlinom ako bi ih smatrali sebi ravnima, iako je prosječan stanovnik njegove Dalmacije ravan takvu stanovniku Apeninskog poluotoka.

U antiunionističkoj brošuri Tommaseo interpretira *Iskrice* u smislu svoga kršćansko-liberalnog i etičkog evolucionizma, koji je bio protivan revolucionarnim promjenama i u kasnijim godinama sve konzervativniji, osobito nakon političkih i ideoloških razočaranja u novoj Italiji. Stoga upozorava Dalmatince i političare iz Hrvatske protiv demokratskih parola koje aludiraju na društvene promjene u Dalmaciji, jer se plaši pučkih buna koje se ne bi mogle lako zaustaviti. Znajući dobro kakve duboke društvene razlike postoje u Dalmaciji, shvaćao je da upravo s te strane postoji najveća opasnost njegovim idejama o konzerviranju stare Dalmacije, odnosno o njenoj polaganoj evoluciji kroz autonomiju. Prema jednoj od omiljenih Tommaseovih misli Dalmacija se ubraja u posredničke zemlje što pomiruju i približuju različite civilizacije. Zbog toga Dalmatinci, koliko god voljeli Hrvate, ne bi smjeli otjerati sa svojih obala talijanski jezik i doseljenike, korisne zbog trgovačkih i pomorskih znanja. Doći će vrijeme kada će slavenski jezik postati službeni i u nas, ali to je Tommaseo predviđao tek za dvije generacije, a dotle je potrebno da žitelji Dalmacije razvijaju svoje političke tradicije, osobito municipalna prava gradova i općinske autonomije, prirodene Slavenima. Na kraju poziva Dalmatince da se naukom, slogom, radom, vrlinom pripreme za bolju budućnost, jer će se njima i njihovoj budućoj pomorskoj sili pridružiti, trgovačkim pa i drugim vezama, slavenski narodi turske carevine, koji su po geografskom položaju i plemenskoj srodnosti bliži njima nego Banskog Hrvatskoj.

U biti istim mislima prožeti su i ostali njegovi polemički spisi iz 1861, samo što su neki mnogo opširniji, a neki posvećeni specijalnim pitanjima ili su u njima otvorenije iznesene sumnje u političku korist aneksije. U svima prevladava polemička vještina i rječitost ogorčena branitelja pokrajinske posebnosti, koji u sebi nije prevladao ni mit pokrajinskog ime-
na ni uski pokrajinski egoizam.

Teško je govoriti o unutarnjim osobinama Tommaseove ličnosti i djela u vezi s njegovim dalmatinskim i hrvatskim podrijetlom. On je sam nalazio »dalmatinske« crte u karakteru sv. Jerolima, a bile su to upravo osobitosti njegova temperamenta i mentaliteta. Neki talijanski kritičari, osobito iz pozitivističkog razdoblja, isticali su slavenske značajke pjesnikova duha i književnog stvaranja. Nesumnjivo je da su mu pokrajinsko podrijetlo i oskudica u godinama književničkog naukovanja i prve afirmacije oblikovali nepovjerljiv i zatvoren karakter, a i to da je njegov pretjeran ponos bio često odraz nesnalaženja u sredinama i situacijama u koje ga je život i prirodni talent dovodio. Utjecaji sredine u najmlađim godinama, konzervativan domaći i školski odgoj djelovali su na oblikovanje Tommaseova strogog moralizma i dogmatskog katolicizma što nisu bili uvjetovani samo romantičkom kulturom. Ne može se također sasvim odbaciti ni postojanje nekih osobina tipičnih za lokalni mentalitet (na primjer tvrdošlava upornost i žestina u kritičkim i političkim istupima). Cijelog je života nosio u sebi tada karakterističan dalmatinski ambiguitet talijanskog obrazovanja i hrvatskog podrijetla, pa je njegovo romantičko zanimanje za naš narod, njegov jezik i pjesme bio dublji negoli u bilo kojeg talijanskog suvremenog pisca. Stoga je znatno utjecao na sve Talijane što su se zanimali poslije njega za hrvatskosrpsko narodno stvaranje, na primjer na F. Dall'Ongara, F. Udu, T. Vedovija, G. Carducci¹²⁶ i druge.

2. U vrijeme dok je Tommaseov utjecaj bio ograničen na pojedince romantizam je već bio prešao na našu obalu, i to ne samo kao komponenta književnoga senzibiliteta. Romantizam se spominje kao književni pravac dosta često u podlisku *Gazzette di Zara*, koji najprije uređuje, od 1832. do 1836, profesor humaniteta Agostino Brambilla (1800–1839), autor članaka o domaćoj povijesti, geografiji i narodnim običajima, a zatim Marko Kažotić (do smrti, godine 1842). Ne bi se moglo reći da su se urednici otvoreno proglašavali romantičarima. To nije bilo politički oportuno niti po čudi mnogim konzervativnim pretplatnicima i književnim radnicima dalmatinskim. No o širini i otvorenosti Brambillina podliska prema romantičkoj modi svjedoče imena pisaca i neki književni pojmovi koji se u člancima češće susreću. To su, dakako, sam romantizam, pa slavenske i orijentalne književnosti, Byron, najčešće, uz Lamartinea, Manzoniya i Scotta, pa Chateaubriand, Cooper, d'Arincourt, Herder, Hugo, Goethe, Grossi, Immermann, Klopstock, Oehlenschläger, Ossian, Pellico, Schiller, Shakespeare i dr. Brambilla prenosi iz talijanskih novina opširne članke o Lamartineu, pjesniku »vjere i nade«, dok je Byron tajanstven i sudbonosan čovjek, »gospodar noći i užasa«. Uz članak u kojem se govori pozitivno o talijanskom romantizmu naći ćemo i takav u kojem se osuđuje Guerrazzija i njegov roman *La Battaglia di Benevento* (1827), iako mu se priznaje da je izvršno ogledalo dobrog i lošeg u suvremenoj talijanskoj književnosti. Manzo-

¹²⁶ Usp. M. Zorić, »Odjeci sa slavenskog Balkana u književnosti Treće Italije«, *Godišnjak II* Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1961, str. 173–183.

nija uglavnom svi cijene, a iz Lamartinca *Gazzetta di Zara* donosi i poneki prijevod (npr. odlomak iz *Župnika*). Uz biografiju W. Scotta i vijesti o njegovoj bolesti i smrti Brambilla je prenio i talijanski prijevod Brissetove novele »L'occhio maligno. Tradizione dalmata«.

Za umjereni stav urednika i njegovih izvora karakterističan je i ovaj odlomak:

Nascerà una nuova poesia, la quale non sarà (con pace dell'una e dell'altra parte) né classica né romantica, perché se la prima è da molte età senza vita, l'altra ha pure rovinato nell'abisso, che le vicissitudini degli ultimi anni del secolo XVIII hanno aperto fra la vecchia civiltà e quella che vien nascendo, da noi ancora soltanto presentita.

(*Gazzetta di Zara*, 1845, br. 95)

Švatljivi su takvi odlomci u službenim novinama što su ipak obavještavale čitaoce o novim pojavama, iako uvijek s težnjom da istaknu umjerenije romantičare i opravdaju njihove stavove.

I knjižari su pridonijeli širenju romantičkog ukusa i književnosti u tridesetim godinama prošloga stoljeća. Iz kataloga braće Battara u Zadru vidi se da se u njih prodavao i d'Arlincourt i Bazzoni, uz Manzoni i Chateaubrianda, Schillera i Hugoa, a neki zabranjeni pisci ispod tege. Naći će se tu *Album romantico* i *Antologia romantica* s kraćim djelima reprezentativnih pisaca talijanskoga romantičkog kruga, pa A. de Vigny, George Sand i mnogi drugi suvremeni pisci. Dalmatinski su čitaoci (tu treba ubrojiti i privremeno naseljene strance, austrijske činovnike i oficire iz Lombardije i Venecije) pratili suvremenu evropsku književnost pretežno romantične orijentacije. Knjižari Battara i kupci njihovih knjiga kao da su imali bolji ukus od službenih novina i njihovih urednika, odviše sputanih cenzurom.

Godine 1833. Trogiranin Marko Kažotić (1804–1842) objavio je u Zadru prvi dalmatinski povijesni roman, *Milieno e Dobrila*, nadahnut lokalnom predajom i dalmatinskim životom, a napisan po uzoru na Manzoni i, manjim dijelom, na Waltera Scotta, d'Arlincourta i neke, danas zaboravljene, talijanske pripovjedače sentimentalističke struje. Temeljni motiv mladenačke ljubavi kojoj se roditelji protive, što je najelementarnija transpozicija sukoba romantičara s društvenom stvarnošću, Kažotić je oblikovao u jednostavnu ali zanimljivu fabulu svoga prvog romana, koji se odlikuje čvornim, dramatskim situacijama i preokretima s konačnim tragičnim raspletom.¹²⁷ Fabula se uglavnom poklapa s ka-

¹²⁷ Mladić i djevojka iz kaštelanskih obitelji Rosani i Vitturi vole se iako njihovi roditelji žive u zavadi i mržnji. Otac šalje mladića u vojnu službu u Mletke, a nju žene za nevoljenog. Međutim, svečani obred prekida Miljenko s mačem u ruci. Dobrila otac pošalje u samostan benediktinki u Trogir, a Miljenko ide u progonstvo na Visovac. Tamo ga dostigne i Dobrila nakon pustolovnog bijega u olujnoj noći. Odluče da se vjenčaju potajno, no sutradan ujutro stižu poslanici njezina oca koji im nudi oprostjenje i blagoslov. Vračaju se brodom u Trogir. Nakon svečane svadbe, uvečer, na pomičnom mostu Vitturijeva dvorca pukne izdajnička puška. Miljenko je mrtav,

štelanskom i trogirskom predajom o nesretnom svršetku dvoje mladih ljubavnika,¹²⁸ a organizirana je dosta vješto u siže romana, čime se usredotočuje zanimanje čitaoca na nekoliko ključnih situacija i prizora: izjavu ljubavi u poljskom, jesenskom dekoru Kaštela; razgovore s majkom, svećenikom i konteom Radoslavom u dvorcu Vitturijevih; odmor nakon lova na brijegu Maleški; ljubavne noćne sastanke; sukob u crkvi, svadbu i smrt Miljenka; ganutljivu Dobrilineu agoniju i osvetu što je izvršava njezin otac. Siže se odvija u tri vremenske dimenzije: to su davna prošlost Dalmacije, osobito Trogira i Kaštela, od starih Ilira do Mlečana i Turaka; zatim »predigra« tj. prikaz kaštelanskih obitelji i prvih znakova ljubavi Miljenka i Dobrile (1678); na kraju, vrijeme njihove drame, od zime do jeseni godine 1681.

Vremenske dimenzije romana protežu se i u šire povijesno vrijeme, na koje je Kažotić bio upućen domaćem legendom i Manzoničevim primjerom. To je posljednja četvrtina XVII stoljeća, doba najčvršće mletačke vlasti i plemićke tiranije, kada su sila i obiteljski ugled bili jači od pravde, a krivac, kada je bio plemić, nekažnjiv. U obiteljima očeva vlast bila je nepovrediva, majka njegovo poslušno oruđe, a djeca pokorna starijima i bez prava na najintimnije osjećaje. Zbog turskih ratova mladi plemići bili su vični oružju i puni osobnog ponosa, a pomalo i pustolovna duha baroknog stoljeća. Puk je bio gotovo nijem, a svi zajedno skloni najcnijem praznovjerju i pompoznim sećentističkim svečanostima i izvanjskim oblicima pobožnosti. Kažotićeva u biti iluministička kritika praznovjerja dopunjuje se demokratskom osudom plemićke svevlasti. Međutim, kritika pravde i sudstva u njegovu romanu nije samo prosvjetiteljska po shvaćanjima, već i manconijska po duhu, tonu i obliku razlaganja.

U slici Kažotićeva svijeta nije mogao uzmanjkati ni domaći puk, zagorski seljaci hajduci, hrabri i poštenu prema narodnoj tradiciji, pa svecenici, seljački sinovi koji su u teškim vremenima izabrali sigurniju

a zatim, nakon duge agonije, umire i Dobrila, dok njezin otac, konte Radoslav, naršće na isukani mač Miljenkova oca Adalberta. Mrtve ljubavnike pokopaju zajedno. O Kažotićevu romanu i trogirskom romanopiscu uopće v. A. Petravić, »Marko Kažotić. Prilog romantici tridesetih godina XIX vijeka u Dalmaciji«, *Pete studije i portreti*, Zagreb, 1935, str. 5-31. i M. Zorić, »Marko Kažotić (1804-1842)«, pos. ot. iz knjige *Rad* 338, JAZU, Zagreb, 1965, str. 375-510.

¹²⁸ U prilogu »Historijska pozadina Kažotićeva romana *Miljenko i Dobrila*« (*Mogućnosti*, 3/1965, str. 310-316) Vjekoslav Omašić donosi nove podatke koji potvrđuju vjerodostojnost Kažotićeve fabule i historičnost nekih likova. Godine 1852. firentinac Carlo Benvenuti, glumac i autor danas zaboravljenih drama, objavio je u Splitu knjižicu *Maria di Lopud*. Racconto storico-romantico, gdje je u narativnom obliku i prema romantičkom ukusu obradio staru dubrovačku legendu koju spominju putnici već krajem XV stoljeća, a u talijansku je literaturu ušla u XVI st. u zbirci novela G. F. Straparole *Le piacevoli notti*, Mleci, 1553). U nas je dubrovačka legenda nadahnula Đ. Ferića, A. Rocića, I. Trnskog, P. A. Kazalija, P. Preradovića, J. Sundečića, L. Adamovića, S. Ilijića, K. Šegvića, M. Ogrizovića i dr. (usp. M. Deanović, »Benvenuti, Carlo«, *Hrvatska enciklopedija*, Zagreb, 1941, sv. II, str. 409). Iako to nisu jedine legende takve vrste na hrvatskom primorju, samo je nesretna sudbina dubrovačkih i kaštelanskih ljubavnika naišla na tolik odjek u književnom radu na više jezika (o mnogobrojnim odjecima, prijevodima, preradama i dramtizacijama Kažotićeva romana usp. M. Zorić, o. c., u bilj. 127, str. 461-480).

luku župničkog poziva. Ta daleka prošlost pružila mu je priliku da prikaže i neke crte »dalmatinskog mentaliteta« gotovo »u čistu stanju: temperamentnost, bujnost osjećaja, strastvenost, naglost, prkos, »u skladu s pravom prirodom slavenskih naroda,« a te mane i vrline našeg čovjeka pružale su piscu dovoljnu građu za strukturu maloga povijesnog romana.

Prostor romana *Milienco e Dobrilla* dosta je širok i obuhvaća Kaštela i kaštelansku rivijeru, trogirske trgove i samostane, Visovac s rijekom Krkom i Skradinskim bukrom, panoramu Šibenika i ponovo dvorac Vitturijevih u Kaštelima s malom crkvicom i grobom ljubavnika, na kojem Kažotić spominje hrvatski natpis »pokoj ljubovnikom«. To je ujedno krug što su ga učinili zaljubljenici od djetinjstva do smrti koja ih ujedinjuje, a to je istovremeno i put koji je omogućio Kažotiću da prikaže najmilije krajolike svoga djetinjstva i zrelosti i najtipičnije pejzaže pitoresknog »romantičnog« zavičaja. Baš opisi krajolika oko rijeke Krke, Visovca i Skradinskog buka i kaštelanske rivijere najpuniji su i najbogatiji oblicima, bojama i zvukovima jer su, čini se, izraz konkretnog doživljaja, uzbuđene romantične senzibilitosti i ljubavi prema rodnom kraju. Kao i suvremeni bakropisi, u idealiziranom obliku sadržavaju neke stvarne crte dalmatinskih pejzaža – mada je Kažotić platio i svoj dug »literaturi«, jer su ti krajolici ipak načinjeni od niza epiteta, izraza, slika i boja već pomalo konvencionalnih u suvremenoj »opisnoj« književnosti. Konačno, unatoč plemićkom podrijetlu i klimi apsolutističkog doba, on nije nekritički opisivao društvo i ljude iz dalmatinske prošlosti: sve su njegove simpatije na strani mladosti i nekih bitnih ljudskih vrednota: odanosti domovini, vjernosti zadanoj riječi, iskrenosti, neustrašivosti i svjesnog pregaranja do smrti. U tom je jednostavna i neskrivena poruka prvog pisca povijesnih romana u Dalmaciji.

Pet godina nakon prvog romana objavio je Kažotić i drugi, *Il bano Horvath*. Storia del XIV secolo, ovaj put u Mlecima (1838). Posegnuvši u dalju prošlost i obrađujući motiv koji nije bio ograničen na njegov uži zavičaj – pobuna braće Horvata i borbe za ugarsko-hrvatski prijesto nisu se ticale samo malih dalmatinskih komuna – trogirski je pisac precijenio svoje snage, a nije znao ni mogao riješiti protivurječnost povijesne građe i romantičke mašte. Držao se ropski povijesnih izvora,¹²⁰ koje je mehanički dopunio epizodama u maniri pomodnoga povijesnog romana prema uzoru F. D. Guerrazzija i njegova prvijenca *La Battaglia di Benevento* (1827). To su prizori zapuštene kućice, svratišta uz cestu u nenaseljenoj divljini; pa bitka, smrt ranjenog urotnika u tavnici i njegove kletve upućene supatniku, javno smaknuće; prizor leševa i obeznanjene mlade žene u podzemlju utvrđenog kaštela i, konačno, opsada tvrđave i ubojstvo kraljice... Osobito je naivno Kažotićevo tumačenje

¹²⁰ U prvom redu u književno napisanoj, humanističkoj *Chronica Hungarorum* mađarskog povjesnika Janosa Turócziya (Johannes de Thurocz), prema raskošnu izdanju I. G. Schwandtnera *Scriptores rerum hungaricum* (Beč, 1746), koje se i danas čuva u Trogiru, u biblioteci obitelji Garagnin-Fanfogna.

uzroka pobune braće Horvata: stari Ivaniš zaljubio se u nasljednicu prijestolja, pa kada je ona pošla za mladog i lijepog Žigmunda Luksemburgovca, podiže ustanak da joj se osveti. Koliko je to banalno i površno, a istovremeno i daleko od W. Scotta, koji je precizno iznio društvene uzroke povijesnog kretanja i djelovanja likova!¹³⁰

U romanu u kojem je najjasnije došao do izražaja njegov partikularistički patriotizam legitimističkog smjera¹³¹ lako su uočljive znatne disproporcije. Dok su epizodni prizori napisani s nekom makar i minimalnom vještinom i poznavanjem pripovjedačke tehnike, dotle su drugi, osobiti povijesni odlomci, prikazani plošno, a likovi su blijede ili potpuno konvencionalne figure. Druga je velika mana te knjige nedostatak opisa krajolika i škrt lokalni kolorit; nema tu ni jednoga grada koji bismo mogli prepoznati ili koji bi bio zaokružen proizvod Kažotićeve mašte: Budim, Napulj, Varaždin, Novigrad nemaju karakterističnih crta, jer se pisac očito nije potrudio da sakupi potrebnu građu. Za razliku od prvoga romana nema tu ni osmijeha, blage ironije i humorističkih epizoda koje su u romanu *Milienco e Dobrilla* makar i relativnom originalnošću i funkcijom u cjelini djela ostavljale ugodan dojam na čitaoca. Zato su u romanu *Il Bano Horvath* novost neke scene mučenja, krvi i smrti. Fizičke rane i duševne patnje, proganjanje i gotovo silovanje mlade žene u besvjesnom stanju pojave su koje pokazuju da su i Kažotićev duh – posredstvom Guerrazzija – dodirnuti odjeci romantičkog iracionalizma i drhtaji oslobođenih nagona sadističkog tipa. Raznorodnu povijesno-melodramsku građu drugoga Kažotićeva romana, često dosta priprosta ukusa, povezuje ipak patos legendarnih povijesnih zbiljanja, i zajednički ton, pretežno pesimističan, mračan, uznemiren zbog nesigurnosti ljudske sudbine i nemogućnosti da se shvate namjere dalekog božanstva. Uza sve to, Kažotić nije dublje osjećao romantički svijet užasa i patnje, koji ga je doduše zanimao i privlačio, ali mu nije bio blizak kao idilični, jedinstveni i domaći svijet njegova prvog romana.

Treći Kažotićev roman, *Il Berretto rosso ossia Scene della vita morlacca* objavljen posmrtno u Mlecima (1843), pokazuje autorovu zrelost, koju je zapazio već Tommaseo.¹³² Elegijski pjev za izgubljenom srećom

¹³⁰ Usp. G. Lukács, *Istoriski roman*, Beograd, 1958, str. 20. i d.

¹³¹ Kažotić je svim srcem na strani ugarskih kraljica i Žigmunda Luksemburgovca, a protiv pobunjenih hrvatskih feudalaca, koje prikazuje u najcrnjim bojama. Bez simpatije prikazuje i rijetke likove iz gornjih hrvatskih krajeva. Naprotiv, ljepše opisuje puk u Dalmaciji i vođu dalmatinskih vojnika, kneza krbavskog, dajući im prvenstvo pred Mlečanima u jurišima na Novigrad. Hrvatski narod u Dalmaciji naziva Dalmatincima, a buntovnike iz Banske Hrvatske Hrvatima, koji su piscu, autonomistu i legitimistu, ravnodušni, u čemu Kažotić tada nije bio osamljen. Povijesni motiv koji je ohrabivao Kažotić nadahnut će A. Šenou, F. Markovića i neke novije epigone povijesnog romana, koji će drukčije tumačiti uzroke pobune hrvatskih velikaša (usp. M. Zorić, o. c., u bilj. 127). Ne treba zaboraviti da je i I. T. Mrnavić bio na strani Žigmunda i Marije, »legitimnih« hrvatsko-ugarskih vladara (usp. »Discorso del priore della Mirana di Giovanni Marnavich Bosnese Canonico di Sibenico«, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, XVIII/1906, str. 279-305).

¹³² Tommaseov članak pod naslovom »Il Berretto rosso, narrazione di Marco Cassetto« izašao je u *Gazzetta di Zara* (3. prosinca 1843) a zatim u *Gazzetta di Venezia* (1844, br. 25) i u raznim Tommaseovim izdanjima. Već prije Tommaseo smatrao je

prirodnog stanja čovjeka, nevinošću, čistoćom osjećaja i naivnošću jednostavnog života provijava svim epizodama »morlačkog« romana: i kratkom ljubavi bez prave radosti, i nesretnim, siromašnim obiteljskim životom, i dugim godinama što ih protagonist provodi bez voljene žene, u pustoši i mraku hajdučkog života do konačna smirenja u smrti. »Građu za filozofa« i »čista nadahnuća pjesniku« – kao što veli pisac u *proglasu* romana – nalazimo i u psihološkom i društveno-moralističkom tumačenju sudbine glavnog junaka. Taj naš Paval jest pošten, hrabar i plemenit seljak, pa ipak odlazi u hajduke, otima i ubija, jer je žrtva društvenih prilika, prodora novih moralnih shvaćanja, primitivnosti običaja i korumpirane pravde mletačke Dalmacije. Njegov je roman tužaljka nad ograničenom i krhkom ljudskom prirodom, koju bi, kao pravi romantik, želio vidjeti uzvišenom i velikom, ali koju okolnosti tjeraju na krivi put, na stazu zločina i patnje. Iako je misaona građa trećeg romana opsežnija negoli u prethodnima, a psihološki svijet likova bar u zamisli, bogatiji i dublji, *Il Berretto rosso* nije najbolji Kažotićev roman, kao što se to činilo njegovim suvremenicima, I. Franceschiju i N. Tommaseu: nema tu živih epizoda, dijalog je vrlo mršav, a boje blijede, kao što je i prostor u kojem likovi djeluju – selo na obroncima Biokova i besputne vrljet uz tursku granicu – prilično neodređeno opisan. Nov je element u njegovu romanu opis narodnih običaja, prema Fortisu i Lovriću, i vijenac od devet narodnih pjesama u talijanskom prijevodu, pretežno po Karadžiću, i Mériméeu, funkcionalno raspoređenih u strukturi romana. U prvom poglavlju (»Grijež«) nalazimo imitacije lirskih narodnih pjesama kojima je sadržaj ljubavni zanos i ljubomora. U drugom (»Žrtve«) tjeskobu bolesne majke lirski potcrtava pjesma o uroku. Najviše je prijevoda narodnih pjesama stavio u poglavlje »Palikuća«, gdje pjesme daju lokalni kolorit (opis svadbenih običaja) i izražavaju pirni zanos i nostalgiju nevjeste koja napušta roditeljski dom. Pjesmom o pobratimstvu opjevao je prijateljstvo glavnoga junaka i Vuka, hajdučkog harambaše, a dvije posljednje pjesme oproštaj su hajduka, tada već slijepog guslara, sa životom i ljubavi, odnosno nada u susret s voljenom ženom u drugom životu.

Iako prožet iskrenom ljubavi za naš narod i široko shvaćenom humanošću, roman *Il Berretto rosso* u današnjeg čitaoca može pobuditi samo književno-povijesni interes, a ne pravu simpatiju za nesretne junake iz maloga svijeta dalmatinskog sela.

Najomašnja Kažotićeva knjiga, *Le coste e isole dell'Istria e della Dalmazia*. Descrizione di Marco de Casotti (Zadar, 1840), zanimljiv je opis jadranske obale od Trsta do Kotora i svojevrsan odraz bogate putopisne literature u razdoblju romantizma. Njegova je knjizića upućena širokoj publici s namjerom da putnik nađe »sažet opis« mjesta koja će vidjeti i da skratit vrijeme putovanja, jer je nastala iz zabave,

I. Franceschi da je to najuspjeliji Kažotićev roman (*Gazzetta da Zara*, 1842, br. 38). Njihov je sud prihvatio G. Giuseppe Valentinelli (*Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, Zagreb, 1855. str. 91), a kasnije i Simeone Ferrari-Cupilli (*La Dalmazia*, Zadar, II/1889, br. 46).

namijenjena je rasonodi; ona je manje praktičan vodič putniku, a više romantički pokušaj da se doživljaj domovine i putnih promjena izrazi u literarnom obliku. U središtu te narativno-deskriptivne proze nalazi se autor sam, putnik što se kreće našim jadranskim prostorima kao na selemoj pozornici i koji od prigode do prigode evocira minula razdoblja dalmatinske prošlosti. Građa, raspoređena u kratka poglavlja, napisana je živo, neposredno i često u izrazito romantičkoj maniri s mnogo patetičnih usklika, poziva, pozdrava i apostrofa čitaocu, s kojim kao da podržava dijalog. Suvremenom čitaocu, uz podatke o krajevima uz koje prolazi, mogli su biti osobito privlačni svježi opisi, najčešće poneseni zanosom za sve što vidi i slika. Kažotić nije mnogo putovao (bio je u Beču i u Mlecima) i nije bio blaziran turist, a svoj zavičaj htio je prikazati kao »novi Eden«, pa su mu deskripcije veoma često idilične i hiperbolične, bez trunke kritičkog stava. Upravo je u tome glavna razlika između tog putopisa i onih što su ih pisali stranci: kao domaći sin nije htio vidjeti nedostatke i mrlje u slici rodnog kraja. Bez pedanterije i suviše netrudične erudicije uspjelo mu je prikazati raznoličnost vidokruga i uvijek pokretnu panoramu primorskog pejzaža viđena s brodske palube: pred našim očima izmjenjuju se tamne litice, zelena polja, bijeli gradići, hridi, oblaci, otoci i uvijek nanovo more po kojem plovi putnik pripovjedač u jednom od prvih parobroda na Jadranu, kadšto iskreno a kadšto pomalo namješteno ponesen putnim novostima i zanimljivim promjenama krajolika.

U Kažotićevu putopisu ima i književnih reminiscencija: uz gusle i pjesmu o Hasanaginici spominju se i polemike među putnicima na brodu o književnim pitanjima, a mala je romantička mistifikacija blijeđi mladić koji citira Lamartinea, a pročitao je cijelog Scotta, Coopera, Manzonia i Hugoa – što je možda idealna projekcija autorova lika. Pripovjedač susreće i njegovu družicu, mladu Francuskinju koja čita Mériméovu *Guzlu*. Tako je pisac unio nov element lokalne boje, a istaknuo je i popularnost narodne pjesme izvan domovine. Zbog toga i razočarani završni usklik: »Me ne venne dispetto: a Parigi si traducon le nostre poesie; qui le si metton in obbligo. – O ignoranza, o vergogna« (str. 75). U 25. paragrafu iznosi svoja estetska shvaćanja, misli o pjesništvu i osudu sunarodnjaka koje privlači sve što je novo ili tuđe: »... e noi lasciamo in non cale perché nostra, e perché appunto mossi da quello spirito di oziosa novità riputiamo peregrino e bello ciò solo, che non è nostro« (str. 85). Zajedno sa svojim romantičkim suvremenicima u Dalmaciji (Pellegrini, Carrara, Grubišić) i u Italiji (Tommaseo, Dall'Ongaro, Mazzini, Cantù i dr.) drži da je s civilizacijom nadošla i vještačka, umjetna poezija, pa danas jedino slavenska pjesma govori srcu »jezikom istine«. ¹³³ Po njemu je prvobitna poezija bila prirodni govor ljubavi, osvete, zahvalnosti, naime govor koji duši sugeriraju različita uzbuđenja u kojima se povremeno nalazi; bila je to poezija što se obraćala srcu, opijala ga i vladala njime...

¹³³ Usp. R. Maixner, »Quelques victimes de la *Guzla* de Prosper Mérimée«, *Revue de littérature comparée*, Paris, 1956, br. 3, str. 391.

3. To kratko poglavlje (»La poesia slava«) umetnuto u Kažotičev putopis ne donosi doduše novih misli, ali njegova su shvaćanja ipak nedovosmislen manifest nove, romantičke poetike i imat će odjeka u Dalmaciji. Markove misli o prirodnoj, iskrenoj i humanoj narodnoj poziciji preteča su općeg zanosa za narodno blago koji se upravo javljao, a dat će temeljno obilježje književnom radu na talijanskom jeziku u desetljeću prije 1848. godine, u kojem će politička, liberalna i opozicijska nota i etičko, dublje shvaćanje »narodnosti« biti jače i bolje izraženo.

Tommaseo je tada na zenitu književnoga i političkog ugleda. Austrijske vlasti kao da su mu oprostile ranije istupe i, iako još uvijek sumnjivo, njegovo prijateljstvo nije više toliko opasno, pa se s njime dopisuju i vladini cenzori (npr. Ivan Brozović). I u ponašanju najviših predstavnika administracije osjeća se početkom četrdesetih godina neko popuštanje, doduše ne u sferi čiste političke djelatnosti. U Trstu grof Stadion podržava donekle Dall'Ongarov krug a i u Zadru vlada nešto slobodnija atmosfera, koja je vjerojatno i odraz težnje da se izade u susret slavenskom buđenju i kulturnom pokretu u talijanskim provincijama i tako lakše kontroliraju. U Mlecima Tommaseo susreće neke naše ljude, osobito mlade studente u Padovi, i prenosi na njih uvjerenja o bratstvu slobodnih naroda, pročišćenih patnjom i praštanjem, ističući i potrebu da se narodni jezik poštuje i uči. Bit će da je upravo pod utjecajem njegova romantičkog doživljaja dalmatinskog puka i narodne pjesme Šibenčanin *Ante Mazzoleni* (1820–1850), tada student medicine u Padovi i sumnjiv austrijskoj policiji zbog oporbenjačkih razgovora, ovako zanosnim riječima završio svoj znanstveni izvještaj o putovanju po Dalmaciji:

Cercando l'erbe del monte aperto nella libera luce del sole e della valle raccolta, io sentia venirmi l'armonia degl'illirici canti, portata dall'aure, quasi polvere fecondatrice che si spande dal calice di fiori odoroso. — Oh, possano que' suoni schietti e possenti della più antica fra le vive favelle d'Europa, possano penetrare fecondi nelle anime de' giovani Dalmati, che già cominciano con più intendente e rispettoso amore ad amarli. Que' canti dicono di Marco Kraljević, l'Achille caro e famoso, desiderio lungo e presago del popolo non immemore; dicono dell'onesto valore degli avi, consacrato alla patria e alla fede, dicono delle lunghe tremende sventure d'un popolo indomito; dicono de' domestici affetti, dolori, conforti; dicono la pietà de' figliuoli, la desolazione delle madri, l'ardimento delle sorelle, la fratellevole operosa concordia degli amici, la lieta religione santissima dell'ospizio.¹³⁴

Tommaseo u Dalmaciji stječe nove prijatelje i sljedbenike: Carraru i Granića u Splitu, Burattija u Drnišu, Popovića u Šibeniku, supruge Vidović, braću Salghetti, Kažotića, Brozovića i Franceschija u Zadru,

¹³⁴ Usp. P. Mazzoleni, o. c., u bilj. 24, str. 21. Usp. i A. Mazzoleni, »La botanica in Dalmazia. Al dottor Antonio Cortellini«, *Gazzetta di Zara*, 1844, br. 34.

uz niz drugih, kao što se vidi iz njegovog *Intimnog dnevnika*. Od tada nije bilo viđenijeg Dalmatinca koji nije tražio vezu s njime, pomoć ili njegov savjet. Sam Tommaseo izbjegavao je otvorenu političku akciju, pa je njegov utjecaj djelovao pretežno posredstvom književnog rada i osobnih dodira, što je i razumljivo u teškim uvjetima apsolutističkog sustava i u vremenu kada je književnik već svojim djelom angažiran u borbi za slobodu.

U tom smislu od posebna je značenja odjek njegovih shvaćanja. Još godine 1827. Tommaseo je sretno odredio glavna načela talijanske romantičke književnosti u pismu prijatelju N. Filippiju.¹³⁵ To su najprije *istina* koja isključuje mitologiju i *narodni značaj* književnosti što mora biti razumljiva svima, pa njezin *moralni cilj*, *poštovanje narodne starine* i *sloboda od klasicističkih pravila*; konačno, pjesničko stvaranje treba da je *originalno* i *podvrgnuto jedino osjećajima* koji su svima zajednički i podjednako bliski. Poetski *credo* prve generacije talijanskih romantičara bio je uperen protiv svih oblika degradacije književnog stvaranja. Tommaseo ih poimence nabraja:

*Non versi panegirici alla potenza impotente, non inni ad ogni menomo accidentucciaccio di questa prosaica vita. La poesia è istrumento sacro, è corredo solenne. Gl'inni religiosi, il canto delle grandi virtù de' passati, de' presenti; gl'inni morali da cantarsi ne' varii momenti gravi e più belli della privata e della pubblica vita: ecco i temi da sostituirsi a quelli dei sonetti per nozze, per monaca, per dottorato, per parroco.*¹³⁶

Romantičkoj poetici, koja je u određenom povijesnom trenutku bila i napredna i slobodarska, Tommaseo je ostao vjeran do kraja svoje pjesničke i kritičarske aktivnosti.

4. U desetljeću pred 1848. u dalmatinskoj književnosti na talijanskom jeziku osjeća se snažan odraz Tommaseove poetike a javlja se i nov duh, najprije plašljivo i oprezno, a zatim sve izrazitije, pridonoseći slomu apsolutizma i pomažući, neizravno, sve jaču afirmaciju slavenske svijesti i rada na narodnom jeziku. U tom kretanju prisutnost Tommasea i talijanskih romantičara upotpunjuje se djelovanjem zagrebačkoga ilirskog pokreta, radom Vuka Karadžića i padovanskih đaka. Jer, dakako, opće slavensko buđenje našlo je odjeka i u Dalmaciji, pa i u Mlecima, među našim ljudima koji su tamo boravili, a Kollárove misli nalazimo i u Tommaseovim *Iskricama – Scintillama*. Već 1836. književnik Marko Antun Vidović (1795–1868) prevodi na talijanski Kaznačićevu pjesmu u kojoj Dubrovčanin kori Dalmatinca zbog nebrige

¹³⁵ Usp. N. Tommaseo, o. c., u bilj. 106, str. 785–786.

¹³⁶ *Ib.*, str. 787.

prema narodnom jeziku.¹³⁷ Uzroke nazadovanja hrvatskog jezika vidjeli su u stvaranju novoga građanstva, koje se iz praktičnih razloga služi talijanskim:

. e nuova gente è scesa
Solo a guadagni intesa;
Taccio della straniera
Della Dalmata vera
Parlo, che qua si chiude
Ed estima virtude
Od ignorar o non curar l'idioma
Che illirico si noma
.

M. A. Vidović, kojega su smatrali neko vrijeme najboljim dalmatinskim pjesnikom i nasljednikom Jakšićevim iako kao talijanski stihotvorac zaostaje za nekim suvremenicima (V. Morpurgo pisat će kasnije da bi u njegovim rukama »usahnule i ruže jerihonske«), započeo je prijevodima iz starih dubrovačkih pisaca. U *Raccolta di alcune amorose illiriche canzoni di Nicolò Ignazio Giorgi celebratissimo poeta ragusino in italiano tradotte da Marc'Antonio Widovich da Sebenico l'anno 1823* (Mleci, 1827) osjeća se utjecaj suvremene epigonske talijanske ljubavne poezije,

¹³⁷ To je »Dialogo tra un Dalmatino ed un Raguseo in Zara« u knjižici *Il notturno assalto dei sessanta contro tre*, Zadar, 1848, str. 55–64. U istoj knjižici liberalne i slavenske osječeje potvrdio je i talijanskom parafrazom revolucionarne budnice »Avanti Slavi!« prema srpskom originalu J. Sundečića (*Zora dalmatinska*, 1848, br. 42), gdje politički liberalizam tumači kao osjećaj bratstva među svim narodima, pa Talijanu i Nijemcu neće biti mrsko buđenje slavenske narodnosti. U pjesmi se spominje ban Jelačić, jedinstvo svih Južnih Slavena i potreba da se oslobodi bosansko-hercegovačka raja. O patnjama naroda što stenje pod tuđinskim jarmom, zahtijevajući bratsku pomoć u oružju i sredstvima za oslobodilačku borbu, Vidović govori u talijanskom proznom prijevodu deseteračke pjesme »Ercegovci i Bošnjaci. Častnomu gospodinu A. Cutti na njegovu žalbu, koju pokazuje u *Zori* pod br. 30 tekuche godine« (*Zora dalmatinska*, V/1848, br. 40). Svoj prijevod *I popoli d'Erzegovina e Bosna ad Antonio Gutta pel suo lamento nella Zora al. n. 30 anno corrente*, versione dall'illirico nella *Zora* n. 40 a. c., dedicata alle Guardie Nazionali Dalmate, Zadar, 1848, Marko Antun popratio je Danteovim stihom iz XXXIII pjevanja *Pakla* (»E se non piangi di che pianger suoli?«), a Lujo Jurić toplo napisanim uvodom o potrebi da dalmatinski Slaveni pomognu ugnjetenoj braći. Zbog takvih i sličnih očitovanja vršteni su prijatelji Vidović i Jurić, za obnovljenog apsolutizma, u spiskove političkih sumnjivaca. Zadrinan Lujo Jurić (oko 1810–1861) bavio se također književnim radom i zaslužuje spomen makar i u bilježci. Po izrazu i motivima razlikuje se od Vidovića, od kojega je bio mlađi. Bliži je romantizmu pedesetih godina, naime drugoj talijanskoj romantičkoj školi Pratiija i Aleardija. Njegov spjev *Clotilde* (Zadar, 1857) teško je razumljiva i vrlo patetična priča o ljubavi i grijehu, samoubojstvu i prokletstvu, izrečena ekstatičnim, hajronovskim tonom. Prevodio je Preradovića (*Gazzetta di Zara*, 1844, br. 9) i naše narodne pjesme (usp. *Sedmica*, VI/1857, br. 22), obraćao se Slavcima (usp. *La Dalmazia costituzionale*, Zadar, 1848, br. 13), inspirirao se Danteom i njegovom tercinom (*Dante e Cleopatra all'Inferno*, Zadar, 1859; *Amore e sventura*. Terzine, Zadar, 1860). Autor je kanconijera od 150 soneta koji su samo djelomično objavljeni (*Sonetti e Terzine*, Zadar, 1860). Preveo je na talijanski *Apokalipsu* (jedan odlomak izašao je u *La Voce dalmatica*, Zadar, II/1861, br. 25, 28). O Juriću (Giurichu) usp. M. Zorić, »Un canto per il sesto centenario di Dante in nome della Slavia«, *Studia Romanica et Anglici Zagrabiensia*, br. 19–20/1965, str. 198–200.

anakeontske ili čuvstvene, jednostavne i muzikalne, još uvijek pod dojmom Arkadije i njezinih nastavljača s početka XIX stoljeća. Ali konvencionalni arkadski svijet ipak je djelomično izmijenjen nekim suvremenijim shvaćanjem pjesništva. Prema predgovoru ove rijetke knjižice prevodiocu su se sviđale Đurđevićeve pjesme »più che per avere profonda conoscenza dell'Ilirica letteratura, per l'impressione sulla mia sensibilità«, a izabrao je upravo one koje »più potenti al core ho risentito« (str. 3). Po svjedočanstvu Dinka Sirovice Vidović je tiskao i talijanski prijevod Đurđevićeve *Mandaljene pokornice* u Zadru, godine 1829, i to s predgovorom gdje »ilirski« naziva »jedinim, prvim i pravim jezikom svoga zavičaja«. ¹³⁸ Nešto kasnije objavio je svoj najopsežniji književni rad, prijevod Gundulićeva *Osmana* (Zadar, 1838) u jedanaesterackim oktavama po uzoru na Ariosta i Tassa, nespretn i hladan iako bliži originalu od predromantičke »slobodne verzije« Jakševića. Ne bi se moglo reći da je već tada prihvatio postulate romantičke poetike: u opširnu i zanimljivu predgovoru *Osmanide* on polemizira s mišljenjem Appendinija, koji je vjerovao da je to velika »lirska oda«, a i s Lampredijem, koji je tvrdio da je *Osman* romantička poema; Vidović dokazuje po Aristotelu i Voltaireu da Gundulićev spjev odgovara uvjetima pet glavnih epskih načela. Međutim, u četrdesetim godinama oduševljavao se izrazito romantičkim ostvarenjima Tommaseovim (*Fede e bellezza*) i Kažotićevim (*Berretto rosso*). I sam je zatim napisao »povijesno-romantičku pripovijetku« u talijanskoj pjesničkoj prozi i hrvatskim desetercima *Il notturno assalto dei sessanta contro tre* (Zadar, 1848), opis neuspjela napada crnogorskih odmetnika na kuću kapetana Tome Dapčevića u Dobroti. Neće biti slučajno da su mračni noćni ugodaji i »snažne« poredbe i antiteze mnogo jače naglašene u talijanskoj prozi, jer se tu povodio za svojim književnim uzorima, dok je u desetercima htio dati jednostavniji, pučkiji oblik narodne pjesme:

È notte; pallida splende la luna dalle nubi ricinta, tace il vento, il freddo agghiaccia, a grossi fiocchi casca la neve come se a mille a mille svolazzassero i vipistrelli. Coperti delle bianche lor tuniche, avviluppati nelle negre loro struke questi montenegrini sembrano da lontano un branco di feroci orsi bianchi feriti in ogni parte del corpo, e del proprio lor sangue cospersi, macchiati.

.....

Meglio illuminati dal rasserenato chiaror della luna, assomigliano ad una nube staccatasi dall'etere e calata dopo un turbine devastatore. — Il biancastro delle lor tuniche, il negro delle struke, il rosso delle berrette, e le linee degli altri vestiti e delle armi danno a questa delle tinte d'un'apparenza ben singolare. Fanno bre-

¹³⁸ Usp. D. Sirovica, »Važan predgovor«, *Hrvatska riječ*, Šibenik, I/1905, br. 27. Špiro Popović poklonio je tu knjigu (*Sospiri di Maddalena dell'ab. Ignazio Giorgi*. Traduzione di Marc'Antonio Vidovich) novoosnovanoj biblioteci šibenskog Casina (usp. *Gazzetta di Zara*, 1846, br. 16).

ve sosta, novellamente beono. – In valle, cupi come il delitto, pavidi come la superstizione, incerti come il sospetto, qua, sulla prima vetta che ascessero, eccoli serenati come il buon presentimento, coraggiosi come l'ardire, agili, svelti, pronti, come l'palacre gioia. Sembra che più non temano né di streghe, ne di vukodlaki, ne di vampiri, ne di mala fortuna.

(O. c., str. 6. i 8)

Prizor dvoboja iz romana *Fede e bellezza* (Mleci, 1840) Vidović je prenio u talijanske stihove, iako je to bio roman koji je naišao na negativne kritike u Italiji, a čini se da su ga i neki dalmatinski moralisti primili s nepovjerenjem, dok mu je cenzura bila protivna zbog »nemoralnih« prizora i maksima (»Sul duello nel libro *Fede e bellezza*«).¹³⁹ U kanconi »Nicolò Tommaseo« šibenski pjesnik, rodom iz Skradina, dao je jedno od svojih uspješnih ostvarenja, a shvaćanje sjetne pjesnikove ličnosti što svijetli kao luč i svojom patnjom pokazuje put čovječanstvu, odista je u skladu sa suvremenom poetikom romantičkog *vitimizma* u Italiji. Od značenja je i to što Vidović ističe Tommaseovo dalmatinsko podrijetlo i što potcrtava posebnost svoje domovine u odnosu na apeninske susjede. Pjesma je neobjavljena, pa je donosimo u cijelosti:¹⁴⁰

NICOLÒ TOMMASEO

*Chi è quel giovine che infelice
Par si mostri nell'aspetto
Che a chi 'l guata chiaro dice
Covo in cuore un grande affetto
Periglioso – ma amoroso
Che dal cielo in terra vien!*

*La letizia della vita
Che accompagna il fior degli anni
Gli traspare; ma mentita
Nella piena degli affanni,
E gentile – e virile
Mostra pure l'alma in sen.*

*Alma grande, e grande suona
La sua fama, o sia gli accenti
Dalle cime d'Elìcona
Ei ne manda in bei concenti
Od in prosa – generosa
Voglia i sensi suoi scoprir.*

¹³⁹ Puni naslov glasi: »Sul duello nel libro *Fede e bellezza*. A Nicolò Tommaseo questi versi, figli di calda ammirazione, Marco-Antonio Vidovich tributa«. Neobjavljeni rukopis čuva se u Tommaseovoj ostavštini u FCNB, sv. 144, br. 10.

¹⁴⁰ Čuva se na istom mjestu.

*Non d'Italia ei figlio è nato
Non d'Italia è solo amante.
L'ama Italia, ed onorato
Dalle genti tutte quante
Nel suo affetto – il poveretto
Ha la fonte al suo patir.*

*Ansio e mesto, e senza pace
Quinci, e quindi egli s'aggira,
Pur risplende come face
Che in vederla ognun'ammira,
Come lampa – che divampa
E non cessa mai brillar.*

*Ah! sia fine alla tempesta
Del suo cuor, ché in Cielo solo
Un immenso amor s'attesta
Senza affanni, e senza duolo
E' non vale – qua al mortale
Che il compenso del penar.*

U jesen 1839. Tommaseo je putovao u društvu Markantuna i Ane Vidović uz dalmatinsku obalu, a iz sjećanja na susret i razgovor na parobrodu nastala je hrvatska pjesma Anina (to su dosad neobjavljeni *Stiha Gospodinu Niku Tommaseu*) i ova talijanska njezina supruga. Tommaseo je odgovorio na jednu i drugu duljom talijanskom pjesmom, koju je tiskao u knjizi *Scintille* (Mleci, 1841). Kako je Tommaseo u supruzima Vidović naišao na puno razumijevanje za svoja shvaćanja književnosti, pa i za svoje etičko-mističke koncepcije, njegov je odgovor prožet toplom naklonošću prema skromnim dalmatinskim pjesnicima, stavom koji je rijetko pokazivao i prema mnogo značajnijim suvremenicima:

*Coppia amica, il pellegrino
che trovasti in tuo cammino
fa talor che tu rammenti.
D'altri cieli e d'altri venti
contr'al soffio e sotto il raggio
fia seguace al mio viaggio
la tua voce, o pio cantor.¹⁴¹*

Jednostavan i srdačan susret, zajednička ljubav prema »narodnosti«, međusobno poštovanje – sve je to nadahnulo Tommasea da ispjeva prijateljstvu romantičku himnu elegična tona, u kojoj dominira lik protagonista litalice i milostiva pjesnika (*pio cantor*), bliska njegovu srcu.

¹⁴¹ Usp. N. Tommaseo, o. c., u bilj. 58, str. 53.

Vidović je do kraja života ostao uglavnom vjeran talijanskom jeziku u svom književnom radu. Uz nekoliko pjesama na hrvatskom jeziku objavio je kasnije nekoliko izdanja u talijanskim stihovima, više ili manje prigodna karaktera, kao što je to na primjer niz pjesama *Sopra dodici avvenimenti della guerra della Crimea* (Zadar, 1856), odraz živa zanimanja u Dalmaciji za teške borbe na Krimu, niz gdje teatralnom deskriptivnošću »nepristrano« pjeva o junaštvima i patnjama obiju zaraćenih strana, naglašujući svoj »osjećaj humanosti«. Znatniji književni trud zahtijevale su njegove romantičke tragedije u stihu *Nepomuceno Orsino* (Zadar, 1858) i *Damiano di Ragusa* (Zadar, 1862). U prvoj slika kontrast čiste ljubavi mladih i odvratne požude podloga i kukavičkog tiranina ocoubojice, umećući poneku misao, tada aktualnu, o ciničnoj politici apsolutističke tiranije. Zanimljivija je druga, napisana na motiv iz domaće povijesti¹⁴² i posvećena gradu Dubrovniku i njegovoj narodnjačkoj upravi, iako je bez lokalne boje, s tipičnim konfliktom rodbinskih veza i dužnosti prema domovini. Po temi o potrebi sloge bliska je našem preporodnom kazalištu – u bratoubilačkoj borbi i tirani i borci za slobodu otvaraju vrata stranoj dominaciji. Čini se da je to bila aktualna pouka autonomistički orijentirana pisca u početku šezdesetih godina.¹⁴³ Tada je Vidović objavio nekoliko književnih kritika, dvije komedije kojima se radnja zbiva u Francuskoj¹⁴⁴ a motiv im je našao u književnosti ili u povijesnim izvorima, preveo je poneku našu narodnu pjesmu na talijanski jezik i pisao kazališne prikaze u zadarskim novinama.

M. A. Vidović zanimao se već prije za narodno pjesništvo. Na to ga je potaknula supruga Ana, prva novija hrvatska pjesnikinja u Dalmaciji. Supruzi Vidović posjedovali su vlastitu zbirku narodnih pjesama, koju

¹⁴² Našao ga je u Müllerovoj *Storia universale* (talijanski prijevod G. Barbierija), Milan, 1820, vol. IV.

¹⁴³ Vidović se upleo u antianeksionističku polemiku knjižicom *Alla dieta provinciale della Dalmazia, Memoriale – Spomenica zemaljskom saboru dalmatinskom* (Zadar, 1861), u kojoj tvrdi da njegova domovina nije ni talijanska ni hrvatska, već »slavijanska« (str. 3). U prigodnom spjevu *Lissa e 'I. R. Vice-Ammiraglio Tegethoff* (Zadar, 1867; hrvatski prijevod D. Sirovice izašao je u Kuničićevoj knjizi *Viški boj*, Zagreb, 1892, 1900², 1907³) spominje i hvali autonomaske vođe Bajamontija i Kozima Begnu od Posedarja jer su čestitali caru na velikoj pomorskoj pobjedi, koju ističe kao trijumf dalmatinskih mornara što su bitkom kod Visa obranili domovinu od stranog prisizanja.

¹⁴⁴ To su *Il re che non à danari da pagar l'oste*. Commedia in un atto (Zadar, 1858) i *Le sconsigliatezze in amore* (*idem*), usp. Ž. Muljačić, »Deux comédies de Marco Antonio Vidovic«, *Annales de l'Institut français de Zagreb*, X-XI/1946–47, str. 281–285. Nekoliko novih podataka o supruzima Vidović objavio je Arduino Berlam (»I conti Vidovich da Sebenico e loro corrispondenza coi più famosi letterati del loro tempo«, *La Porta Orientale*, Trst, IV/1934, br. 6–7, str. 376–391), ali ne bez grešaka: tako na primjer kraći spjev *Il mese d'agosto dell'anno 1844 ossia La guerra dei Francesi nell'impero del Marocco* nije neobjavljen (»Mjesec kolovoz godine 1844 ili francuski rat u cesarstvu marokanskomu. Pjesma spjevana od Marka Antuna Vidovića Šibenčanina. I od istoga prevedena u razvezane stihove italijanske god. 1844«, *Glasnik dalmatinski*, Zadar, XI/1859, br. 76, str. 3–4; podatak prema katalogu Leksikografskog zavoda u Zagrebu).

su u cijelosti prepustili Tommaseu kada je pripremao knjigu *Pjesama puka dalmatinskog*. O Aninim zaslugama ovako je pisao proslavljenom sunarodnjaku:

*Più degno è il merito di Anna Vidovich come quella, che la prima e m'avviava e m'invogliava alla raccolta dettandomi, con saggio di non comune reminiscenza, que' primi Canti, che Le ho spediti.*¹⁴⁵

Pjesnikinja **A n a V i d o v i ć** (1799–1879), rođena u Šibeniku kao kći Talijana, francuskog oficira (Vusio) doseljena za napoleonskog vremena, već u djetinjstvu naučila je »ilirski« i talijanski jezik, pa joj nije bilo osobito teško, uz urođenu sklonost poeziji, napisati niz romantičko-sentimentalnih, povijesnih i ljubavnih sastava na hrvatskom i talijanskom. Doduše, izraz joj nikada nije bio naročito gladak i dotjeran, jer se naš moderni književni jezik tek oblikovao, a talijanske škole kao djevojka nije polazila. Uz svoje mnogobrojne hrvatske pjesmotvore, koji nas ovdje uglavnom ne zanimaju,¹⁴⁶ obično je objavljivala i talijanske prijevode ili parafraze. Tako uz *Anku i Stanka* (1841), patetičnu ljubavnu priču s elementima narodnog folklor, nalazimo i doslovni prijevod u prozi iz pera nekog *N. N.* (vjerojatno njezina supruga). Nema tu lokalne boje u pejzažu, osim nešto u opisu nošnje i karakterističnim likovima i atmosferi narodne pjesme s tipičnim slikama i izrazima; njezini seljačići žive, kao gradska i plemićka djeca, samo za ljubav i čuvstvene patnje, osjećaji su im čisti i ekskluzivni, a temeljna situacija spjeva romantička je ljubav dvoje mladih, suprotstavljena tiranskoj volji oca i tradicionalnoj obiteljskoj mržnji – dakle, kao i u Kažotićevu romanu iz plemićke sredine *Milienco e Dobrilla* (1833). Motiv ljubavi, smrti i oplakana groba, drag romantičkoj osjećajnosti, nadahnuo je, na primjer, XIII paragraf prvog pjevanja:

Quando giunsero dov'e più densa la selva, Annetta diessi così a cantare: – O verde e fresco bosco dove cresesti, dove Dio ti locò! ah quanto io giovinetta bramai che qua mai tu fossi stato! Oh ti secca!, oh di qua parti! vanne il più presto e sul monte cresci! Là non darai impaccio a nessuno. Oh! se tu qua non fossi io dalla mia finestra vedrei le bianche case del mio Stanislao. Tu, bosco fra

¹⁴⁵ U neobjavljenom pismu N. Tommaseu; čuva se u firentinskoj Centralnoj nacionalnoj biblioteci.

¹⁴⁶ To su: *Anka i Stanko ili Dubrava Mojanka blizu Splita*, Zadar, 1841; *Pjesme Ane Vidovićeve*, Zadar, 1844; *Bezmišljenja u ljubavi*, s. l. et a. (posvećeno Sofiji, supruci Jurja Draškovića); *Na došastie u Dalmaciju njihovoga privisokoga gospodstva Josipa Jelačića bana Dalmacie Hrvatske i Slavonje vladaoca gradskoga i vojničkoga od Dalmacie . . .*, Zadar, 1851. Lirske i lirsko-epske sastave objavljivala je u nekoliko preporodnih časopisa i kalendara, od početka četrdesetih do svršetka šezdesetih godina (*Kolo*, 1842; *Zora dalmatinska*, 1844, 1845, 1846; *Glasnik dalmatinski*, 1850, 1851; *Novouređeni ilirski kalendar*, 1859; *Vienac uzdarja narodnoga*, 1861; *Biser*, 1863; *Zvezda*, 1863; *Narodni kalendar*, 1863, 1864, 1865; *Dragoljub*, 1867, 1868). Njezin rad na narodnom jeziku pozdravili su Stanko Vraz, Ivan Mažuranić, Božidar Petranović, Nikola Tommaseo, Đuro Deželić, Stjepan Buzolić, Luka Svilović i dr.

i nostri villaggi così folto spietatamente sorgesti!, qual viandante vuoi che in te si soffermi né pel rezzo, né pel riposo, veramente maledetto bosco tu sei! – Ed una voce in questo si sente poco lontano così cantando rispondere: – giovine Annetta non imprecare il bosco, per niente Dio nol collocava. Chi si riposerà qua domandi? Riposeranno le stanche mie ossa, e tu vieni mia cara fanciulla, talvolta la mia tomba a visitare. Con l'acuta tua voce compiangi la mia morte. Un cortese venticello tu allora sentirai a te dintorno placido aggirarsi. Lascia lascia ch'egli ti rinfreschi, quel venticello sarà l'ombra mia che bacierà la tua fronte.

(O. c., str. 15)

Vlastitim talijanskim prijevodima u nerimovanom jedanaestercu popratila je *Pjesme* (1844), slična sadržaja i temeljne intonacije: »Alva ed Alko ossia la costanza in amore«, »Il tributo all'amicizia«, »L'inganno deluso e la virtù premiata«, »L'amore e la crudeltà«, »Le sconsigliatezze in amore«. Njezin je najopsežniji sastav na talijanskom jeziku spjev u oktavama *Romolo ossia la fondazione di Roma* (Zadar, 1856). Osamnaest pjevanja nejednake dužine nadahnuto je povijesno-legendarnim motivom o osnutku Rima, što ga je našla u Müllerovoj *Storia universale*, godine 1847. Najprije je objavila pokušaj u oktavama *Alessandro presso l'Idaspe*,¹⁴⁷ melodramski opisane epizodu Makedončevih osvajanja u Aziji, a zatim je devet godina pisala i dotjerivala svoje najambicioznije, ali ne i najbolje književno djelo. Uistinu, uza sav Anin trud oko jezika, stila i zanimljiva odvijanja radnje spjev vrvi gramatičkim i stilskim nedostacima i nema narativne živosti i privlačnosti epskoga zbivanja. Sentimentalni i dramatski zapleti u maniri Tassova poetskog svijeta i osobito Metastasijeve melodrame (Tarpeja tajno voli Romula, zaljubljena u Ersillu, kao što je to i etruščanski kralj Akront, dok Arodino uzalud obožava Tarpeju; papirnat i nepromjenljivi karakteri; heroji što gube svijest zbog ljubavne žalosti), kao i reminiscencije iz Danteove *Božanstvene komedije*, nisu mogli nadomjestiti nedostatak pravoga epskog nadahnuća. U kulturno-povijesnom smislu zanimljivo je, ma koliko naivno, upletanje slavenskih i dalmatinskih motiva u drevnu rimsku prošlost. Tako se u Marsovu hramu nalaze i reljefi s likovima hrabrih dalmatinskih, slavenskih ratnika. Sabinjanka Ersilla živi neko vrijeme u čarobnu krajoliku uz slapove rijeke Krke i tu od Junone (!) nauči naš jezik; ista rimska božica pjeva joj na hrvatskom i prorokuje pojavu pjesnikinje iz Šibenika koja će opjevati patetičnu ljubav Romula i Ersille, glavnu nit radnje u Aninu spjevu. A ono što je ipak simpatično u tim odlomcima, to je ljubav prema »poetičnom« zavičaju i domovini uopće, koju razlikuje od Italije, i nedvosmisleno izražena iskrena i duboka sklonost prema »lijepome ilirskom jeziku« koji se govori u svim dalmatinskim krajevima.

¹⁴⁷ U *Gazzetta di Zara*, 1847, br. 32.

U autobiografskom predgovoru izražava svoje čuvstveno i romantičko shvaćanje pjesništva:

Nel componere (sic) quelle mie prime poesie, io non aveva altro scopo se non quello di sfogare la mia immaginazione coll'esprimere gli affetti del mio cuore . . .

(O. c., str. II)

U skladu s takvom poetikom običavala je improvizirati svoje stihove u večernjem polumraku i u društvu prijatelja i ljubitelja književnosti, uz zvuke citre ili *carillona*: ona je, dakle, *pjevala*, kao što ju je hvalio Tommaseo, i sam poklonik poezije shvaćene kao neposredan izljev srca:

La signora Anna Vidovich, da gentile istinto guidata al verseggiare, richiama l'arte all'origine sua, canta i versi che scrive. Se questo facessero molti verseggianti lodati, s'accorgerebbero forse che quei loro periodi, con ricercata varietà di pose composti, varietà che ad altro non riesce che a turbare il corso limpido dell'affetto, que' loro periodi non è poesia.¹⁴⁸

Stoga i nije čudo da su joj među sastavima na talijanskom jeziku bolje uspjele kratke lirске pjesme, iako i one zbog neizbrušena izraza zaostaju za književnim radovima u stihu nekih njezinih suvremenika (na primjer S. Ivačića). U njima se ipak može naslutiti stvarni čuvstveni doživljaj i ženska mekoća u izražavanju ljubavnog zanosa, ljubomore ili roditeljske tuge. Ta krhka i tanka pjesnička žila nije sasvim prigušena starinskim rekvizitima i banalnim situacijama ili imenima (Tirsi, Clime-ne, Nice, Malvina) što podsjećaju na već preživjelu literarnu modu s kraja XVIII stoljeća. Ana Vidovićeva nije prigodničarka i po tome je najbliža pravoj romantičkoj književnosti:

*L'alma in preda del dolore
Te vagheggia, o casta Luna,
L'argentino tuo splendore
Come ohi! tenta nel mio cuor! –*

*O diletta figlia mia
Dove se'? deh! vien che unite
C'inebbriamo come in pria
Del patetico splendor.*

*Mi rammento, ohi! mio dolore
Che sebbene tenerella
Della luna allo splendore
Ti balzava il cor nel sen.*

¹⁴⁸ Usp. N. Tommaseo, *Intorno a cose dalmatiche e triestine*, Trst, 1847, str. 100.

*Mi rammento il tuo sorriso
I tuoi vezzi, e al raggio santo
Ripercosso sul tuo viso
Mi rammento il mio gioir!¹⁴⁹*

Pjesme u zbirci *Mestizie e distrazioni* pretežno su sastavljene u kratkim stihovima (najčešće šestercima i sedmercima), dosta slobodno povezanim u strofe, s gotovo obaveznim naglaskom na zadnjem slogu završnog stiha. To su, kao i *decasillabo*, pomodni metrički oblici u talijanskome romantičkom pjesništvu, patetičnom i melodioznom, pučkom po intonaciji i muzikalnom po ugodaju koji se lako pamtio:

*O tortora il canto
Suspendi un istante,
E ascolta il mio pianto
Poi seguì a cantar.*

*Ma canta tu allora
Gli stessi miei sensi,
E senza dimora
Ten vola lontan.*

*E monti e marine
Travalica, e fiumi
E fia che alla fine
Ritrovi il mio ben.*

*Dolente, qual resto
Gli narra: il mio stato
Tu digli che presto
Ritorni al mio sen!*

(O. c., str. 46)

No od prave romantičke vizije svijeta Ana je prihvatila prvenstveno čuvstvenu, sentimentalističku notu i neke više vanjske motive. U istoj zbirci nalazimo i dulje sastave, »lirske tragedije«, od kojih je jedna smještena u talijanski srednji vijek (»Gelmina«), a druga na muslimanski Orijent (»Ippia«), koji ratuje s Rimljanima (!). Pjesma posvećena Sapfi pokazuje romantičko suosjećanje s nesretnom ženom, ali je završna poanta ipak konvencionalna i arkadska. Objavila je na talijanskom jeziku i kratku pripovijetku o ljubavi, tragičnom nesporazumu i smrti, u okvirnoj narativnoj formi, smještenu u Kotor i s obaveznim ugodajem sutona i večernje sjetne polusjene (*Novellata di Anna Vidovich*).¹⁵⁰

¹⁴⁹ A. Vidović, *Mestizie e distrazioni*, Zadar, 1846, str. 3.

¹⁵⁰ Objavljena je u *Gazzetta di Zara*, 1847, br. 1.

5. Narodno stvaranje zanimalo je i Makaranina Augustina Antuna Grubišića (1810–1882), nepomirljivog autonomaša i istaknutog pobornika talijanske kulture u Dalmaciji. No i on je, prema svjedočanstvu Nikole Alačevića, bio samo »slavo-dalmata« i »nikad se nije Taljancem priznao«. ¹⁵¹ Njegova lutanja od Beča i Milana do oslobođene Italije nakon godine 1860. završila su u Splitu, gdje je taj svećenik i započeo karijeru profesora, novinara i propovjednika. Bio je žrtva i suradnik austrijskih vlasti, Dalmatinac i Talijan, pa ga je jednom prilikom sam Tommaseo prekorio kao uostalom i A. Bajamontija, jer su govorili u priglog pripojenja Dalmacije novoj talijanskoj državi. U književnosti se javio u četrdesetim godinama, i to prigodnicama, kritičkim osvrtima i prijevodima psalama i naših lirskih narodnih pjesama, koje pretače u raznolike metričke sheme prema romantičkoj metričkoj slobodi, odnosno u stilu suvremene talijanske ljubavne poezije. Njegovi *Pochi Salmi di Davide vol-tati in verso italiano e dati fuori per saggio* (Padova, 1847) sadržavaju i poneku neizravnu političku aluziju oduševljenog pobornika Risorgimenta:

*Ahi dolenti! i sacri carmi
Come sciorre in suol straniero?
Come in mezzo ai ceppi, all'armi
Può cantar il prigioniero?
Intuonar del Cielo il cantico
Fra i nemici del Signor?*

(O. c., str. 19)

*Ahi! come sciorre del Signor, del Santo
L'inno festoso in mezzo agli stranieri?
Come di gioia modular può il canto
L'esule che sospira ahi! prigionier?*

(Ib., str 23)

Vjerojatno mu je uzorom bio Tommaseo, autor zbirke *Salmi di Davide* (Mleci 1842), gdje se također nalaze različite varijante u prijevodima istih psalama. U doba talijanskog Risorgimenta prijevodi psalama i narodnog pjesništva drugih naroda ne znače samo povodenje za književnom modom već su bili, kadšto, i pokušaj otpora apsolutizmu i dominantnoj kulturi službene orijentacije na književnom planu.

Grubišić je u Milanu objavio – uz neke druge manje spise – i nekoliko kraćih romantičkih spjevova u »polimetru«, tj. u stihovima različita oblika i dužine. To su *Elvira* (1851), *La grotta d'Amore*. Leggenda spagnola (1852) i *Bocevič* (1852), u kojem je opjevao povijesni događaj iz Perasta, kada je zbog žene kapetana Krile gotovo izbio rat između Mletaka i Turske (1747). ¹⁵² I fabula i situacije poeme smišljene su po

¹⁵¹ Usp. N. Alačević, *Slavni i zaslužni muževi. Makarska i Primorje. Izlet na Biokovo*, Split, 1910, str. 34.

¹⁵² Isti događaj opisao je Antun Verona u knjizi *Grilovica*, usp. M. Vukelić, »Rat gusara zbog jedne žene«, *Politika*, Beograd, 28. jul 1956, str. 8.

romantičkom ukusu (to su gozba, junački pothvati, svadba, smrt, robinja u haremu) i gusarsko-orijentalnoj maniri. Levantski i afrički gusari, bitke na moru, pustolovni i žestoki Orijent bili su još i tada omiljeni motivi pjesnika i slikara. Grubišićevi stihovi glatki su i melodiozni, no sadržavaju izraze i slike već poznate u talijanskom pjesništvu, od Bercheta do Manzoniya i njihovih epigona. Naš je pjesnik Bercheta osobito volio: kao mladić učio je naizust njegove pjesme, iako su u školi bile zabranjene. Povijesni motiv *Bocevicha* opjevan je i u narodnoj pjesmi, a na nju aludira u završnim stihovima, koji pokazuju da nije zaboravio materinskog jezika:

*Giunsero quei canti a noi lontani,
Sì come fior della natia favella.*

(O. c., str. 12)

Volio je more i patetične ljubavne prizore. U *Grotta d'amore* ovako govori zaljubljeni junak u spilji na nekom školju:

*Siam felici! sclamava l'ardente:
Nella calma, nel turbine fremente,
Sulla terra l'adoro e sul mare.*

*Oh qui teco passar la mia vita!
Qui goder dell'amor, che c'invita!
Qui, con te, l'universo obblia!*

(O. c., s. p.)

U istom razdoblju napisao je i kraću raspravu posvećenu evropskoj književnosti i narodnom pjesništvu.¹⁵³ Nema tu novih misli (navodi Goethea, Tommasea, Viscontija, a poznaje, čini se, Herdera, i to posredstvom Cantua), ali je njegov stav ipak zanimljiv. U mladosti je bio oduševljen pristaša Mazzinija (čitao je i pamtio članke iz revolucionarnog glasila *La Giovine Italia*), koji je u više navrata pokazao razumijevanje za naše nacionalno buđenje i simpatije za narodnu književnost.¹⁵⁴ Nadahnua se njegovim člankom »Di una letteratura europea«, objavljenim još godine 1829.¹⁵⁵ Možda ga se dobro sjećao, pa i on, kao i Mazzini, započinje prijevodom čuvene Goetheove misli:

*Io intravedo l'aurora di una nuova letteratura europea, la quale,
nessun popolo potrà dir sua, però che tutti avranno contribuito a
fonderla.*

¹⁵³ Objavljena je u *Il Dalmata* (Zadar, XLIII/1908, br. 44) pod naslovom »Scritti inediti di illustri Dalmati«.

¹⁵⁴ Usp. M. Deanović, »Talijani i hrvatski preporoditelji«, *Hrvatska revija*, Zagreb, 1935, br. 8, i M. Deanović, »Mazzini et le mouvement illyrien«, *Monde Slave*, t. II, juin 1935; Giuseppe Mazzini, *Lettere slave*. Con prefazione di Fabrizio Canfora, Bari, 1939, *passim*; Wolfango Giusti, *Mazzini e gli Slavi*, Milan, 1940.

¹⁵⁵ U firentinskoj *Antologiji*, 1829, br. 107–108.

Glavne teze njegove rasprave bliske su Mazzinijevu shvaćanju književnosti i narodne pjesme: narode će zbližiti poezija, osobito pučka, jer sadržava odraz povijesti, života i vjerovanja naroda, i pridonijet će ljubavi, bez koje nema zajedničkog života i razumijevanja. Stoga Grubišić predlaže komparativno proučavanje pjesništva svih naroda, jer je protivnik književne izolacije, kao i Mazzini i Carlo Tenca.¹⁵⁶ U skladu s takvim književno-političkim stavom mora da je nastala i rukovet prijevoda »Saggio di traduzione in versi dal greco, dal latino, dallo slavo, dal finlandese, dal tedesco, dall'ungherese e dal francese del sacerdote Agostino Antonio Grubissich dalmata«, objavljena u *Strenna bresciana per l'anno 1851* (str. 227–255), a donekle i njegov najopsežniji rad, posvećen reformi školstva, *Progetto di un nuovo sistema di pubblica istruzione* (s. l. et a.). O Grubišićevoj knjizi ovako je sudio Dinko Politeo:

*Napisao je i jedno djelo u kojem razvija neke smione svoje nazore o promjenama, koje bi se imale provesti u školstvu Italije. Spominjem se nekih od tih njegovih nazora. Pošto je njegova definicija literature bila, da je ona izraz ljepote sa rieči, moralo bi se najprije učiti što je ljepota, kako se ona riečju izražava, gdje se nalazi, kako se razvila itd. Prana tomu prvo bi mjesto imale u školi zauzimati: estetika, gramatika, logika, retorika i poviest književnosti; ova zadnja osobito u odnošaju sa političkom i socijalnom poviešču.*¹⁵⁷

Ne treba posebno isticati koliko su takve misli o ljepoti i književnosti i njihovu odnosu s povijesnim zbivanjima odjeci suvremenih stavova u talijanskoj romantičkoj misli, i ne samo talijanskoj.

Čini se da je naše lirske narodne pjesme prvi započeo prevoditi u znatnijem opsegu na talijanski jezik Ferdinando Pellegrini (1798–1869), Tommaseov sugrađanin i suučenic u splitskom sjemeništu. Izabrao je upravo »ženske« pjesme zbog njihova jednostavna i vrlo izražajna oblika, a i zato što su bile bliske njegovoj osjećajnoj prirodi, koja je bila sklona upravo ljubavnom, arkadskom i anakreontskom pjesništvu. Na taj je izbor dijelom utjecalo i njegovo poznavanje suvremene talijanske književnosti, osobito one epigonske, iz novina, časopisa i almanaha što su bili upućeni građanskoj publici, koja je baš tražila sentimentalno pjesništvo s lakom narativnom okosnicom, prožeto jednostavnim pučkim duhom. Znao je i za Cantùove, Tommaseove i Mazzinijeve misli o narodnoj poeziji, pa njegov prevodilački interes nije nastao isključivo zbog domaće tradicije ili kao spontan izraz prirodnih sklonosti, već i kao proizvod književna ukusa romantičkog razdoblja. Kao prevodilac bio je ustrajniji od svih svojih suvremenika: preveo je gotovo stotinu narodnih pjesama, većinom iz Vukove prve knjige. Njegovi prijevodi bili su poznati Carrari već 1840, pa se čini da je u tom poslu pretekao Tom-

¹⁵⁶ Usp. M. Zorić, »Ferdinando Pellegrini – prevodilac naših narodnih pjesama«, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, Zadar, 1956, str. 157.

¹⁵⁷ Usp. D. Politeo, *Izabrani članci*. Predgovor, Tuzla, 1901, str. L.

masea, koji se upravo tada prihvatio prevodilačkog posla, u suradnji sa Š. Popovićem.¹⁵⁸ Carrara i Ivan Franceschi veoma su ih cijenili;¹⁵⁹ isto tako Carlo Tenca, Paolo Giacometti i neki drugi talijanski kritičari, a svidjeli su se, navodno, i Mazziniju. U doba najvećeg zanosa za narodno pjesništvo u Italiji doživjeli su tri izdanja (1847,² 1848³).

Poput Pellegrinija prevodit će i drugi dalmatinski prevodioci u četrdesetim godinama (Grubišić, Stipišić, Battaglini, Alfirević), a sličnog тона i oblika bit će prijevodi Gazzolettija i Dall'Ongara. Sve je to znak da je Pellegrinijeva manira, bliska pjesništvu Carrera, Pratića, Fusinata i drugih suvremenika, bila upravo onakva kakvu su čitaoci tražili:

LA FANCIULLA SVENTURATA

*Una fanciulla, tu mio diletto,
Prendi, diceva, prendi l'anel,
Viv'odio nutron per te nel petto
Madre, e sorella, padre, e fratel.
Fa d'una mesta pago il desio,
Ascolta, o caro, un priego sol,
Non recar onta all'onor mio,
D'una infelice rispetta il duol.
Verdi mortelle sempre piantai,
Né mai raccorle potei finor,
L'amaro assenzio sorger mirai
Amaro al pari del mio dolor.
Nel dì funesto che sarò sposa
Da ognun quel fiore colto verrà,
Fia il dì che tratta la dolorosa
Al muto avello alfin sarò.¹⁶⁰*

Pellegrini ipak nije samo marljivo prevodio: započeo je kao arkadski pjesnik, sljedbenik Bertòle (mala zbirka *A Clori*, Padova, 1819), nastao je kao neoklasičar (kantata *Il ritorno di Giasone in Liburnia*, Zadar, 1824) i, zatim, kao elegični pjesnik tužnih, romantičnih ugođaja, izazvanih sjetom, osamljenošću i nesretnom ljubavi:

IL LAMENTO

*Tortorella gemebonda,
Che dolente solitaria
Passi d'una in altra fronda
De' tuoi lai empiedo l'aria,
Ah! chi piangi in tua favella
Gemebonda Tortorella.*

.

¹⁵⁸ Usp. F. Carrara, »Di uno scritto nuovo del Kopitar«, *Gazzetta di Zara*, 1840, br. 59.

¹⁵⁹ Usp. *La Dalmazia*, Zadar, 1845, br. 8.

¹⁶⁰ Prijevod, prema Vuku (I, 609), objavljen je u *Gazzetta di Zara*, 1844, br. 19.

*Quando il nodo della vita
Sciolto avrà l'aspro mio duolo,
E fia a me, stanza gradita
Breve fossa in questo suolo,
Sul mio sasso in tua favella,
Vieni e piangi, o Tortorella.*¹⁶¹

L'AMICA

*Compagne sempre fin dalle fasce
M'ebbi sventura, pianto ed ambasce,
Ma in la tempesta del viver mio
M'avea pietosa donato Iddio
Un'amorosa cara e pudica
Tenere amica, tenera amica.*

*Del fato avverso le ingiurie, e l'onte
Più non solcavan la baldia fronte,
Col suo sorriso, col casto accento
Rendeami ignaro d'ogni tormento,
Rendeami lieve ogni fatica
La dolce amica, la dolce amica . . .*¹⁶²

Završio je kao epigon tzv. *poesia per il popolo* i autor pobožno-poučnih balada za puk po uzoru na Piera Paola Parzanesea i njegove sljedbenike. U Rimu je objavio zbirku *Un po' per tutti*. Florilegio poetico-popolare compilato per cura di Ferdinando de Pellegrini (1853), gdje osim njegovih pjesama nalazimo i neke Silvija Pellica, Tommasea, Giovannija Pratija, Giulija Carcana i drugih. Samo vlastite pjesme tiskao je u knjizi *Cantilene domestiche-popolari* (Firenca, 1860).¹⁶³ Prodajom tih knjiga plaćao je najnužnije troškove i dugove u oskudnim posljednjim godinama života, što ih je provodio u Italiji. Do zadnjeg časa kovao je stihove, ali sve teže: posljednje su mu pjesme suhe, stihovane pouke – nadahnjivao se motivima kao što su vrline, čula, dobri ili zli primjeri, prijatelj-

¹⁶¹ Obj. je u *Gazzetta di Zara*, 1845, br. 101, a god. 1844. u *Deh pensa a me!* Strenna fiumana (Rijeka, 1845, str. 161). Dubrovčanin Marko Marinović preveo ju je i objavio u *Zori Dalmatinskoj* (»Tužba«, 1844, br. 16).

¹⁶² Obj. je u *Deh pensa a me!* Strenna fiumana (Rijeka, 1845, str. 199–201) i u *Gazzetta di Zara*, 1845, br. 72. Pellegrinijevu romanu preveo je mladi pjesnik Antun Zorčić, tada na studiju u Padovi, jer »domorodac Pellegrini dosta je na glasu, ne samo po Dalmaciji, dali jošter i po Italiji, radi njegovih lijepih pjesnih« (»Ljubica«, *Zora dalmatinska*, Zadar, 1846, br. 3). Pellegrini je preveo dvije pjesme Petra Kanavelovića i dvije Dinka Ranjine (usp. *Gazzetta di Zara*, 1836, br. 95. i 99).

¹⁶³ Drugo izdanje tiskano je također u Firenci, godine 1861. Treće izdanje (1862) imao je u rukama Giuseppe Sabalich (usp. njegovu *Cronistoria aneddotica del Teatro nobile di Zara*, Zadar, 1908–1922, str. 122).

stvo, novac...¹⁶⁴ Namjerno je tražio jednostavan stil, jasan i »poslovičan« moral, služeći se narodnom formom talijanskih *rispetta i stornella*. Iskrenija i toplija nota osjeća se u njegovim didaktičkim i moralističkim stihovima samo onda kad govori o čovjeku osamljenu i razočaranu životom kao što je bio i on sam.

Ferdinando Pellegrini bio je nadaren i natprosječan literat, pa je lako asimilirao tuđe ideje i stihove. Zашao je u više područja suvremene i pomodne književnosti na talijanskom jeziku u Dalmaciji. Kako se potpuno posvetio pjesničkom radu, a u kasnijim godinama gotovo samo od toga i živio, napisao je i objavio dosta. Važan je ipak samo kao prvi prevodilac većeg broja naših »ženskih« narodnih pjesama. Objavljujući te prijevode u Torinu i Rimu, upoznao je Talijane sa lirskom narodnom pjesmom baš onda kad je postojao osobit interes za Južne Slavene.¹⁶⁵

6. Odličan poznavalac hrvatskosrpske narodne pjesme i jezika bio je profesor Ivan Franceschi, rodom iz Omiša (1811–1862), zaslužni urednik ekonomsko-književnog tjednika *La Dalmazia* (1845–47). U tri godišta zadarski je časopis, namijenjen obrazovanom svijetu u Dalmaciji, postojano propagirao hrvatski jezik i književnost, dajući dosta prostora i praktičnim problemima Dalmacije. Duša lista bio je profesor Franceschi, no utemeljio ga je zajedno s njime Ivan Brozović, također profesor na zadarskoj gimnaziji, marljiv radnik, kojega se ime ne spominje ni u *Gazzetta di Zara*, iako je mnogo učinio za tzv. *slavismo italiano* u tim listovima.¹⁶⁶ Zanimljiv je program novoga zadarskog časopisa posvećenog i književnosti (tu se ubrajala i povijest, biografika, arheologija, folklor) i ekonomsko-poljoprivrednim pitanjima. U manifestu za treću godinu urednik polemički odbacuje romane i ljubavne pjesme, tj. nekorisnu »romantičku« literaturu, jer:

Non abbisogna la Dalmazia di molti poeti o romanzieri, ché il suo popolo è più poeta di parecchi che falsarono il proprio genio logorandosi in sui libri; ma obbisogna bensì di valenti moralisti, di giurisperiti, di filosofi, di economisti; abbisogna di agronomi, di matematici, di tecnici d'ogni laniera, essendo che il suo commercio, l'agraria, le arti tutte, che si giacciono avviliti, aspettano da dotte ed idonee persone, miglioramenti, incremento.

(O. c., 1846, br. 51)

¹⁶⁴ Pellegrinijev prijatelj Francesco Pera objavio je god. 1870. u Livornu malu knjižicu pod naslovom *Arpa del cuore*. Melodie populari di Ferdinando de Pellegrini.

¹⁶⁵ Opširnije o Pellegriniju usp. M. Zorić, o. c., u bilj. 156, str. 145–163.

¹⁶⁶ Vidi se to iz neobjavljenih pisama Ivana Brozovića Baldovinu Bizarru iz godine 1847. (čuvaju se u Državnom arhivu u Dubrovniku, fasc. B, 32–1) i N. Tommasenu (u FCNB, sv. 58. br. 33). Brozović, rođen u Kastvu oko god. 1803, dobro je poznao glavne evropske jezike. U Trstu je uređivao neko vrijeme službeni *Osservatore triestino*, a u Zadru *Gazzetta di Zara*. Bio je i cenzor.

Urednici su odlučili da nastave sa slavenskom orijentacijom časopisa:

Le opere slave, che ora si moltiplicano di giorno in giorno e che fanno parte importantissima della nostra letteratura, vorranno essere diligentemente esaminate, anche per lo scopo di chi, ignorando la slava bellissima favella, non è atto a gustarle.

(Ib.)

Svoj stav prema nekim aspektima romantizma urednici su pokazali već prije prenoseći na primjer, dulji članak Salvatorea Vialea »Delle ragioni e degli effetti morali della moderna letteratura romanzesca«, gdje se iznosi štetno djelovanje povijesnih romana Hugoa, Suea, Souliéa i drugih.¹⁶⁷ S tim mišljenjem slagao se i urednik Franceschi, svećenik i moralist, i profesor Brozović, inače državni cenzor. Ali krug oko zadarskog časopisa nije bio skup zakašnjelih pokrajinskih iluminista ili moralista neoklasičara, iako je ovih posljednjih još bilo među starijim suradnicima.¹⁶⁸ Zanos za narodni jezik i pjesmu, originalni priloz i prijevodi, kadšto iz urednikova pera, na stranicama te revije što je odisala poletnim žarom i svježinom, dokazuju svojim sadržajem i tendencijom da je i *La Dalmazia* sudjelovala u općem književnom kretanju i da je bila u sferi romantizma, onakvog kako su ga tada shvaćali u Italiji i u južnoslavenskim preporodnim središtima.¹⁶⁹ U Zagrebu ilirci ističu u prvom redu domovinsku korist književnog rada, pa uz romantičke motive i ukus ne nalazimo u njihovim sastavima »bolest stoljeća«, karakterističnu za francusku književnost, ili egocentrizam i tamne boje nekih engleskih romantičara, niti njemački »misticizam«. Posebna je oznaka talijanskog romantizma njegova realistička orijentacija i politička angažiranost (iako je točno da je već Schlegel isticao povijest i istinu kao temelje moderne književnosti).¹⁷⁰ Oblikovanju talijanskog shvaćanja nove književnosti najviše su pridonijele specifične društvene i političke prilike u Ita-

¹⁶⁷ Usp. *La Dalmazia*, Zadar, 1845, br. 22, 23, 29–31.

¹⁶⁸ Tako npr. arheolog N. Ostojić kritizira romantički, tomaseovski stil neke znanstvene rasprave F. Carrare, pozivajući se na klasične uzore govornništva.

¹⁶⁹ Dubrovčanin Baldovin Bizzarro prevodi iz *Allgemeine Zeitung* putopis u kojem se dalmatinsko stanovništvo naziva hrvatskim: »Fino ad oggi di la maggior parte del popolo è croata, ma il dialetto delle grandi città, ed in particolare delle marittime ricorda Venezia« (1847, br. 47). Petar Niseteo objavljuje prijevode »Storia degli Slavi. Origine e credenze« i »Principali avvenimenti« iz *Histoire de la langue des Slaves, Russes, Serbes, Bohêmes, Polonais et Lettons* ec., koju je napisao F. G. Eichhoff (Pariz, 1839), usp. *La Dalmazia*, III/1847, br. 40–42, 45–49. Franceschi piše izvrsnu kritiku *Gorskog vijenca*, u kojoj ističe osobito stil Njegoševa djela (1847, br. 23). Tu izlaze mnogobrojni priloz i u hrvatskom jeziku (1845, br. 15), o našim narodnim igrama (1845, br. 32. i 33), pogrebnim običajima (1846, br. 1. i 3), vjerovanjima (1846, br. 8, 9. i 10) sportskim igrama (1846, br. 11. i 12), književnosti (1846, br. 40, 41. i 42), običajima uopće (1847, br. 19. i 20) a također i dio *Studija o Slavenima* koje su Medo Pucić i Ivan August Kaznačić objavljivali u tršćanskoj *Favilli* kada se, naime, Dal-l' Ongaro bio stavio »u službu slavenskog pokreta«. Najviše takvih članaka potpisao je Ivan Franceschi.

liji, a Manzoni ga je najbolje odredio ističući načelo društvene i moralne autentičnosti literarnog djela, u kojem prvo mjesto treba dati istini, a ne maštanju pojedinca:

*Dove poi l'opinioni de' Romantici erano unanimi, m'e parso, e mi pare, che fosse in questo: che la poesia deva proporsi per oggetto il vero, come l'unica sorgente d'un diletto nobile e durevole; giachè il falso può bensì trastullar la mente, ma non arricchirla, né elevarla [. . .] Come il mezzo più naturale di render più facili e più estesi tali effetti della poesia, volevano che essa deva scegliere de' soggetti che, avendo quanto è necessario per interessare le persone più dotte, siano insieme di quelli per i quali un maggior numero di lettori abbia una disposizione di curiosità e d'interessamento nata dalle memorie e dalle impressioni giornaliera della vita . . .*¹⁷¹

Početkom četrdesetih godina prošlog stoljeća tendencija korisnosti i realnosti u književnosti sve jače prodiru u talijanski romantizam. Napredak građanstva u sjevernoj Italiji i Trstu, ekonomski polet i uvjerenje da književnim radom treba podići moralnu i rodoljubnu svijest gradskih masa odrazili su se osobito u Dall'Ongarovoju i Valussijevoj *Favilli* a djelom i u zadarskoj *Dalmaziji*. U tom pravcu djelovao je i Tommaseo. I u Italiji steče tada veliku popularnost narodna pjesma, talijanska i strana, što je prilično iznimna pojava za talijanski ukus, odgojen na drevnim humanističkim i klasicističkim uzorima. Jednostavnost, osjećajnost, toplina, pučki duh i nacionalna boja osobine su koje kritika uzdiže u djelima domaćih i stranih pjesnika. Naveliko se govori o potrebi da se talijansko pjesništvo »osvježi« u dodiru s originalnom i čistom slavenskom pjesmom. Mazzinijeva shvaćanja o bratstvu nacija s pomoću poznavanja svih književnosti nalazimo u Tommasea, Dall'Ongara, Valussija, a pristanju uz njih i Prati i Guerrazzi, koji također prevode neke naše narodne pjesme.¹⁷²

Tome širokom krugu romantičarskih macinijevskih ideala pripadaju i urednici i neki suradnici *Dalmazije*, iako u nekoj ublaženoj varijanti. Istovremeno, mnogi od njih ulaze u još jedan krug, onaj općeslavenskog buđenja, koji surađuje iz Zagreba s Trstom i Mlecima. Sve je to bilo moguće jer je u njihovu programu bila uključena težnja za napretkom i afir-

¹⁷⁰ Usp. Mario Puppo, *Il romanticismo*, Rim, 1951, str. 110.

¹⁷¹ Iz »Sul romanticismo, Lettera al march. Cesare d'Azeglio«; usp. A. Manzoni, *Tutte le opere*, Firenca, 1928, str. 435-436.

¹⁷² Dva Guerrazzijeva prijevoda donosi M. Deanović u studiji »Cesare Cantù u odnosu prema Hrvatima« (*Rad JAZU*, Zagreb, 1951, knj. 285, str. 24-25). Guerrazzi ih je objavio u *Scritti*, Firenca, 1851², str. 402-403. To su prijevodi iz Mériméeove *Guzle* (usp. M. Zorić, o. c., u bilj. 80, str. 15-16). O Cantùovim prijevodima usp. citirani rad M. Deanovića. Dvije Pratijeve balade inspirirane su slavenskim motivima. To su: »Tra veglia e sonno« (junakinja se zove *Usca* po heroini istoimene Dall'Ongarove balade) i »Vendetta slava«, koju je pjesnik popratio opširnomo bilježskom gdje govori o »drevnim čuvstvima« slavenskih naroda koje »voli« (usp. Giovanni Prati, *Poesie*, Firenca, 1936, str. 205-212).

macijom slavenskog življa u Dalmaciji. Franceschi i Brozović nisu se osjećali Talijanima, kao ni njihovi suradnici (Petar Niseteo, Franjo Alfirević, Šime Ljubić, Antun Kaznačić, Antun Zorčić, Marko Antun Vido- vić, Luka Svilović, Nikša Gradi, Baldo Bizzarro, Nikola Stipišić, Donato Fabjanić i drugi) i nisu pomišljali ni na kakvu aneksiju Mlecima ili Ita- liji, tada uostalom neostvarivu. Pa i oni koji će se kasnije više ili manje otvoreno orijentirati prema Italiji (Seismit-Doda, Grubišić, Carrara, Ferrari-Cupilli, Bajamonti) tada su još uvijek samo Dalmatinci koji misle o svom zavičaju i njegovoj budućnosti, tražeći mu neko mjesto i opredje- ljenje uoči velikog »proljeća naroda« 1848. godine.

Ono što razlikuje *Dalmaziju* od bilo kojega talijanskog časopisa jesu redoviti i obilni prilogi iz »ilirske« ili slavenske narodne poezije. Okuša- lo se tu više prevodilaca, od Tommasea i Franceschija, kojih su prije- vodi dosta vjerni, do pomodnih prerada ženskih narodnih pjesama iz pe- ra Pellegrinija, Stipišića, Alfirevića, Grubišića, Zorčića, Petra France- schija i Ćudine. Svi oni, osim donekle Jakova Ćudine, prave u stvari pre- pjeve, epigramski kratke, kadšto anakreontski vedre i nasmijane, kadšto čeznutljive i osjećajne, poput romantičkog *lieda*, tada u modi po prije- vodima P. P. Parzanesea i drugih.

Zadarski romantički časopis objavio je i originalne pjesme Pratijsa i Fusinata, te prijevode iz Lamartinea, Vraza, Preradovića i Kukuljevića, a Ivan Franceschi, iako protivnik »izrođenih« oblika povijesnog romana, piše i originalne balade. U »Mornarskoj« (»Ballata marinaresca«, II/1846, br. 25) sasvim po suvremenom ukusu opisuje napad gusara, obranu dje- vojačke časti, smrt ljubavnika. Romantizam urednika prisutan je i u njegovu shvaćanju jezika: slavi narodnosti mođe pridonijeti ljepota njezina govora, a hrvatski jezik Dalmatinaca najčišći je, najjednostavniji i najskladniji u cijeloj slavenskoj obitelji. Osobitu ljepotu našeg jezika vidi u mnogobrojnim onomatopejama, koje koriste pjesniku jer njegovu izrazu daju posebnu snagu, tajnu čarobnu moć, pa on savršeno »govori srcu«, opijajući ga »uspomenama i sjećanjima«. Stoga naš jezik naziva pjesničkim (*questa poetica lingua*). On je sam pjevao i na hrvatskom, te navodi nekoliko vlastitih stihova s onomatopejama (na primjer: »u pti- čicu kâ pripiva sama«, »verve konji, kopito klopata« i sl.).

Ima u *Dalmaciji* i nekih otvorenijih, politički obojenih budilačkih poziva. Profesor humaniteta Augustin Grubišić tiskao je prijevod XXXVI psalma, gdje su imena domovine, prognanika, boli i kazne mogla imati značenje liberalnih, revolucionarnih aluzija protiv austrijskog apsolutizma (»Sol la patria v'era in cor«, »Il dolor di che ne abbeveri / Ber dovrai tu pure un di« i sl., III/1847, br. 26). Bliže shvaćanjima čitalaca, bez obzira na njihovu političku orijentaciju bila je »Himna Dalmaciji« (»Inno alla Dalmazia«) mladog pjesnika Federica Dode-Sei- smita (1825–1893),¹⁷³ spjevana u rodnom mu Dubrovniku godine

¹⁷³ Bio je sin Splićanina i Zadrance A. Doda. Majku je rano izgubio pa je kasnije nosio i njezino prezime. Studirao je u Padovi, bio je konfiniran u Trstu, a zatim je sudjelovao u mletačkoj revoluciji, gdje se istaknuo (1848–1849). Bio je u Francuskoj, Grčkoj i Pijemontu. U oslobođenoj Italiji on je antiklerikalni liberal pripadnik gra-

1846,¹⁷⁴ a inspirirana u Splitu u dodiru s članovima Carrarine tzv. *accademia del Guvno*. U istom gradu recitirala ju je s velikim zanosom talijanska glumica Adelia Arrivabene u proljeće iste godine, dakle prije nego što je bila tiskana.¹⁷⁵ To je romantički, zanosni pozdrav rodnoj zemlji, pun pokreta i rodoljubnih osjećaja:

*Spiega la vela! corriam sull'onda;
Nocchier, è questa la patria mia . . .*

Većina romantičara voljela je more. Putovanje morskom pučinom, oluje, brodove, gusare opjevali su mnogi, od Byrona do naših dalmatinskih epigona (Grubišića, Franceschija, Ficherta i Kažotića), a Tommaseo je pisao mladenačke himne moru u ritmičkoj prozi. Morski element odgovarao je nemirnoj prirodi koja je tek u širokim, promjenljivim prostranstvima nalazila pravu domovinu. Drugi motiv u Seismitovoj pjesmi je nesretna domovina, u duhu Tommaseovu, oblikovan jednostavno i toplo:

*Con me su questa povera sponda
Versa una lagrima . . . salpa e t'avvia.*

Poletan početni ritam himne ubrzo se gubi. Poneki dio te duge pjesme više je rodoljubno raspravljanje, iako je dobra pjesnikova zamisao da imaginarnim putovanjem uz dalmatinsku obalu evocira njezine gradove, povijest i narod, koji izranjaju u njegovoj mašti iz plavih prostranstava. Ima tu lijepih metafora, pjesničkih slika svojstvenih romantičkoj poeziji:

*Poi sui rottami d'un vecchio impero
La bella Spalato, occhio del mar . . .*

U Seismitovu izletu u prošlost Dalmacije ima odjeka i tada aktualne nostalgije za mletačkom republikom, ali i žarkog pokrajinskog rodoljublja »sjetnog pjevača« koji ne zaboravlja ni morlačku romantiku, a na kraju sanja o novoj veličini Dubrovnika, koji će povesti cijelu Dalmaciju u ljepšu budućnost. Putovanje parobrodom uz dalmatinsku obalu ponovo je probudilo ljubav za zavičajem:

danske ljevice, prijatelj i suradnik Garibaldijev, ministar financija i iredentist. U danima mletačke revolucije objavljivao je rodoljubne stihove u *Il libero Italiano* (ožujak-kolovoz 1848), listu protupijemontske, dakle autonomne mletačke orijentacije. U slobodnim Mlecima objavio je spis *Italia e Francia: Frammenti del giornale d'un emigrato* (1849). Bila je popularna njegova budnica »Inno di guerra dei Crociati d'Italia«. Napisao je nekoliko danas zaboravljenih romana (*I Volontari veneziani*, *I Romanzi dell'esilio*). Fantastičnu priču *Il gatto nero* objavio je u Milanu god. 1857, a njegova drama *Marco Marulo* prikazivala se u Zadru i Trstu god. 1843. Sentimentalnim čovjekoljubljem prožeta je njegova knjiga *Assunta la fioraia*, Scene della vita contemporanea, Milan, 1858.

¹⁷⁴ Tiskana je prvi put u zadarskoj *La Dalmazia* (II/1846, br. 40), a odmah zatim u tričanskoj *Favilli* (1846, br. 42).

¹⁷⁵ Usp. A. Bajamonti, o. c., u bilj. 55, str. 28-29.

*Ora all'Italia no, non anelo
 Col più segreto de' miei sospiri
 Se il padiglione di questo cielo
 Mi sta sul capo co' suoi zaffiri;
 Se del Morlacco la nenia ascolto
 Scender dall'eco de' suoi burron
 Io, in que' pietosi canti raccolto,
 Scordo le italiche liete canzon . . .*

Toj himni nije strana suvremena pjesnička struktura, pa se u njoj nalazi i mistično rodoljublje s etičkom primjesom, i osobna ispovijest povezana s općenarodnim iskustvom, i opis krajolika, i vizija povijesti. Seismitov osjećajni svijet nosi obilježja romantizma: tu je sjetni rodoljub s velikim nadama, melankolijom i zanosom za domovinu. Izrazito je moderna dinamika rodoljubne vizije kojom je ispričana prošlost, sadašnjost i budućnost Dalmacije, prema shvaćanju talijanski odgojena Dalmatinka. Taj *Inno alla Dalmazia* odaje ruku vješta stihotvorca, a kadšto i iskren osjećaj, iako u dosta laku, gotovo površnu obliku suvremenoga rodoljubnog pjesništva kojemu je glavna odlika jasnoća i impresivan, brz ritam. Za razliku od većeg dijela patriotske poezije u Italiji himna je dijelom intimna ispovijest i sjetno razmišljanje povezano s općim zbivanjima i projicirano na širu pozadinu dalmatinskog prostora i vremena. Ta, koga je mladi Seismit mogao pozivati u boj? Kao i Tommaseo, on se uglavnom obraćao malobrojnim pojedincima, govoreći o narodu koji ga nije razumio i ne bi htio slijediti njegovu mletačku tradiciju i autonomistički san (da i ne spominjemo kasniju talijansku opredijeljenost toga političara i književnika). I to će biti razlog gotovo mističnom, subjektivnom rodoljublju tih romantičara autonomista.

Seismitova je pjesma odmah dobila hrvatsko ruho i pojavila se u *Zori dalmatinskoj*,¹⁷⁶ što je znak da u njoj nisu osjećali protuslavenske tendencije, da su je smatrali svojom, dalmatinskom.¹⁷⁷ Iduće je godine mladi pisac pripremao za tisak knjižicu *Saggio di Traduzioni e Leggende popolari slave*,¹⁷⁷ ali izašle su samo neke balade, romantičke mistifikacije, a ne prijevodi ili autentične slike iz našega narodnog života. Ipak, ovako započinje »Il capro eterno. Leggenda popolare della Morlacchia«:

*Così a me un povero vecchio di Czerno
 Narrò l'istoria del capro eterno.*

¹⁷⁶ »Pisan Dalmaciji F. D. Seismita«, prijevod F. Danila, *Zora dalmatinska*, III/1846, br. 42. Kasnije su je nekoliko puta pretiskali u talijanskom originalu automaški listovi (*Il patriota*, Zadar, 1863; *Il nuovo schiesone spalatino*, Split, XVII/1913. i dr.).

¹⁷⁷ Usp. pismo zadarskom tiskaru Rougieru od 11. svibnja 1847, objavljeno u *Pro Patria*, Zadar, 1887, str. 29–32.

A ovako »Sogno del bano. Tradizione serbiana«:

– *Bella Wila, perché mai
Torvo l'occhio volgi in me?*

– *Bano, estinto tu sarai
Pria che il sol splenda su te.*

Pjesmu »Presagi marini« označio je, naprotiv, kao »Imitazione dall'illirico«. ¹⁷⁸ U stvari, čini nam se da je Seismit Doda takvim postupcima bio najbliži MÉRIMÉEU, autoru mnogo čuvenije *Guzle*, koji je također u južnoslavenskom dekoru prikazao tipično romantične motive i osjećanja. Seismitova *Moresca* dramski je prizor u stihovima nadahnut običajima našega naroda. ¹⁷⁹ Kao podatak o njegovu odnosu prema *Dalmaziji* može poslužiti i odlomak pisma tiskaru Rougieru, u kojem toplo pozdravlja Franceschija, kojega je rasprave o slavenskoj literaturi »čitao željno i sa zadovoljstvom«. ¹⁸⁰ Prije 1848. i Seismit Doda slijedio je opće romantičko strujanje u Italiji, osobito u krugu Padove, Mletaka i Trsta, ali uz Tommasea i Dall'Ongara (u Trstu je bio konfiniran godine 1847) na njega je utjecalo i osebnju romantičko raspoloženje u Dalmaciji, u malim sredinama Zadra, Splita i Dubrovnika, oko Franceschija i Carrare.

Zbornik *Strenna dalmata* (1847) dopuna je časopisu *La Dalmazia* i blizak mu je drug i po namjeni i po krugu čitalaca kojima se obraća. Uglavnom su isti i suradnici: Dalmatinci u Italiji ili u zavičaju, koji se služe više ili manje isključivo jezikom školovanih ljudi ili imućnijih slojeva (Tommaseo, Pier Antonio Paravia, Vicko i Julio Solitro, Mate Ivčević, Jakov Čudina, Ante Fenzi, Stipe Ivačić, Roberto Visiani, Petar Franceschi, Seismit Doda i, najmarljiviji od svih, Ivan Franceschi) iako o puku i njegovu jeziku mnogi pišu najpohvalnije i s nehinjenim oduševljenjem. Taj ukusno opremljeni i ilustrirani prvi dalmatinski novogodišnji almanah izdavač Demarchi-Rougier posvetio je »obrazovanim Dalmatincima« koji razvitkom »lijepih umjetnosti« nastoje »unaprijediti domovinu«. A što taj zbornik nije bio upućen puku kao što je to bila *Zora dalmatinska*, ukazuje vjerojatno na namjeru da se dopuni budilačka djelatnost u Dalmaciji, da se izide u susret potrebi tržišta, a manje možda da se konkurira ili suprotstavlja. Temeljna naklonost prema vlastitom narodu i duh tada aktualne slavensko-talijanske suradnje (uspješno promicane od Mazzinija, Tommasea

¹⁷⁸ Usp. *Osservatore triestino* (Trst, 1847) Zanimljive su uvodne riječi Pacifica Valsussija, gdje se spominje muška ljepota i ozbiljno dostojanstvo dalmatinskog naroda, člana slavenske zajednice. Uvodni tekst i pjesme prenijela je *Gazzetta di Zara* (1847, br. 14. i 16). Romantičke balade i romanse nadahnute općenitijim motivima Seismit je objavljivao u *Gazzetta di Zara*, *La Dalmazia* i liberalnoj padovanskoj reviji *Il Caffè Pedrocchi*, kojoj je bio jedan od utemeljitelja.

¹⁷⁹ Objavljena je u Rougierovoj *La Strenna dalmata* (Zadar, s. a., ali zapravo 1847, str. 105-111). Carrara ju je tiskao u svojoj *La Dalmazia descritta* (Zadar, 1846-1848), kao dopunu prikaza dalmatinskih narodnih igara, a citirao je i u članku »Feste popolari in Dalmazia« (usp. bilj. 55).

¹⁸⁰ Usp. o. c., u bilj. 177, str. 30.

i Dall'Ongara) potaknuo je Ivana Franceschija da objavi nove prijevode naših narodnih pjesama («Smrt Marka Kraljevića», «Banović Strahinja», «Vila i nevjesta»), a u prozi je pisao o boju na Kosovu, dok je Mate Ivčević¹⁸¹ dotjeranom i lakom talijanskom prozom opisao narodna vjetrovanja o vilama koje nadahnjuju plemenito srce »barda« i djevičansko i svježije slavensko pjesništvo uopće. Prijevode narodnih pjesama objavili su i Jakov Čudina i Petar Franceschi, a zanimljiv je pokušaj nekog F. Z. da narodne običaje u Srbiji prikaže prema Vuku Karadžiću. Spomenuti Seismitov sastav o moreški završava se romantičkim osjećajem prolaznosti ali i dosta jasnom aluzijom na povezanost mletačke prošlosti i dalmatinske budućnosti, u koju naš pjesnik kao da čvrsto vjeruje.

Nikakve nostalgije za Mlecima nema u zanimljivoj povijesnoj baladi »Jella o Le tre poma«. Napisana je u nerimovanim jedanaestercima i potpisana inicijalima F. A. (vjerojatno F. Alfirević, koji je također prevodio tih godina), no čini se da joj je pravi autor Stipe Ivačić,¹⁸² jedan od najvještijih dalmatinskih stihotvoraca u to doba i, kadšto, gotovo originalan pjesnik po vještom i harmoničnom uklapanju tradicionalne narodne dikcije, sugestivne simbolike i domaćih motiva u elegantan talijanski iraz:

*S'ode lontano un calpestio; di polve
Si leva un nembo; un battaglion s'avanza
Dalle forti di Clissa altère mura.
Jella di Crusić Ban leggiadra figlia
Guarda, e guarda con lei Marta sua madre –
Fanti ottocento, cavalier dugento,
E uno stendardo, e allo stendardo in mezzo
Dei Palisna lo stemma, un serpe e un brando.
Giorgio giovin guerrier figlio del vecchio
Marco Palisna di Zagorie conte
Contro il Signor di Sign muove; lo manda
Re Radislao. »Paolo Palisna! in armi
Prode sei tu; contro il Signor ribelle
Di Sign andar tu dei: se in rotta il poni
Avrai di Sign la rocca e il campo in dono
Fino al Cettina, se l'uccidi e il capo
Mi rechi, avrai la rocca e il campo in dono
Fino al Cettina, e mio sarai scudiero.
Come di Clissa alla profonda fossa
Giunse la schiera, dal destrier dismonta
Paolo e alla sua cara fidanzata, a Jella
Figlia di Crusić Bano ei ratto ascende. –
Jella, cor mio! contro il signor feroce
Di Sign io vo; re Radislao mi manda.*

¹⁸¹ O Ivčeviću usp. Ivan August Kaznačić, *Studi critici*, Zadar, 1856, str. 38–39. D. Politeo, o. c., u bilj. 157, str. 180. Usp. o. c., u bilj. 177, str. 30.

¹⁸² Usp. I. Franceschi, o. c., u bilj. 59, str. 125.

*Queste tre poma serberai; se vizzo
Tu scorgi il primo, i miei son messi in fuga;
Se il secondo, dirai Giorgio è ferito;
Se il terzo, io giacerò sul campo estinto.*

*Corser due giorni e l'alba in ciel giugnea,
Ed a Marta dal nido entro la stanza
La rondine cantò: la bella nave
Ruppe a uno scoglio ed affondò nell'onda;
Alzati, Marta, omai, desta la figlia.
Marta s'alzò, destò la figlia; Jella
Cercò le poma, e tutto groma è il terzo,
E tre ardenti sospir mandò dal core;
E come cera impallidi nel volto.*

*Allor le man compose in croce, a Marta
Volse e poi chiuse i neri occhi e spirò.
Marta in quel punto due nere colombe
Mira sulla finestra, il cor le strinse
Quasi una man di ferro, e cadde estinta.
Poi di Crusić l'avel le chiuse entrambe.*

(O. c., str. 77-80)

7. Narodnjak Mihajlo Jerolim Granić (1819-1887) još kao mladić počeo je pisati opsežan spjev u tercinama *Il nuovo Marco Kraljević ossia Giustizia e Libertà* (1843).¹⁸³ Zamisao je bila prilično smiona i pod utjecajem romantičkog mesijanizma i Mazzinijevih ideja. Prije Preradovića mladi Dalmatinac namijenio je našem Marku da oslobodi i ujedini sve evropske narode, u pravdi i slobodi za sve. Mislio je i na reformu crkve i na kongres narodâ i vladarâ gdje bi se rješavale međusobne raspre; Kraljević bi bio pučki monarh, utemeljitelj slavenskog carstva koje bi obuhvatilo cijeli Balkanski poluotok, a pjesnik Granić njegov savjetnik. Od svega tog dalmatinskog mesijanizma i romantičke politike čini se da je proizašlo samo jedno danteovski intonirano pjevanje s mnogim reminiscencijama iz *Božanstvene komedije* i sa sjenom kralja Zvonimira što se javlja pjesniku. Uza sve to, pokušaj spjeva o novom Marku Kraljeviću zanimljiv je književni dokument o romantičkom mentalitetu mlade generacije kojoj su uzori doduše bili Dante, Mazzini i Tommaseo, ali i naša narodna pjesma i povijesna tradicija.

¹⁸³ Usp. M. Pecoraro, »L'antianessionismo del Tommaseo nella questione dalmatica del '61 (con lettere inedite)«, *Studi Urbinati*, N. S. B., XXVII/1953, br. 2, str. 145-146, bilj. 5. Fragment Granićeva spjeva čuva se u FCNB (Tommaseova ostavština, sv. 88 br. 19). Granić je zastupao narodne ideale i slogu, a bavio se mišlju da napiše veliki rječnik hrvatskog jezika. Suradivao je u *Zori dalmatinskoj* i drugim listovima i časopisima onog vremena. God. 1862. namjeravao je objaviti zbirku narodnih pjesama iz Dalmacije u koju bi bio uvrstio i pjesme što ih je Tommaseo skupio početkom četrdesetih godina (usp. M. Zorić, o. c., u bilj. 114, str. 83-84).

Franjo Carrara (1812–1854), povjesnik i arheolog na glasu i izvan granica užeg zavičaja, dao je također svoj doprinos književnoj modi i dominantnom romantičkom ukusu četrdesetih godina. Bio je potomak Talijana doseljenih iz Bergama u XVIII stoljeće i duhovni učenik Tommaseov.¹⁸⁴ Pisao je na talijanskom jeziku i bio blizak talijanskom nacionalnom budenju i liberalnom političkom stavu, a istovremeno je oduševljeno skupljao i prevodio naše narodne pjesme, a o Dalmaciji je pisao kao o posebnoj, pretežno slavenskoj zemlji. Njegova *Dalmazia descritta* (Zadar, 1846–1848), dovršena ali ne u cijelosti objavljena, uspjelo je znanstveno-literarno djelo u kojem romantički *abate*, s mnogo simpatije ali i sa statističkim podacima, živo i zanimljivo opisuje svoju domovinu. Poglavlja o narodu i njegovim običajima pisana su toplo i nadahnuto. Jer samo u narodu on nalazi prave vjerske osjećaje, iskrena čuvstva i moralne vrline. Naučna dokumentacija i piščeva tendencija bile su uzrokom da je to djelo primljeno kao dokaz o etničkoj i geografskoj posebnosti Dalmacije, pa Adriano Balbi u *Gazzetta di Milano* upravo na temelju Carrarine knjige osporava vrijednost Berghausova *Etnografskog atlasa*, u kojem je gotovo sva Istra i Dalmacija naseljena Talijanima.¹⁸⁵ Simptomatično je da Balbijeve riječi prenose službene zadarske novine, ali potpuno razumljivo s obzirom na raširen, osobito u tim godinama, dalmatinski slavenski patriotizam.

¹⁸⁴ Mnogo je čitao Tommaseova djela i oponašao njegov stil, jezgrovit i individualan («Mille grazie per la *Fede e bellezza*: riposila, letta per la ottava e non ultima volta, tra i pochissimi veni mecum»; iz pisma N. Tommaseu, Beč, 25. lipnja 1841, FCNB, sv. 65, br. 6). O Carrari je opširno pisao Bajamonti (usp. bilj. 55). Tu se nalazi i bibliografija njegovih knjiga i novinskih članaka (str. 75–80) i naslovi nekih neobjavljenih radova. Deset omašnih svezaka Carrarine rukopisne ostavštine čuva se u biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu. Među objavljenim radovima, osim spomenutih, od književnog su interesa: prijevod Lamartineova *Župnika* (*Il curato*, Mezi, 1842; Split, 1845³); Carrarinu verziju preveo je na naš jezik M. Santić; članak »Il Vladica del Montenegro, ritratto da' suoi colloqui« *Letture di famiglia* Trst, 1852, str. 58–69, a zatim i u Čudininoj *Storia del Montenegro*, Split, 1881, str. 96–100. i u četirjaskim *Istoriskim zapisima*, IV/1951, knj. VII, sv. 7–9, u prijevodu Dušana Berića; biografski sastav *Della vita e degli scritti di Giovanni Cattalinich* (Zadar, 1849); prjevod Josipa Grubišića objavio je *Arhiv za povjestnicu jugoslavenku*, Zagreb II/1852); zbirka talijanskih klasika za austrijske srednje škole *Antologia italiana proposta alle classi de' ginnasi liceali* (Beč, 1853, sv. I; 1857, sv. II i III). Posjedovao je lijepu zbirku dalmatinskih knjiga i rukopisa. O Carrarinu opisu svog boravka u Beču godine 1845. i o nekim sjenama u njegovu liku (držali su ga agentom Metternichovim) pisao je Cvito Fisković: »Nekoliko bilježaka o Njegošu i o Crnoj Gori iz prve polovice 19. stoljeća« *Istoriski zapisi*, Cetinje, V/1952, knj. VIII, sv. 1–3, str. 234). I Tommaseo, iako se s njim dopisivao, ozbiljno je sumnjao o njegovu odnosu prema Beču, zamjerajući mu taštinu i veze s predstavnicima austrijske vlasti. Uistinu, u Beču je upoznao Thuna, Stadionu i druge državne i crkvene velikačoošojnike. Bio je na ručku kod Metternicha. Uživao je zaštitu Turszkoga i Strassolda. No god. 1848/49. upisao se u Beču u *Constitutioneller Verein*, a u Splitu je bio vrlo aktivan u općinskim poslovima i u narodnoj gardi. Bio je blizak i protalijanskim liberalima Bajamontiju i Naniju. Najviše su ga ogorčile polemike s lokalnim arheolozima u Splitu. O tome i o njegovim vezama s talijanskim književnicima usp. M. Zorić, »Lettere di Francesco Dall'Ongharo, Antonio Gazzoletti e Cesare Betteloni inviate a Francesco Carrara«, *Studia Romanica et Anglicana Zagradiensia*, br. 15–16/1963, str. 199–226.

¹⁸⁵ Usp. *Gazzetta di Zara*, 1847, br. 78.

Dijelom i po uzoru na Tommaseove *Canti illirici* Carrara je objavio svoje *Canti del popolo dalmata* (Zadar, 1849) u prozi i s posebnim uvodima uz svaku »pjesmu«. To su odveć slobodne parafraze, možda gdje-dje i svjesno »popravljanje« narodne pjesme, pa kao prijevodi nemaju vrijednosti.¹⁸⁶ Ali bile su upućene osobama koje su mogle čitati naše pjesme i u originalu, te im je drukčija i namjena. Zanimljive su kao svjedočanstvo o tipično romantičkoj sklonosti prema jednostavnu, slobodnu životu izvan gradskih okvira, pjesmi i moralu nenatrunjenima građanskom civilizacijom:

I desideri riflettono, come in terso cristallo il candore e l'entusiasmo dell'anima; sono bellissimi fiori che annunziano la primavera della vita. Una vergine morlacca ti abbraccia sulla pubblica via, ti bacia, e, senz'arrossire, ti parla. Laddove mille altri direbbono appena a voce bassa un voto segreto all'intima amica loro, essa lo canta nel bosco, e gode al ripetito della garrula eco. Ma quelle creature che sia rimorso non sanno.

(O. c., str. IX)

Pasturare la greggia, sufolare per i sentieruoli d'una selva, scorzare a piè nudo un'erbosa vedetta, ispira più assai che il miglior de' romanzi. Quale donna scrittrice ha mai tratto da un gabinetto di lettura, ciò che una pastorella illetterata ravvisa negli albòri d'aprile, nel lamento d'una tortora, nel monotono accordo d'un'agreste sampogna? Che se in tutto, pensa in amore. Quant'egloghe non dicono un lampo di que' sublimi monologhi! quante anacreontiche non un solo di que' liberi versi.

(O. c., str. XIII)

Da bismo bili pjesnici, bitno je da imamo srca i osjećaja, dovoljno je znati plakati i šutjeti:

Le molteplici teorie non hanno mai fatto un poeta; la natura gli cresce, li sviluppa un'unico amore. Non è a Bice, a Laura, alla Fornarina che dobbiamo i primi poeti, epico e lirico, e il primo pittore del mondo? Se la tua anima vede un'immagine sola, ode una sola voce, ha un solo desiderio e un unico voto, quand'anche tu non sappia che piangere e tacere, sei poeta. Di tali n'abbiamo più assai che Arcadia.

(O. c., str. XVI)

Ti kratki uvodi čine s prijevodima dotjeranu i elegantnu cjelinu, napisanu »poetskom« prozom s čestim elipsama, namjernom lapidarnošću i inverzijama, donekle po uzoru na Tommaseov stil. Carrarina knjižica prijevoda čita se kao manifest romantičarskih koncepcija o narodnoj pjesmi i primitivnoj ali zdravoj »ilirskoj« idili, koja je dalmatinskim intelektualcima bila na dohvatu ruke. Može se čitati i kao osebujna,

¹⁸⁶ Usp. I. Francež, o. c., u bilj. 84, str. 130-133.

neizravna a ipak romantična ispovijest autorova, jer je to i pokušaj našega Carrare da pobjegne iz grube zbilje i zaboravi na užase bečke kontrarevolucije godine 1849, gdje se slučajno našao dok se lomila stara zgrada Evrope («Oggidi non ha gioie l'Italia, né manca di lacrime V.enna; e la Dalmazia non ride, non piange, ma teme ed aspetta», o. c., str. VI). Morlačka egzotika učinila mu se u tom trenutku simbolom one humane i etičke čistoće koju su romantičari uzalud tražili:

Quello però non consentono le amarezze dell'anima, trarrò dai canti del popolo. Quale tesoro di affetti e di poesia i' debba al 1845 in cui gli ho cominciati studiare, tu 'l sai,¹⁸⁷ ché d'allora appresi respirarsi in Dalmazia un'atmosfera d'innocenza, di giovinezza e d'entusiasmo, ed essere la gente nostra come scrisse il Nodier, la più benevola, la più ospitale, la più generosa delle popolazioni.¹⁸⁸ E veramente in que' canti è la più sublime poesia; tradizioni, memorie, gioie domestiche, onor nazionale, costumi, religione, speranze, tutta quanta la vita d'un popolo vergine, sì che al presente la sola gusla, meglio che il plectro de' rapsodi, o la lira de' trovadori, intuona melodie generose, né di servilità, né d'oltraggio. Che se un bretone minestrello, uso alle corti d'amore, scoperse a stento il re suo signore, che intendesse la diletta sua cantica, i guslari morlacchi muovono di leggieri ogni cuore, come la cetra d'Orfeo.

(O. c., str. VII)

No dalmatinska stvarnost nije mu pružala samo idilične slike; kada je reagirao na nemirno stanje u drugoj godini revolucionarnih zbivanja u Evropi i svom zavičaju, posegnuo je za slikama krvi i smrti, jer su pla-

¹⁸⁷ Obraća se Anti Bajamontiju, kasnijem splitskom načelniku, kojem je posvećena ova knjižica i koji je i sam pisao pjesme. Neki njegovi sastavi, napisani godine 1841. objavljeni su u svesku *Composizioni poetiche inedite di Antonio Bajamonti* («Gradska biblioteka», Split, 1904). Mladi Bajamonti parafrazirao je psalme, pjevao Elizi, idealnoj prijateljici, i sjetnom čaru samoće. – Podatak o početku Carrarina zanimanja za narodnu pjesmu neće biti točan, jer je već 13. srpnja 1842. pisao Tommaseu iz Splita »Troverà in questo foglio un secondo lagno originale che mi venne fatto sentire il 17 cor. lungo la strada di S. Stefano – Ero quel di con *Fede e Bellezza* e leggevo della rada di Brest, quando m'abbattei in povera vecchia che gridava forte, andando. Le tenni dietro a rubare il poco che le invio. – Fo all'amore a codeste circostanze, ma non le si offrono di spesso Mio Dio! in sei mesi due sole di codeste compiacenze, mentre d'ordinario, solingo, frequento quel passeggiare col libro ...». 28 ožujka 1842. pisao mu je: »Sedevo, leggendo, in un angolo (e questi sono i miei beati momenti) quando ad un tratto sento un forte gemito di vecchia che entrava. La quale, senza adolarsi d'altro, cominciò il suo pianto, senza rima, senza misura di ritmo, con l'intercalare, ordinario, di un forte singhiozzo. Fu la prima volta che ho potuto sentire un canto intero dalle nostre de' borghi. E ne ho goduto più che mai« (iz Carrarinih pisama Tommaseu u FCNB, sv. 65, br. 6). Oko 1845. posvetio se narodnoj pjesmi još više, pripremajući svoju *Dalmazia descritta*.

¹⁸⁸ Citat iz Nodiera, koji nikada nije bio u Dalmaciji. prenesen je. u originalu. u Tommaseovu članku »Opinioni del signor Tommaseo intorno la sua patria«, najprije u *Antologiji* (Firenca, 1828). a zatim u *La Dalmazia* (1845. br. 31). Talijanski prijevod Nod'erovih riječi objavljen je kao moto zadarskog kalendara s književnim priložima *Il Morlacco* (I/1846).

nine gole, livade puste, junaci bez oružja, a vile nijeme, dok je Vukašinova i Kraljevićeva demeskinja još u koricama, a Marko se polako budi...¹⁸⁹

8. Međutim, Carrara je umro u Italiji, kamo su već bili prešli Seismit, Grubišić i braća Solitro i kamo će, desetak godina kasnije, prijeći i kasni romantički epigon Lujo Fichert, Zadrarin. Talijanski Risorgimento, revolucija 1848, pa garibaldinska epopeja privlačit će sve jače pojedine predstavnike talijanski obrazovanog građanstva ili sinove doseljenih Talijana. Kasnije će postojanje slobodne i ujedinjene talijanske države dati i materijalne mogućnosti pojedincima koji neće moći opstati u Austriji (Vicko Duplančić, Arturo Colautti i dr.). Osjetno smanjenje društvenog i kulturnog značenja književnosti na talijanskom jeziku prouzrokovano je u prvom redu dubokim ekonomskim promjenama i nacionalnim osvješćivanjem dalmatinskih Hrvata. Povećavanje gradskog stanovništva, novi trgovci i privrednici, djelomičan prijelaz posjeda u ruke zemljoradnika, da ne spominjemo pionirsku ulogu studentske omladine, nastavnika, učitelja i nižeg svećenstva, stvorit će temeljne preduvjete za razvitak narodne književnosti i kulture. Novi ljudi iz različitih slojeva i društvenih kategorija, inspirirani narodnom idejom i građanskim demokratskim idealima, vode političku borbu protiv tzv. autonomasha, najčešće predstavnika starijih i bogatijih obitelji što su ogorčeno branile svoje povlastice i tradicije, oslanjajući se, često, na stečene birokratske pozicije, na vlast ili, kadšto, na zavedene sljedbenike iz redova gradskog puka. Sporost toga procesa bila je uvjetovana ekonomskom slabošću građanstva, koje je, pristajući uz talijanski jezik, nastojalo da se bilo kako razlikuje od siromašnijih slojeva, od gradskih težaka i seoskog pučanstva. Na talijanskom jeziku bile su odgojene cijele generacije, pa nije čudo što će pohrvaćivanje dalmatinske kulture biti spor i dugotrajan proces i što će u malim pokrajinskim centrima još dugo izlaziti epigonski sastavi na talijanskom jeziku, gotovo privatnog karaktera i namijenjeni sve užem krugu čitalaca (na primjer sitni beletristički radovi Šibenčana Franje Antuna Giadrova, Federika Ante Galvanija, Vicka Miagostovicha; Splitskana Ivana Chinchelle i Artura Porlitzza, a kasnije i Hvaranina L. Bogliča (Prospera de Milinarisa), odnosno nešto znatnija poligrafska djelatnost Zarbarinija i Čudine). Monopol talijanskog jezika kao jedinog sredstva usmenog i pismenog saobraćanja među obrazovanim ljudima pomalo će nestati u toku druge polovice XIX i, osobito, u osvjetku XX stoljeća.

¹⁸⁹ »Oggi la nostra vita è di dolore, le memorie di sangue: una mano di cadavere, più pesante dell'incubo, preme la parola e il pensiero; insanguinati mostri, più tremendi del vampiro, ci dissanguano il cuore; le montagne son calve, i prati deserti, i prodi senz'armi, le Wile mute [. . .] Novello figlio della santa Gevrosima, vieni a soccorrere i poveri, a confortare gli oppressi, a premiare i giusti, a rompere le nostre catene. La spada damaschina di Vucassino e del Craglievich sta ancora nel fodero, ma l'eroe di Cossovo si sdormenta« (tako je pisao dne 5 svibnja 1849. možda svom zaštitniku ministru Thunu ili nekoj drugoj suvremenoj личности. Pismo se čuva u Carrarinoj rukopisnoj ostavštini u biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu.

Predstavlja donekle iznimku pojava hvarskog biskupa Starogradanina Jordana Zaninovića (1840–1917), autora preko tri stotine talijanskih pjesničkih sastava (uz malobrojne hrvatske i latinske), pretežno prigodnih. Ali Zaninović nije više ni autonomist ni Talijan, njegov književni rad na talijanskom jeziku odraz je školskog odgoja i kulture, slabijeg poznavanja materinskog jezika i, naročito, društvenih potreba za prigodnim sastavima u građanskoj i crkvenoj sredini, potreba što ih je Zaninović s uspjehom zadovoljava u nekoliko desetljeća svoga boravka u Splitu.¹⁹⁰ Originalno stvaranje literarnog, znanstvenog i političkog karaktera na talijanskom jeziku (ili, rjeđe, na lokalnom mletačkom narječju) nastavit će se pretežno u Zadru, ali gotovo sasvim izolirano i, uglavnom, kao manjinska književnost do godine 1920, odnosno kao službeno i nametnuto izražavanje u okupiranom dijelu Dalmacije do drugoga svjetskog rata i oslobođenja. U Splitu, Dubrovniku i Šibeniku talijanske periodične publikacije svele su se na gotovo beznačajne kalendare s beletrističkim prilozima ili na znanstvena periodična izdanja (*Lo Schiesone spatino*, *L'Epidauritano*, *Il Nuovo cronista di Sebenico* i neki drugi). Tu se uglavnom tiskaju neobjavljeni ili već objavljeni radovi pisaca iz prve polovice stoljeća. Naprotiv, u Zadru će se povećati broj periodika na talijanskom jeziku, raznih novina i tjednika (često efemernih, uz neke ozbiljnije znanstvene publikacije, kao što je bio *Annuario dalmatico*), ali najvećim dijelom to je javna djelatnost obrazovanih predstavnika brojčano slabe etničke skupine koja se zatvorila u sebe i na taj se način potpuno isključila iz sve bujnijega i bogatijeg života naših primorskih krajeva, nastojeći ignorirati postojanje velike hrvatske većine, koja je tih desetljeća i u Zadru razvila značajan književni rad.

Nakon godine 1848. prividno jedinstvo koje je skrivalo narodnosni ambiguitet obrazovanih Dalmatinaca gubi svoju društvenu i kulturnu podlogu. Hrvatska je nacionalna svijest u postepenom porastu, a pomaže je i nešto veći broj škola i bolje učenje materinskog jezika. U godinama obnovljenog apsolutizma javljaju se i značajniji hrvatski i srpski pisci u Dalmaciji: Botić, Sundečić, Zorčić, Kazali, Vodopić i drugi. Među talijanski obrazovanim građanstvom produbljuje se nacionalna i politička diferencijacija, a prodor liberalnih političkih shvaćanja u četrdesetim godinama i, kasnije, uspjesi i porazi Risorgimenta ubrzali su vezivanje pojedinaca uz talijanski oslobodilački pokret i porast nacionalne svijesti, pogotovu u potomaka talijanskih obitelji doseljenih u novije doba ili u potalijančenog plemstva. Ovamo se mogu ubrojiti i pisci Julije Solitro i Lujo Fichert, kojih je rad tematski vezan uz Dalmaciju i u svakom slučaju zaslužuje poseban spomen.

Splićanin Giulio Solitro (1820–1892) potomak je Talijana doseljenih u XVIII stoljeću iz Napuljske Kraljevine, trgovaca, liječnika, građana koji su se isticali naprednim političkim stavom. Bili su pristaše Francuza, masoni i karbonari s razlogom sumnjičeni od austrijske poli-

¹⁹⁰ Usp. P. Angelico Rabadan O. P., *La poesia italiana del P. Giordano Zaninović dei Predicatori*, s. L., 1927.

cije. Mladi je Julije već sa četrnaest godina pisao talijanske stihove i neke kazališne pokušaje;¹⁹¹ sudjelovao je zatim u borbama za talijansku slobodu; u tršćanskim novinama pisao je liberalne i protuaustrijske članke, koje je objavio u knjizi *Scritti scelti* (Italia, 1849). Iako već nacionalno svjestan Talijan, u tim godinama Solitro je još i »Dalmatinac«, pa u brošuri *Sulle domande della Nazione croata*. Osservazioni (Trst, 1848) ustaje, doduše, protiv traženja Hrvatskog sabora da se politički ujedine Dalmacija i Hrvatska (iznoseći netočne podatke o brojčanom odnosu Hrvata i Talijana u Dalmaciji), ali ističe pri tom bratstvo slavenskog puka i građanstva što je odgojeno u talijanskoj kulturi, odnosno latinskog je porijekla. A kao autonomist protiv hrvatskoga povijesnog prava zastupa pravo svih »narodnosti« na samostalan život i posebnu kulturu.¹⁹²

Vlastiti doživljaj dalmatinskih povijesnih i drugih osebnosti pokušao je prikazati u zanimljivoj drami *I conti di Spalato* (Mleci, 1854), koja je i autorov »pozdrav rodnom kraju« i u kojoj se romantički idealizam nekih prizora dopunjuje težnjama novoga građanskog kazališta što želi prikazati povijesnu sredinu u intimnom životu svih ljudi. Središnju nit radnje čini nesretna ljubav dvoje mladih iz zavađenih splitskih obitelji, koje na kraju definitivno rastavlja kuga.¹⁹³ Solitru nije bio jedini cilj da napiše sentimentalno-patetičnu dramu: pisanju je pristupio kao učenjak i povjesnik svoga grada, pa čuvstveni prizori ne zauzimaju toliko prostora koliko prikaz splitskoga i uopće dalmatinskoga života na zalazu *Serenissime*. U drami su najuspjelije sličice iz domaće kronike: splitska kavana, tihi otpor strancima, žalbe zbog pljačke dalmatinskih kulturnih spomenika, plemički skupovi, vječni strah od gladi i pošasti i, kao suprotnost veselim zvucima glazbe u Rektorovoj palači, mukli jek galijskih veriga. U skici dalmatinskog života XVIII stoljeća nisu mogli nedostajati ni hajduci (narodni osvjetnici, koje u borbi protiv plemstva potiču kaluđeri i fratri), ni suvremeni književnici (Straticu se dive plemići a Lovrića vole hajduci).¹⁹⁴ Poseban ton Solitrovog drami daje autorov polemičan sud o mletačkoj upravi:

¹⁹¹ Usp bilježku 78.

¹⁹² Narodna predanja, pjesme i vjerovanja Solitro drži podjednako svojim, gradskim, kao i pučkim, uznoseći idiličnu koegzistenciju slavenskog seljaka i romanskog građanina. On vjeruje u savez kape i klobuka, u romantično jedinstvo srdaca i sudbina, kao i Tommaseo u *Iskricama*.

¹⁹³ Obitelji Rósoli i Ergovac dijeli gotovo stoljetna mržnja. Ali Karlo, sin konte Rósolija, vraćajući se u Split poslije dvogodišnjeg bavljenja u Loretu, zaljubljuje se u Elenu Ergovac. Možda upravo zato što ne odobrava sinov izbor, Rósoli se ne protiviti kada mladića imenuju kapetanom *krajne*, iako se u Sinju govori o kugi, a baš tamo bit će upućeni novi zapovjednici. Na nekoliko milja od Splita jedan mladić pada u ruke hajduka, ali ga ubrzo oslobode zahvaljujući dobroti i plemenitosti konte Ergovca, kojega puk voli. Čini se tada kao da će se sve dobro završiti, jer je i Rósoli plemenit čovjek, te ne želi zaostati za suparnikom. Ali odveć je kasno; radost prekida vijest o pošasti što je prodrla u Split i o mladićevoj bolesti. Stari Rósoli ostaje sam sa sinom, jedinim odvjetkom drevne obitelji... – Solitrova drama bila je recenzirana u milanskom *Il crepuscolo* (1855, br. 6, str. 94–95).

¹⁹⁴ Straticove *Omelie* čitali su kao poziv na filantropsko djelovanje u skladu s idejama prosvjetiteljstva (usp. bilj. 46). Tako je govorio dobri i blagi Ergovac, a onako jedan hajduk što dobro razlikuje prijatelje od neprijatelja među dalmatinskim stanov-

UN NOBILUOMO.

... *Basta tender l'orecchio a sentir se si piange. Pe' nostri monti ogni anno, quasi ancora in autunno, creature umane muoion di fame; all'estate... ogni estate... malattie senza nome riconducono nelle campagne lo spavento e la solitudine; una durissima necessità, mutata in delitto, corre giù dalle montagne e il contado come rivo continuo sino alle vie delle nostre città... che dico? sino a Canareggio... chiodata ai banchi delle galere. Le rimostranze cittadine, nella sfiducia de' rimedi e di ogni esito, già si vanno facendo più rare... Ventisei anni sono dacché il nostro Consiglio ebbe ancora una sua volontà, e già, anche allora, non fu per riparare calamità pubbliche, ma per soddisfare a pochi... Il figliuolo del Rappresentante doveva dal convento delle nobili rapire una giovane monaca e ferir la superbia di alcune tra queste famiglie perchè il Consiglio e l'Arcivescovo osasser bandire dal territorio della città un gentiluomo veneziano... L'abitudine de' mali ci recò poco a poco il male più grande, di sentirli minori, o non sentirli. E sai come sono minori. Ottanta famiglie, lasciati i poveri tuguri, forse camminano ancora per toccare il confine turco e cercarvi una vita di meno dolori. La terra di san Marco è terra maledetta che loro non offre la sepoltura...*

ALTRO NOBILUOMO.

Hai tu udito sua Eccellenza!... son gente la qual non trova riposo che in un viver nomade; e odia il troppo ben stare; irrequieta gente, alla qual pur di muoversi, di non avere pace, anche la terra de' Turchi può parer bella.

(O. c., str. 42-43)

Upravo zbog antimletačke tendencije oštro mu je zamjerio Tommaseo,¹⁹⁵ jedan od najvećih propagatora kulta Venecije među domaćim autonomistima. Tako je nastala polemika u kojoj Solitro nije ostao dužan starijem i slavnijem sunarodnjaku.¹⁹⁶ Ipak se više može vjerovati splitskom

ništvo: »Non tutti ci sono avversi. Non dico ne' conventi, dove non si sdegnà di celebrare per noi la Santa Messa, né ne' villaggi ove sentesi pietà dell'errabonda nostra vita e i petti s'accendono di gagliardi entusiasmi ai racconti delle nostre imprese e de' nostri pericoli: ma e nelle città medesime v'è chi parla per noi. Sign è li: e pur vive a Sign il giovine Lovrich che compose la canzone dell'aiduco, cantata oggidì da per tutto...« (str. 51).

¹⁹⁵ U osvrtu u obliku pisma (objavljenom kasnije u *Dizionario estetico*, Firenca, 1867, 988-990) Tommaseo najprije hvali »... il colore, cercato, de' luoghi, e in parte, de' tempi; la semplicità dell'ordito... l'alternare del gaio leggero col grave affettuosso, onde poi risalta la cupezza del fondo...«, a zatim izražava sumnju u oportunistava po kojem se mletačka uprava u Dalmaciji prikazuje »in non altro aspetto che tristo«.

¹⁹⁶ Solitrov odgovor u torinskom listu *Il Cimento* izazvao je nov, opsežan članak Tommaseov, također u obliku pisma (»Del Governo veneziano in Dalmazia, e in ge-

dramatičaru negoli razlozima koje iznosi Tommaseo, jer, kao što je pisao u torinskom *Il Cimento*: »Lo scopo de' Veneziani era lasciar quella gente nello stato in cui l'avevan trovata: ignorante, povera, e di cuor generoso...«. Pri tom je Solitro znao razlikovati reagiranje različitih društvenih slojeva u Dalmaciji i služio se, u biti, lokalnom predajom i sjećanjima starijih sugrađana.¹⁹⁷ Solitrov kritički stav bio je nadahnut demokratskim i macinijevskim idejama talijanskog Risorgimenta, s kojima se slagao i njegov brat Vicko,¹⁹⁸ koji mu je mogao biti od pomoći pri pisanju drame svojim izvrsnim poznavanjem lokalne povijesti i koji je pisao u svojim *Documenti storici sull'Istria e la Dalmazia*:

... il nostro popolo attraversa veloce la scena e lo fissate indarno. Il cuore lo sente nelle fatiche che levarono i templi e i palagi di Venezia, ne' gemiti de' guerrieri senza nome caduti ne' campi o sul mare; perchè la repubblica ci tenne servi e assoldati, figliuoli non ci ebbe mai...

(O. c., str. 76)

U svojoj drami, vjerojatno u želji da što bolje istakne lokalnu boju i obuhvati jedno cijelo razdoblje splitskog života, Solitro je odustao od potpune povijesne autentičnosti. Početak kuge stavio je u kolovoz godine 1785, iako je početkom te godine već bila prestala harati; školovanje velikoga talijanskog pjesnika Uga Foscola u gimnaziji splitskog sjeme-

nere del giudicare con norma di moralità i Governi e gli uomini de' tempi passati. Lettera di Niccolò Tommaseo al sig. G. S., objavljen u *Rivista veneta*, 1856, br. 9, 12, a zatim i u *Dizionario estetico*, cit. izd., 990-1010). Pod prividom povijesne pravde i istine Tommaseo još jednom brani svoj autonomizam, utemeljen i na promletačkim nostalgijama. Po njemu zaslužuje pohvalu i »konzervativizam« Mlečića, koji su takvom upravom zaštićivali »čistoću« dalmatinskog puka i autentičnost njegovih običaja i navika: »Ho toccato de' canti del popolo: e in questi canti che ormai tutta Europa confessa de' più belli di tutta l'umanità, spira il valore della religione, dell'amore, dell'armi... Né questa lingua possente, e tra le vive la più pross'ima forse all'efficacia delle antiche, tuttoché da' Veneziani ignorata, fu però compressa o tentata svellere...«.

¹⁹⁷ Uistinu, poslije 1790. osjećalo se u Splitu antiaristokratsko vrenje, pod utjecajem ideja francuske revolucije (usp. Nada Beritić, »Matutinovićev proces u Splitu 1793. godine«, *Analisi Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, 1956, str. 571-582), vrenje u kojem su sudjelovali neki Splitsani koje Solitro spominje u svojoj drami kao nesklone redovnicima i kaluderima (pukovnik Matutinović, književnik Nikola Ivellio i dr.). O teškom stanju u Dalmaciji pisali su, kao što smo već naveli, i Stratico i Ivellio, a tako je mislio i Carrara, koji je mletačku upravu nazivao, u jednom pismu Nikoli Tommaseu, »quel governo detestabile« (Tommaseova ostavština, FCNB, sv. 65, br. 6.).

¹⁹⁸ Osim zanimljivih *Documenti storici sull'Istria e la Dalmazia* (Mleci, 1844. knj. I.) Vincenzo Solitro (1820-1878) objavio je »L'eremita. Racconto dalmato« (*Gazzetta di Zara*, 1845, br. 21; *La Difesa*. Split, IV/1887, br. 14) i knjige: *Dell'educazione*. Memorie e desiderii (Firenca, 1866; recenzirana u *Donna*, Genova, 1867, VI, str. 55); *Le scuole per gli adulti nel circondario di Abbiategrasso*. Memorie, Abbiategrasso, 1867; *Le serate per gli adulti nei circondari di Abbiategrasso e Gallarate*. Memorie, Milan, 1869, te svezak *A Eugenia Braccini Bosio nel V febbraio MDCCCLXX* itd., Milan, 1870. i više članaka i recenzija.

ništa pomaknuo je za dvije godine unaprijed. Veći je nedostatak te drame nemoć njezina autora da stvori prave i žive dramske likove i jedinstvenu i dinamičnu radnju. Pa ipak, umjesto idealizacije staroga režima dao je ozbiljnu, romantičnu i elegijsku sliku dalmatinskog ambijenta u posljednjim godinama stoljetne mletačke vlasti. U zadnjim prizorima postigao je zanimljiv efekt paralelizmom prijetućih glasova s ulice («Per ordine della Signoria di Venezia si pubblica ch'è entrata nella città di Spalato la peste. Ogni cittadino . . .», str. 100) i sjetnih i dostojanstvenih riječi posljednjih predstavnika drevnih obitelji koje su nestajale s povijesne pozornice zajedno sa svojim svijetom, neopozivo osuđenim na smrt i zaborav. U završnom prizoru pojavljuju se tradicionalni grobari («Chi ha morti in casa?»), pa crni veo smrti koji pokriva mali splitski svijet simbolizira neminovni suton jednog stoljeća i jednog vremena.¹⁹⁹

Neposrednije je vezan uz romantički književni ukus L u j o (L u i g i) F i c h e r t (1826–1899), sin austrijskog činovnika, podrijetlom Francuza, i majke Korčulanke.²⁰⁰ Za studija u Padovi, napisao je svoje najpoznatije djelo, spjev *La madre slava* (Zadar, 1857), koji je bio

¹⁹⁹ Od Julija Solitra spomenimo još libreto *Jepte* što ga je uglazbio maestro Giuseppe Mazza, prilog tumačenju Danteove *Komedije Dichiarazione del verso »difeso intorno d'un bel fiumicello«* proposta da Giulio Solitro (Torino, 1856) i već spomenute knjige političkog sadržaja. Pjesmu »Ad Anna Weis« objavio je u *Strenna dalmata* (Zadar, s. a.), a sonet »Alla sposa« u svesku *Nelle nozze Solitro-Bosio* (Trst, 1865, str. 57). Usp. D. S. Karaman, o. c., u bilj. 55.

²⁰⁰ Gimnaziju je polazio u Zadru (1837–1842), a studij prava u Padovi. Bio je među 80 Dalmatinaca i Zadrana koji su potpisali proglas »Plemenitome odboru na skupštinu slavjansku u Zlatnome Pragu«, i to kao »Lujó Fiker, student« (usp. *Zora dalmatinska*, Zadar, 21. svibnja 1848, br. 21). God. 1855. postao je sumnjiv političkim vlastima zbog soneta u kojem je bio zapažen neki »tenore ambiguo« (usp. *La rivista dalmatica*, Zadar, 1938, br. 13), a spjevom *La madre slava* uključio se u opozicijska slavonska kretanja u apsolutističkoj Dalmaciji (usp. Rudi Belić, »Zadar u narodnom preporodu«, *Jubilarni broj Narodnog lista*, Zadar, 1912, str. 84–87; Stari Zadrani (Andrej Klančić), »Slavenski duh staroga Zadra«, *Novo doba*, Split, V/1922, br. 233; J. Grabovac, »Zadar za druge austrijske vlasti«, *Zadar – Zbornik Matice hrvatske*, Zagreb, 1964, str. 218). U Trstu je radio na talijanskoj gimnaziji dok mu vladinim dekretom nije bilo zabranjeno podučavati jer je surađivao u radikalnim listovima i kretao se u »opasnim« sredinama (usp. Francesco Beden. »A proposito di Luigi Fichert /una rettifica/, *Il Dalmata*, Zadar, XLVII/1912, br. 50). U Trstu je bio započeo uređivati, zajedno s prof. G. F. Rubinijem, časopis *L'Alba*, posvećen znanosti, književnosti i umjetnosti. Kada mu je Tommaseo poslao jedan prilog, Fichert mu je ovako pisao: »Dio aiuti me; e renda nell'animo di Lei generoso il desiderio di venire di tratto in tratto in soccorso di questo povero Schiavone, cui l'amore animoso del bene, e l'accesso culto del bello, rendesse forse men immeritevole di quella benevolenza onda Ella si piace d'onorarlo da pezzo« (BNCF, Tommaseova ostavština, sv. 175, br. 32). Prešavši u Italiju na izmaku 1866. bila mu je i te kako potrebna Tommaseova pomoć, jer je neko vrijeme bio bez mjesta i sredstava. Posljednje godine života proveo je u Mecima kao profesor u ženskom zavodu Olivo. Prigodom njegove smrti pisali su: Agostino De Marchi, *Luigi Fichert (Epicedio)*, Mleci, 1899; G. Sabalich u *La rivista dalmatica*, Zadar, I/1899, br. 1, i Stjepan Ilijić u *Novi viek*, Split, IV/1899, br. 3, a kraća nekrološka crtica pojavila se i u zagrebačkom *Obzoru* (XL/1899, br. 5). Usp. M. Zorić, o. c., u bilj. 137, *passim*.

pretočen u naš jezik i uglazbljen,²⁰¹ a imao je odjeka i u Italiji. Značajni talijanski romanopisac i revolucionar, Francesco Domenico Guerrazzi pisao mu je:

*Salute dunque a te, poeta slavo, che offri asilo al mio materno idioma nei tuoi domestici lari e puro da ogni contaminazione lo adoperi a raccontarmi i forti gesti dei tuoi fratelli slavi. Addio.*²⁰²

Struktura Fichertova prvijenca tipična je za cjelokupan njegov književni rad: krvna osveta u Crnoj gori, nadljudski lik žene žedne neprijateljske krvi i lik sina koji je narodni borac ali istovremeno puko oružje superiorne majke junakinje što ubija njegovu ljubav kako bi ga sačuvala domovini i osveti. Stoga nije čudo što se spjev svidio romaniku Guerrazziju, koji je bio sljedbenik Byrona i pod dojmom engleskoga »crnog romana«. Opisi narodnih običaja (krvna osveta, crvenkapa, krvarina, badnjak) izmjenjuju se s patetičnim opisima krajolika (more, Boka, planine) i okrutnih noćnih borbi do međusobnoga potpunog istrebljenja, a spjevom dominira ironičan stav pjesnika koji sumnja u sve i pridaje slavenskim junacima neobične strasti i iznimne sudbine. Odnos majke i sina neće biti puko traženje snažnih književnih efekata, jer se javlja više puta u njegovim djelima,²⁰³ a znamo da je majku, rano izgublenu, vrlo volio.²⁰⁴ I njega su nosile romantičke strasti, duboka mržnja i ljubav, kao i njegov uzor Aleardija, od kojega je preuzeo oblik

²⁰¹ Preveo ga je u hrvatsku prozu Antun Šimonić (*Slavska majka*, spjev u šest pjesamah Alojzija Fikerta, Zadar, 1861); maestro Nikola Strmić uglazbio ga je prema autorovu libretu (*La madre slava*, Melodramma in tre atti, Trst, 1865). Ta je opera, u potpunosti ili djelomično, bila pjevana u Zadru, Trstu i Zagrebu. Nova izdanja spjeva izašla su u Zadru (1862) i Mlecima (1873. i 1896). Jedna elegija, upućena Fikertu, autoru spjeva, pojavila se u *Eco di Fiume* i, ponovo, u *Osservatore dalmato* (Zadar, 1858, br. 9–10). O spjevu su pisali uglavnom pozitivno J. Sundečić (*Glasnik dalmatinski*, 1858, br. 9), V. Duplančić (*Osservatore dalmato*, 1857, br. 205) i N. Tommaseo (*Dizionario estetico*, Firenca, 1867⁴, 983–984). Pridružio se tim glasovima i Vid Morpurgo: »Poemetto di vera poetica ispirazione e che gareggia per bellezza e per onda di verso coll'Alcaldi e col Prati. Peccato che quella madre slava sia tipo di così efferata crudeltà« (*Annuario dalmatico*, Split, I/1859, str. 223). Jedna recenzija pojavila se u *Gazzetta di Venezia* (1858, br. 1). Kasnije, posvetio je spjevu jedan članak i P. Mazzoleni (»Luigi Fichert e la sua *Madre slava*«, *Il Dalmata*, Zadar, XXXII/1897, br. 8).

²⁰² Guerrazzijevo pismo Fichertu objavljeno je u mletačkom listu *Il Tempo*, a odatle preneseno u zadarski *Narodni list* (XII/1873, br. 32). Usp. i Stari Zadranin (A. Klančić), o. c., u bilj. 200.

²⁰³ Usp. G. Sabalich, o. c., u bilj. 200. Nezaboravni lik majke javlja se u mnogim njegovim sastavima, npr. u *Le notti adriatiche*, *Biarka di Bosnia*, *La stella di Varavia*. Ovaj posljednji posvećen je njezinoj uspomeni.

²⁰⁴ Profesor De Marchi (o. c., u bilj. 200) također je zapazio neobičnu snagu Fichertova sinovskog osjećaja: »Egli fu il più ricordevole figlio ch'io abbia conosciuto. La memoria della madre fu sempre egualmente viva, presente al suo pensiero, e gli strappava lacrime ne' giorni stessi delle sue feste. Nelle solitarie passeggiate dei tramonti sulla riva degli Schiavoni, spingeva il pensiero anelante ai lidi dalmati, e là, presso la natia Zara, vedeva, vagheggiava un tumulo fiorito, che infondeva nuove speranze nella sua anima mesta...« (str. 11–12).

nadahnuće lirske cjeline s čestim narativnim epizodama (*carne*), pomalo prozni govor i poseban, ironično-melodramatski ton. Njegov pomodni romantizam prenosio je unutarnje konflikte do nekih kozmičkih dimenzija:

*Fervido carne, qual l'età disdegna,
Quale l'estro lo crea del crucioso
Poeta, che abborrendo a questa vacua
Ironia della vita, affida ai monti
Il sospiro dell'anima e del canto –*

*• • • • •
Ovunque
La creatura s'avvolga, arde 'l conflitto
Dell'odio e dell'amor – Anco ne' Cieli
Muovonsi gli astri dall'amore attratti,
Da altro senso repulsi, e questa legge
La terra imita travïando –*

(*La madre slava*, str. 9, 10)

Fichert je bio jedan od posljednjih važnijih sljedbenika Tommasea i njegovih shvaćanja o Dalmaciji, Talijan po etničkoj pripadnosti i nacionalnoj svijesti, ali i autonomistički idealist koji je i dalje vjerovao u posebnu dalmatinsku »narodnost«, što potvrđuje i ovo mišljenje jednoga iredentista:

*Il Fichert, è cosa notissima, da galantuomo com'era, si illudeva come molti altri, fra i quali il Tommaseo e il Dall'Ongaro stesso, che si sarebbe potuto contribuire ad un vero progresso intellettuale, e probabilmente anche politico, mediante una fraterna cooperazione di ambedue le stirpi costituenti quella che fu chiamata la nazione dalmata.*²⁰⁵

Vođen tim idealom, Fichert je pokrenuo list *La rivista dalmata* (1859), što je okupljao suradnike iz narodnjačkoga i autonomaškoga tabora (Stipan Ivičević, Miho Klaić, Jovan Sundečić, Josip Ferrari-Cupilli, Ante Bajamonti i dr.). List se ipak nije održao, osobito nakon što je iz njega istupio najvještiji suradnik, prijatelj urednika i novinar Vicko Duplančić, jedan od prvih Dalmatinaca koji se proglasiše Talijanima.²⁰⁶

Nakon tih razočaranja u Zadru i nakon majčine smrti Fichert je nastavio objavljivati u Trstu i Mlecima, kamo je prešao i gdje je i umro. Nakon mladenačkog romana *Il colonello* (Trst, 1850) i spjevova obja-

²⁰⁵ Usp. F. Beden, o. c., u bilj. 200. Bio je to odgovor na članak R. Belića (o. c., u bilj. 200).

²⁰⁶ *La rivista dalmata* izlazila je od 16. travnja 1859. do kraja iste godine, a cilj joj je bio »d'imprendere un'opera conciliatrice tra le due nazionalità«. O Fichertovu novinarskom pokušaju pisao je Petar Kasandrić, *Il giornalismo dalmato dal 1848 al 1860* (Zadar, 1899, str. 145–149). Usp. i *Il Gobbo di pietra*. Annuario zaratino pel 1860 (Zadar, 1859, str. 25–26).

vljenih u Zadru (*A Vincenzo Duplancich. Carme, s. l. et a.; La fidanzata immortale*. Carme lirico, Zadar, 1858) plodni Fichert publicirao je niz članaka o Dalmaciji i Bosni i Hercegovini u talijanskom listu *Il Tempo*,²⁰⁷ a kao Tommaseo i neki drugi talijanski suvremeni pjesnici pozdravio je poljski ustanak spjevom *La stella di Varsavia* (Trst, 1863). U *Le notti adriatiche*. Canti storici (Trst, 1864) još odjekuje demodiran motiv predromantičkih noćnih »vizija«, ali s modernijom, pratijeveskom i aleardijevskom intonacijom.²⁰⁸ Fichertove *Noći* nadahnjuje patos sjetne ljubavne priče koja se začela u Zadru (»piaggia erma d'Illiria«), gdje je pjesnik, još kao dječak, susreo djevojku iz Ankone:

Ti ricordi

*Quel dì? Al percosso giovinetto, ancora
Inscio d'affetti, tu apparisti, come
Surta dall'alge della mesta sponda,
Bella inattesa!*

(O. c., str. 7)

Svoju će Camillu, koja će se žrtvovati za slobodu Italije, mladić susretati i kasnije, a pjesnička pozadina sastancima tih romantičnih duša bit će »drago Jadransko more« i njegove povijesne uspomene, od rimskih vremena, preko barbarskoga i mletačkog srednjeg vijeka, do Lutherove reforme (Fichert, antiklerikalac, slavitelj je slobodne misli), pada Mletaka i Napoleonove epohe. »Slaviji« je posvetio samo kratko lirsko poglavlje, ali obilno dopunjeno točkicama što su, u romantičkih pisaca, koji su ih toliko voljeli, trebale naznačiti prekinutu bujnost osjećaja ili prisutnost vanjskih stega:

Ascolta un'altra

*Mesta canzon, quale la reca il vento
Dalle piagge dalmatiche. –*

Camilla,

È la Slavia che lagrima!! . . .

.
.
.

(O. c., str. 63)

U odlujoj bilješci pod crtom Fichert je objasnio kako je naklonjen Slavecima: on prvenstveno voli Južne Slavene koji su još potlačeni pod turskim jarmom, ali njegova sinovska simpatija ne isključuje ni one kojima je subbina povoljnija.²⁰⁹

²⁰⁷ Npr. »Dalmazia, Erzegovina e Bosnia«, *Il Tempo*, Mleci, 1861, br. 50 i d.

²⁰⁸ Usp. G. Sabalich, o. c., u bilj. 200. O utjecajima Foscola, Pratiija i Aleardija na Fichertovu muzu pisali su Ugo Inchiostri (*Il corriere nazionale*, Zadar, I/1896, br. 16) i P. Mazzoleni (o. c., u bilj. 201).

²⁰⁹ O. c., str. 69. U odlomku pisma koji je Tommaseo bio pripremio za tisak u jednom od dva njegova sveska članaka posvećenih Dalmaciji pozitivno se ocjenjuje

Iste godine plodni Fichert objavio je u Trstu i dulju povijesnu pripovijetku *Veneti e Schiavoni*, kojom je htio dati sliku dalmatinskog života u XVIII stoljeću, dakle poput Kažotića i Solitra, no njegov je prozni sastav – kako je točno primijetio M. A. Vidović²¹⁰ – pun nevjerojatnosti, pa bi mu bolje pristajao podnaslov »racconto storico-romantico«. Fichert je od romantičke strukture i prethodnih uzora morlačkog romana zadržao opise patrijahalnog ambijenta (dalmatinsko selo) kao kontrasta pokvarenom gradu (Mlecici), zatim krvnu osvetu i motiv pogažene nevinosti, ali nije uspio dati pravu lokalnu boju kaštelanske obale i njezina pučkog života, ni plemićke sredine u Mlecima.

Prilikom proslave Danteove šeste stogodišnjice, dakle godinu dana kasnije, naš se pjesnik opet javio oduljim lirskim sastavom, pokušavši ovaj put spojiti Danteov lik i tradiciju s motivima slavenske političke renesanse:

Oda il Signore

*La segreta del cor intima voce
Della mia Slavia, e a lei nei nascituri
Tempi gigante un intelletto educhi,
Uno Slavo Allighier, che i tre novelli
Mondi ricrei d'oltre la tomba, eccelso
Giustiziero di gloria e d'ignominia,
A noi vindice, ai posteri profeta.*²¹¹

Taj pjesnik, što je htio biti i Talijan i Slaven istovremeno, pisao je stihove posvećene Italiji, Poljskoj, Njemačkoj, Francuskoj, uvijek na temelju macinijevskih shvaćanja i s demokratskim, oslobodilačko-humanitarnim stavom talijanskog Risorgimenta, ali najčešće se ipak vraćao rodnoj Dalmaciji i Južnim Slavenima. Tako je u Mlecima, kamo je bio prebjegao iz Trsta, napisao »nacionalnu tragediju« *Bielka di Bosnia*,

Fichertova težnja da se uzdigne nad zemlju »per comprenderla d'uno sguardo, e nella storia sua intima leggere l'avvenire...«, ali se kritiziraju neke pjesničke slobode i, osobito, kasnoromantički smisao za morbidne i bizarne slike, kao u ovom odlomku:

*E tu fanciullo,
Orfano caro, non varcar la baia
Nelle tiepide sere, il flutto istesso
Che ti culla amoroso, nelle fauci
Gorgogliò del tuo padre. –*

*Nel fervore
Delle cene gioconde, abborri il frutto
Che all'iniquo elemento il pescatore
Ghermì notturno. – La fumante dape
Un átomo del cor forse racchiude
Di tuo padre annegato. –*

(O. c., str. 17)

Isto tako Tommaseo nije mogao prihvatiti trijadu – »la madre, l'ironia, l'entusiasmo« – što je trajno nadahnjivala našega Ficherta.

²¹⁰ Usp. *Osservatore dalmato*, Zadar, 1864, br. 92.

²¹¹ Usp. L. Fichert, *Pel sesto centenario di Dante, la Slavia*, Trst, 1865, str. 12. Spjev je posvećen J. J. Strossmayeru, koji »col duplice apostolato di religione e civiltà la patria slava rigenera« (o. c., str. 3).

nadahnutu bosansko-hercegovačkim ustankom (1876). Za razliku od alegorijsko-socijalne drame u šest činova *L'insurrezione erzegovese. La Slavia – il Mondo*, koju je godinu dana ranije Šibenčanin Bonaventura Vidović objavio u Livornu i posvetio »prijateljima čovječanstva«,²¹² romantički je humanizam u Fichertovoj tragediji nešto uži. On je potpuno na strani porobljenih balkanskih Slavena, a među Turcima ne nalazi nijednoga simpatičnog lika. Junakinja njegove pomalo alfijerijevske tragedije u stihu jest udovica Bijelka, majka vojvode Mirka, koji je posjetio Italiju i tamo proširio svoje slobodarske poglede. Zbog fanatičkog rodoljublja majka se protivi njegovoj ljubavi prema Zori, pašinoj kćerki, koja na kraju napušta vjeru i oca, jer joj je mati bila Slavenka silom odvedena u turski harem. Nakon pobjede strašna majka što podiže nož na nevjestu jer u njoj vidi smetnju svojim patriotskim i osvetničkim planovima pogiba od izdajničkog bodeža. Na pozadini nasilja i u mračnoj atmosferi bitaka i tiranske majčine volje ističu se neuvjerljive ljubavne ekstaze u epigonskoj maniri, s notom bajronske sumnje i neodoljive snage strasti, pa i kritika reakcionarne uloge katoličkog redovnika, koji je identificiran s natražnjačkom politikom papinstva u borbi oko ujedinjenja Italije. Fichert, u skladu sa suvremenim Guerrazijevim antiklerikalizmom i »gibelinskim« osjećajima a, svakako, i Carduccijevom polemikom, uspoređuje papu sa sultanom, tjaru s carskim dijademom, fratarsku mantiju s čalmom, a prave neprijatelje crkve nalazi u modernim liberalnim državama, suvremenoj Italiji i Njemačkoj. U završnim stihovima iznio je svoju duboku vjeru u oslobođenje slavenskih naroda, pa tragedija završava ipak u prilično optimističnom duhu. Razumije se, značenje Fichertove tragedije nikako nije u više nego skromnoj književnoj vrijednosti – to je literarni dokument o plemenitom afinitetu zakašnjeloga romantičkog epigona prema borbi naših naroda za slobodu.

²¹² Drama Bonaventura Vidovića, sina spomenutih Marka Antuna i Ane Vidović, namijenjena je samo čitanju, a izražava vrlo široka shvaćanja općeljudskog bratstva, osobito u simboličnom prologu, gdje susrećemo *Sudbinu narodnosti*, *Vilu u seoskoj »slavenskoj«* nošnji i s guslama u ruci i pet *Genija* što simboliziraju pet ljudskih rasa. Iz prologa se vidi da je pisac bio pristaša suvremenih spiritističkih shvaćanja, pomiješanih s elementima iz prirodnih znanosti: Slaveni i druge narodnosti postići će savršeno stanje mira i sreće uz pomoć spiritističke veze sa *Sudbinom narodnosti* i tek nakon mnogih boli i patnji. Slične moderne misli spominju i njegovi Hercegovci, npr. o vječnoj mijeni materije od atoma do čovjeka, o potrebi da se predstavnici crkve uzdrže od politike i o prirodnom pravu narodnosti na slobodan život u međusobnom bratskom sporazumijevanju. Njegovo je djelo trebalo, dakle, obuhvatiti i metafizičko-misaoni plan i romantično-pustolovni zaplet oko djevojke Danice koju voli kapetan Džemal, Turčin čistih osjećaja i filantropskih shvaćanja. Danicu otima sladostrasni tiranin, hercegovački guverner, pa je Džemal, mladi idea ist, spašava uz pomoć pašine žene i vraća zaručniku Pavlu, revolucionaru koji je boravio u Italiji. U pripremanju narodne bune što izbija na kraju sudjeluje i Crnogorac Đorđe, kapucin fra Guido i Talijan, garibaldinac Adalberto. Jedan primjerak te knjige što je bila namijenjena u prvom redu političkom aktiviranju zanimanja za slavensku raju u Hercegovini, za njezina stradanja i piščeva shvaćanja, autor je poslao Gariba diju. Čuveni talijanski rodoljub i revolucionar zahvalio mu se kratkim pismom na patriotskom djelu i obećao da će ga čitati s osobitim zanimanjem (usp. A. Berlam, o. c., u bilj. 144; no Berlam zamjenjuje Bonaventuru s Markom Antunom).

U spjevu *Italia e Slavia. Francia e Germania* (Mleci, 1889), zapravo u prvom dijelu, koji je ljubavna priča s političkom osnovom, pjeva o tragičnoj ljubavi talijanskog ribara (ćozota) i naše otočanke, osuđujući stranačke borbe (tako je on, po Tommaseu, shvaćao narodni preporod u Dalmaciji) i nacionalnu mržnju, a završavajući pozivom na bratstvo i međusobno razumijevanje:

*O mia lontana
patria-madre tu ignori il nome mio
oscuro, e se negli anni de la forte
giovinezza ti sciolsi un canto, è morta
sin la memoria del negletto verso. –
Da le venete piagge, geniale
esilio, or ti saluto, e per te chieggo
al misterioso Ente che i destini
di questa grama umanità governa,
più che glorioso l'avvenir, tranquillo;
onde il giorno de l'ultima battaglia,
vinca lo Slavo, e l'Italo non pianga.*

(O. c., str. 25)

Zadarski književnik ostao je do kraja vjeran dalmatinskom podrijetlu i filoslavenskim osjećajima, mladenačkoj romantičkoj orijentaciji (držao je da je njegovo nadahnuće »pregaženo gorčinom života«) i demokratskim shvaćanjima Risorgimenta. U mnogobrojnim pjesničkim sastavima odužio se majčinoj uspomeni, Dalmaciji i Slavenstvu, a čini se da je talijanski napisana *La madre slava* pridonijela slavenskoj nacionalnoj svijesti i političkom buđenju u Dalmaciji u teškim godinama Bachova apsolutizma. Njegov zanos za slobodnu Srbiju i junačku Crnu Goru zajednički je mnogim Dalmatincima u opoziciji prema Austriji, kao i svima koji su gojili nade u bliski narodni i politički preporod (Botić). On je posljednji značajniji romantičar vezan uz talijanski izraz i neposredni književni utjecaj, a osjećajem autonomist koji je pokušao pomiriti i dalmatinsko podrijetlo i talijansku kulturu i svijest. Tu je razlog što nije izravnije sudjelovao u političkim borbama u Dalmaciji i što su njegova shvaćanja na izmaku stoljeća bila proglašena utopijom.²¹³

²¹³ Osim spomenutih knjiga Fichert je objavio još i ove: *Scienza e fede*. Ode, Padova, 1866; *La giovane Slavia*. Canto politico, Mleci, 1869²; *Il Pazzo di San Servilio*. Romanzo, Trst, 1870; *Le emancipate*. Satira, Mleci, 1871; *I profughi di sagrestia*. Romanzo comico, Trst, 1875; *La madre triestina*, Canti, Mleci, 1879; *Emancipatele!* Satira, Mleci, 1880; *Il bersagliere d'Africa*. Versi, Mleci, 1895, 1896²; *Tommaseo*. Canto, Mleci, 1896; *Femminismo o terzo sesso*. Satira sociale, Mleci, 1897.

1. U ovoj panoramskoj skici gotovo stoljetnoga književnog rada u Dalmaciji²¹⁴ nije bilo moguće istaknuti jasno ograničene i samobitne literarne pravce, jer pomanjkanje šire publike, pokrajinska skučenost i nedostatak pravoga kulturnog središta nisu dopustili oblikovanje određenih struja, skupina s izrazito definiranim književnim ukusom ili jasno angažiranih djela. Tome je pridonijela i činjenica što književnike u Dalmaciji još dijele lokalni osjećaji i kampanilizmi,²¹⁵ a neposredan interes za književno stvaranje u susjednoj Italiji ne dopušta oblikovanje posebne književne tradicije na talijanskom jeziku iako se na talijanskom jeziku pisalo dosta i u gotovo svim rodovima i vrstama, od kraćih lirskih forma do romana i epa, tih najopsežnijih pripovjedačkih vrsti.

Može se ipak govoriti o prihvaćanju različitih književnih pravaca i tipova senzibiliteta koji su uglavnom iz Italije ili preko Apeninskog poluotoka (koji je posrednik između Dalmacije i Francuske, Engleske i Njemačke) zapljuskivali naše primorske čitaoce. Bilo je pojedinaca koji su doživljavali svijet i domovinu kroz naočale racionalističkih i prosvjetiteljskih shvaćanja; neki su, zbog utjecaja predromantičke osjetnosti, voljeli noćne vizije i olujan, maglovit gorski krajolik, a drugi su slijedili klasicistička pravila i uživali u evokaciji vedroga mitskog svijeta drevne starine, također u skladu s novim shvaćanjima humanosti; bilo je, kasnije, i oduševljenih pobornika povijesnog romana i čiste narodne muze.

Mogu se također, iako samo približno i uvjetno, odrediti neke vremenske granice književnim pravcima u Dalmaciji, koji su se pojavljivali u znatnijem vremenskom zakašnjenju u odnosu na slične pojave u suvremenoj Italiji, ali su ipak bili uvjetovani i promjenama u društveno

²¹⁴ Iako je teritorij nekadašnje Republike tada samo dio pokrajine na jugu Carvine, ovdje nije bilo mnogo riječi o dubrovačkim piscima, iako su se i tadašnji Dubrovčani služili često talijanskim jezikom. To su: L. Sorgo, M. Zlatarić, M. Grgurević, M. Bruère-Derivaux, A. i T. Krša, L. Stulli, R. Radelja, I. Bizzarro, D. Mar'ć, A. Maslać, R. Andrović, B. P. Bettera, B. Bizzarro, I. A. Kaznačić, M. Dadić, N. Andrović, L. Đorđić, J. Matulić, L. Svilović, M. Pucić, M. Ban, I. Galjuf, P. A. Kazali, N. Gradi, A. Kaznačić, A. Alibranti, E. Katić i drugi. Tu su uključeni i pojedini pisci koji nisu bili podrijetlom Dubrovčani, ali su tamo bili nastanjeni i pripadali su dubrovačkom književnom krugu. O svima njima već je pisano, a može se dodati da u odnosu na pisce iz bivše mletačke Dalmacije u nj hovu radu ima i nekih specifičnosti, kao što su npr. osjećaj dubrovačko-slovinškog rodoljublja, nešto veći udio sastava na latinskom i hrvatskom jeziku i trajnija povezanost uz neoklasicizam i originalnu dubrovačku književnu tradiciju. O tom umiranju stare dubrovačke književnosti usp. A. Haler, *Novija dubrovačka književnost*, Zagreb, 1944.

²¹⁵ Tako, na primjer, Tommaseo kao da nije volio Dubrovčane, a pojavu zadarskih listova (*Zora dalmatinska*, *La Dalmazia*) nisu pozdravili neki splitski književnici. Carrara, Ivačić i drugi članovi »akademije s Gumna« pokušali su pokrenuti novi književno-ekonomski časopis na talijanskom i hrvatskom jeziku pod nazivom *Dalmatia* ili *Salona*, no Tommaseo ih je obeshrabrio, jer bi to bila gotovo ekskluzivno splitska publikacija (usp. korespondenciju Tommaseo-Carrara u BNCF, sv. 65).

M. Zorić: Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku

Ivan Dominik Straticio

M. Zorić: Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku

Ivan Katalinić

1. C. P. 16 ~~Set~~ ~~1814~~ Torino.
Ho l'affettuosità vostra. Che tantum
spere in Dio si ameremo. Ho mandata al
Requis il principio d'un mio fratello, e
pregata lo mostro a voi. Invierò il rimanen-
te quando spie. Ho cognato siccome l'aveva certe
lettere scritte da un tempo a un ~~figlio~~ ~~figlio~~ ~~figlio~~ nel
parente. Ho se vuole, perche erano memoria
storica, nonché domestica. E io mi credo,
affidabile alla famiglia, far cosa grata ad essa
e onorabile, e farle meglio che nelle pre-
grinzioni della schattata mia vita.

Da se Bijest i prebjest

La o voda o begove

Ho pregato di lui dargli, come un
quò due alberi di casa vostra, e
quanto non è trattato o mangia-
to da topi, trasferire paricentimen-
te: non già che intenda farne pom-
pa per vanità, ma perché noi no-
mi e negli anni è qualche memoria più che
domestica la qual desidero raccapbrare. A
voi è a vostro di fare da gli auguri vostri.

M. Zorić: Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku

Stipe Ivačić

M. Zorić: Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku

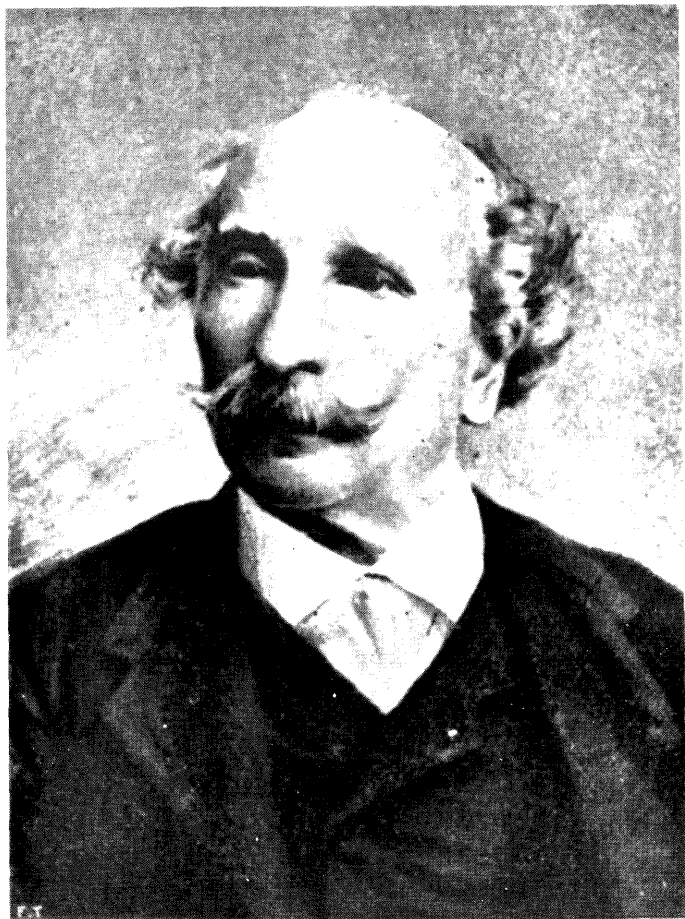
Marko Kažotić

M. Zorić: Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku

Franjo Carrara

M. Zorić: Romantički pisci u Daluaciji na talijanskom jeziku

Lujo Fichert

M. Zorić: Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku

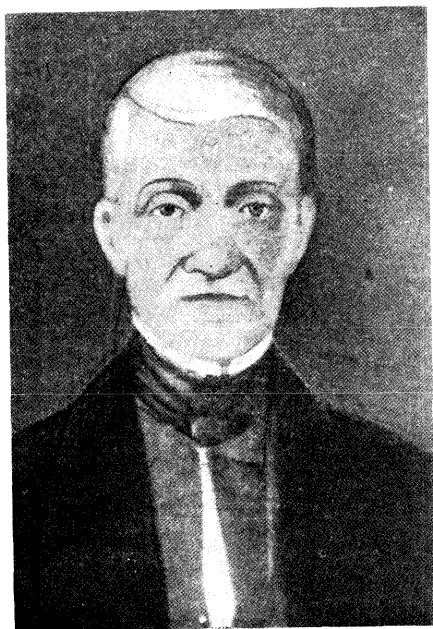

Federik Scimit – Doda

M. Zorić: Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku

M. Zorić: Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku

Josip Ferrari - Cupilli

osnovi i kulturi. »Morlakizam«, alfijerijevska tragedija, zanos za prirodu i prirodne vrline, »bardska poezija«, dakle predromantičarski književni motivi i vrste, javljaju se u posljednjem desetljeću osamnaestog stoljeća i u prvom devetnaestoga, a odraz su kako literarne mode, tako i revolucionarnih simpatija i građanskih koncepcija nekih naših pisaca koji nisu bili gluhi na odjeka velikih revolucionarnih zbivanja u susjednim zemljama. Duga je bila prevlast neoklasicizma: od osvitka prošloga stoljeća pa do polovice tridesetih godina, a kadšto i dalje, što je bilo uvjetovano zaostalom sredinom u kojoj romantički istupi nisu imali temelja. A budući da su mitologija i sklonost racionalnom ubrzo izgubile jakobinski sadržaj, neoklasičnom prigodnom stihotvorstvu pogodovale su strana vlast i škole, i to i francuske i austrijske: rimski je orao simbol Napoleonovih legija a mudri i pravedni rimski carevi zazivali su se u prigodnicama Franji I, zaštitniku mira i reda. U odnosu prema Italiji još je bio duži život osijanske mode. Održavao ju je Nikola Jakšić, osobito svojim »bardskim« shvaćanjem narodne pjesme. Pojava Manzoni-jevih *Zaručnika* bila je nov datum i u pokrajinskoj književnosti na talijanskom jeziku. I stariji i mlađi čitali su taj veliki roman, ali Manzoni nije utjecao na sve podjednako: Marinovića je učvrstio u romantičkoj konverziji a Kažotića je potaknuo na pisanje prvog dalmatinskog povijesnog romana. Podlistak *Gazzette di Zara*, do pojave časopisa *La Dalmazia* jedina »kulturna rubrika« na talijanskom jeziku, širio je poznavanje suvremene talijanske književnosti, naročito talijanskoga i evropskog romantizma. Urednik Kažotić pristajao je deklarativno uz umjereni katolički romantizam Manzonijev i Cantùov, iako je u originalnom književnom radu slijedio i mračnijeg, bajronskog Guerrazzija. Romantizam tridesetih godina prisutan je i u originalnim i subjektivno pisanim humorističko-esejističkim prilogima iz Kažotićeva pera u podlisku *Gazzette di Zara*, feljtonu što se pomalo približio tipu književno-zabavnih periodičnih publikacija u Milanu, središtu romantičke kulture i rasadniku stranih utjecaja u Italiji.

Romantička moda tog stoljeća, iako veoma značajna za razvitak ukusa u Dalmaciji, nije imala šireg odjeka, a čini se da je bilo i otpora Kažotićevu načinu vođenja podliska. Značajnije je bilo romantičko strujanje što je nastalo dijelom pod Tommaseovim utjecajem u desetljeću pred 1848, jer nije bilo samo beletristički usmjereno već je imalo i dublje, nacionalno-političke korijene. Tek tada romantička shvaćanja prodiru u širem obimu, a cilj im je ne samo da afirmiraju poetsko u čovjeku, njegovo srce i osjećajnost, već i moralnu istinu, društvenu korisnost i nacionalno buđenje uspavanih narodnih slojeva. Dakle, sasvim u duhu krilatice »il bello e il vero«, prilagođene dalmatinskoj stvarnosti i dijelom pod utjecajem ilirskog pokreta, koji se počinje osjećati i u književnom životu Zadra. Nakon godine 1848/49. romantičke tendencije još se osjećaju u radu na talijanskom jeziku, zanos za narodnu pjesmu i dalje je živ, ali oduševljenje za slavenski dalmatinski puk pomalo će ustuknuti pred širim implikacijama hrvatskoga političkog i nacionalnog buđenja, pa će se na svršetku stoljeća predstavnik potalijančenoga zadar-

skog građanstva Giuseppe Sabalich rugati zanosu i »optimizmu« jednog Carrare ili Kažotića, a Tommaseove slavenske i autonomističke stavove (što nisu bili privremena taktika, kako su to dokazala i novija proučavanja u Italiji) iredentistički polemičari u XX stoljeću nastojat će prešutjeti ili krivo interpretirati.

Uz vremensko zaostajanje u odnosu na Italiju kao originalne crte književnog rada na talijanskom jeziku treba spomenuti specifičnu prevagu stihova nad prozom, a i posebnu dalmatinsku tematiku. Razmjer takvih osobitosti zavisan je, dakako, o promjenama ukusa: dalmatinski krajolik, na primjer, u lokalnoj prosvjetiteljskoj književnosti nema domaćeg kolorita, pretežno je konvencionalan i apstraktan; u predromantičara je odviše maglovit i taman, a u klasicista gotovo nestaje, ali javlja se tada narodna imena, ili mitologija vezana uz Dalmaciju, ili aluzije na narodne običaje i igre. Tek u romantičkim sastavima naći ćemo konkretniji krajolik, povijesne motive i pokušaj da se shvati i osjeti vrijednost narodne pjesme, makar i u talijanskim prepjevima ili prijevodima. Odjeka suvremenoga dalmatinskog života ima mnogo više: od opisa pošasti, buna ili pučkoga života, osobito u »romantičkoj« Morlakiji, do čestih reagiranja na sitna i efemerna zbivanja iz društvene kronike malih gradskih sredina. Spomenimo također da je u mnogih takvih pisaca talijanski izraz dosta tvrd, ma koliko su nastojali da ovladaju tim jezičnim instrumentom, da ima i dijalekatskih elemenata, uz dosta česte stilske pretjeranosti, karakteristične za epigone. Pa ipak ne bi trebalo zaboraviti da je Stratico uspješno književno djelovao i u Italiji, da je Tommaseo dao talijanskoj leksikografiji priloge neprolazne vrijednosti i da su, u drugoj polovici XIX stoljeća Trogiranim Ante Lubin i Splićanin Adolfo Mussafia zadužili talijansku dantologiju i nauku o jeziku originalnim prilozima.

2. Među talijanskim kulturnim središtima što osobito utječu na književni rad u Dalmaciji i na razvitak moderne osjećajnosti važna uloga i dalje pripada starom sveučilišnom središtu Padovi. Pri kraju XVIII stoljeća tu djeluje M. Cesarotti, prevodilac Ossianovih pjesama, odnosno Macphersonove mistifikacije, kritičar i ideolog predromantizma, koji je imao nekoliko prijatelja i dopisnika u Dalmaciji. Svi dalmatinski intelektualci tog vremena, s rijetkim iznimkama (Kažotić, Carrara), studirali su u Padovi. U četrdesetim i pedesetim godinama to je bilo središte tzv. »scuola padovana«, kojoj su pripadali Prati, Fusinato, Dall'Ongaro, Aleardi i drugi tada značajni talijanski pjesnici. Njihovo stvaranje odrazilo se u skromnom djelu nekolicine dalmatinskih pisaca i stihotvoraca. Manje je bio značajan Trst, u kojem nije bilo vrednijega književnog rada, osim u kraćem razdoblju kada su Dall'Ongaro i Valussi izdavali poznatu *Favillu* (1836–1846). Milan je već u epohi romantizma, u skladu sa svojom ekonomskom moći, bio značajno književno, knjižarsko i žurnalističko središte: tamo je izlazio niz književnih i pomodnih časopisa s književnim prilozima koji su se dosta čitali u Dalmaciji. Mnogi su puštovali u Mletke, gdje je izlazila *Gazzetta di Venezia* s podliskom knji-

ževnog značenja, a kasnije književni časopis *Il Gondoliere* i druge publikacije, iz kojih su, kao i sa stranica milanskih listova, dosta toga prenijeli dalmatinski urednici u svoje podliste. Sve su se te novine, ili gotovo sve, primale i čitale u Dalmaciji. U Mlecima je Tommaseo objavljivao svoje knjige u desetljeću (1838–1848) nakon prvoga progona, upravo kada je njegov utjecaj u Dalmaciji bio najplodniji. Čitali su se i mnogobrojni književno-zabavni almanasi što su bili preplavili Apeninski poluotok i dosta pridonijeli širenju romantičke osjećajnosti. Spomenimo i to da je tršćanski *Osservatore* (kraće vrijeme uređivao ga je Dalmatinac J. Čudina) donosio u podlistku priloge iz Dalmacije i poneku prevedenu narodnu pjesmu.

Po društvenoj pripadnosti Dalmatinci koji pišu na talijanskom jeziku najprije su bili pretežno plemići i zemljoposjednici (J. Bajamonti, N. Ivellio, I. Kreljanović-Albinoni, R. A. Michieli-Vitturi i dr.) i, osobito po dolasku Austrije, plemići i činovnici (osim nekih od već spomenutih, i V. Drago, M. A. Vidović, L. Dudan, F. Pellegrini). Uz njih pomalo raste broj građanskih sinova, također u državnoj službi, političkoj, prosvjetnoj ili crkvenoj (N. Jakšić, A. Marinović, J. Ferrari-Cupilli, L. Fichert), a kasnije dalmatinski »treći stalež« postepeno prevladava, uz sinove puka u svećeničkoj i redovničkoj halji (S. Ivačić, A. A. Grubišić, I. Franceschi, F. Carrara, J. Zaninović), pojačan i građanskim doseljencima iz talijanskih i drugih austrijskih pokrajina (npr. B. Bicego, P. Bottura, A. Brambilla, F. Petter). Društveno podrijetlo i funkcije tih pisaca upućuju i na krug za koji pišu: to su gradske oaze na širokom slavenskom području čakavskih otoka i obale i štokavske »Morlakije«, gdje lirska i epska narodna pjesma još živi i ima svoje enklave i u većim gradovima (Split, Šibenik). Dugo vremena između formalno dotjerane književnosti na talijanskom jeziku s prestižem velike kulturne tradicije i pjesnički snažnije i svježije narodne pjesme nema jačega dodira (uz značajne iznimke Alberta Fortisa i njegovih informatora, I. Lovrića, N. Jakšića i nekih drugih poštovalaca narodne muze). U početku četvrtog desetljeća Tommaseo je pokušao kolektivnim sabiračkim radom upoznati veći broj čitalaca s dalmatinskim usmenim pučkim stvaralaštvom, ali bez znatnijega uspjeha (mnogi intelektualci odgojeni u talijanskom duhu teško su mogli čitati Vukove zbirke, koje su i u Dalmaciji bile poznate kao i zagrebačka *Danica*). Tek sredinom četrdesetih godina čitanje i prevođenje naših narodnih pjesama na talijanski jezik postaje pravom modom. Razumije se da je najbolja pjesnička produkcija tog razdoblja (ako izuzmemo Tommaseove radove, objavljene, uostalom, u Italiji) dolazila upravo sa sela ili, općenito, iz puka, kao što svjedoče Fortisovi uspjesi, zbirke obitelji Alačević, vrijedni prilozii koje je Vuk našao u Dalmaciji, Tommaseova zbirka pjesama »puka dalmatinskog«. Pisana književnost, najvećim dijelom na talijanskom jeziku, ograničena na gradove i pojedince u manjim varošima, samo je jedan, iako značajan, aspekt književne aktivnosti u Dalmaciji romantičke epohe.

3. Književni rad na jeziku viših društvenih razreda, škole i državnih vlasti dovodio je i do drugih teškoća u dalmatinskom kulturnom prostoru onoga vremena. Lakoća saobraćanja s Italijom i odlično poznavanje talijanskoga književnog jezika i mletačkog narječja koje se govorilo i u dalmatinskim gradovima (pa čak i s nekim lokalnim varijantama), a osobito duboki jaz među društvenim slojevima i pomanjkanje perspektive u stoljetnoj stagnaciji Dalmacije, nisu mogli ostati bez učinka na domaće intelektualce, koji su često obraćali poglede na Italiju, osobito na njezinu borbu za društveni napredak i nacionalnu slobodu. Stoga nas ne smije čuditi što su neki domaći sinovi, ne napuštajući sasvim ni slavenske polazne pozicije, u tim simpatijama otišli odveć daleko (npr. A. A. Grubišić) udaljujući se i od interesa za rodni kraj, ili su se povezivali s talijanskim revolucionarnim pokretima, ili su, u liberalnom i romantičkom zanosu, pretpostavljali Italiju siromašnome i zaostalom dalmatinskom zavičaju. Tako je mladi Kosto Vojnović zapisao u autobiografiji, u Skradinu godine 1849:

*L'Italia ha più titoli al mio affetto, che tutte le altre provincie dell'Universo, che la mia patria stessa. Poiché se questa mi fu madre perché nacqui, e passai la mia infanzia nel suo seno, l'Italia mi fu tale nella vita intellettuale, morale, ed altra. E come no? Tasso, Ariosto, Dante, Manzoni, Monti, Alfieri infiammarono il mio affetto, riscaldarono la mia immaginazione. Tullio, Tacito, Cesare, Boccaccio, Segneri, Gioberti, Manzoni, Perticari informarono il mio intelletto, e il mio cuore. Dall'Italia ogni grande pensero, ogni sublime sentimento io debbo. [. . . .] E che voi preterdereste, censori severi, che tutto 'l mio cuore, che tutto 'l mio intelletto, fosse per una terra, che non ha storia, che oscura, non ha antichità, che vergogna, non ha vita, se non serva, non ha glorie, che poche, non ha monumenti che di servitù?*²¹⁶

Pa iako su intelektualci bili odgojeni na talijanskoj književnosti, bogatoj umjetničkim i humanističkim vrednotama, njihov literarni rad nije mogao postići znatnijeg razmaha ni vrednijih rezultata zbog niza nepovoljnih okolnosti, među kojima nam se čini osobito važnom malobrojnost publike kojoj su se obraćali. Oni su objavljivali samo kada su bili dovoljno imućni, pretežno putem pretplate – što je samo nešto širi oblik mecenatstva – ili na vlastiti trošak; jedino su se prigodnice naručivale i, katkada, plaćale. Ta uska društvena funkcija književnog rada na talijanskom jeziku bila je jedan od glavnih uzroka njegova bitno epigonskog značaja (jedinii pravi pjesnik, Nikola Tommaseo, zarana je prešao u Italiju jer u domovini nije imao uvjeta za samostalan književni rad, pogotovu u dvadesetim godina XIX stoljeća). Stoga nam se sud Lovre Montija, napisan godine 1859, u osvitku političkog preporoda u Dalmaciji, čini uglavnom točan, iako je veoma oštar:

²¹⁶ Rukopis se čuva u Nacionalnoj sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod brojem 5641 (str. 24–25).

*Né colà (tj. u Dubrovniku, op. M. Z.), né altrove da noi esiste, né esiste letteratura sia latina, sia italiana, perché alcuni disparati lavori in queste due lingue, per quanto finiti, non possono formare giamai letteratura a sé. Questa vuole genii, od almeno grandi ingegno modelli, unità e tradizione, ed ordinato sviluppo d'idee e forme proprie.*²¹⁷

Pokrajinska književnost na talijanskom jeziku nije se uspjela uobličiti u živ umjetnički organizam s autentičnim i originalnim profilom i vlastitim povijesnim razvojem. Uza sve to, aktivnost tih većinom zaboravljenih pisaca nije bez svake književno-povijesne i kulturno-povijesne vrijednosti ne samo zato što na specifičan način svjedoči o jednom gluhom doba hrvatske prošlosti već i zato što joj je među glavnim osobinama slavenski i dalmatinski, narodni i zavičajni osjećaj. Zbog toga tu književnu djelatnost ne možemo svrstati nigdje drugdje već u hrvatsku književnu i kulturnu povijest u širem smislu, iako može zanimati i književne historičare u Italiji, bilo zbog važnoga jezičnog faktora, bilo zbog misaonih i stilskih aspekata što vezuju te pisce s duhovnim kretanjima u susjednoj zemlji.

²¹⁷ Usp. L. Monti, »Degl'intenti del giornalismo in Dalmazia«, *Annuario dalmatico*, Split, II/1861, str. 4-5.

KAZALO IMENA

- Adamović, L. 419
 Agić, Antun Marija 405
 Alačević, Nikola 435
 Alačević, obitelj 467
 Alcardi, Alcardo 426, 458, 460, 466
 Aleksandar I 387
 Aleksandar Makedonski 387, 390, 411, 432
 Alembert, Jean Le Rond d' 402
 Alfieri, Vittorio 364, 390, 391, 392, 393, 404, 405, 406, 462, 465, 468
 Alfirević, Franjo 438, 443, 447
 Alibranti, A. 464
 Andronik 392
 Andrović, Nikola 464
 Andrović, Rafo 464
 Antona-Traversi, Camillo 390
 Appendini, Franjo Marija 359, 390, 395, 396, 427
 Appendini, Urban 396
 Arhimed 390
 Aristodem 392
 Ariosto, Ludovico 364, 375, 427, 468
 Aristotel 411, 427
 Arlincourt, Victor d' 417, 418
 Arminije 392
 Arrivabene, Adelia 444
 Avesani, Giovanni Francesco 356

 Babić, v. Nutrizio
 Bach, Aleksander 463
 Bajamonti, Ante 384, 403, 430, 435, 443, 444, 449, 451, 459
 Bajamonti, Julije 366, 367, 375, 379, 392, 413, 467
 Balbi, Adriano 449
 Balbo, Cesare 388
 Ban, Matija 393, 464
 Banovac, Ivan 366
 Barbieri, G. 430
 Barthélemy, Jean Jacques 388
 Basiljević-Baselji, Tomo 399
 Battaglini, Nikola 394, 438
 Bazzoni, Giovanni Battista 418
 Battara, Petar i Napoleon 355, 418

 Beatrice 450
 Beaumarchais, Pierre Augustin Caron de 404
 Beden, Francesco 457, 459
 Begna, Kuzma 430
 Belić, Rudi 457, 459
 Benvenuti, Carlo 419
 Berchet, Giovanni 436
 Berghaus, Hermann 449
 Berić, Dušan 449
 Beritić, Nada 456
 Berlam, Arduino 430, 462
 Bernardin de Saint Pierre, Jacques Henri 409
 Bersatić, Vinko 390, 395
 Bertòla, Aurelio De' Giorgi 370, 371, 438
 Bertoldi, Alfonso 383
 Bertoletti, cav. 406
 Betteloni, Cesare 449
 Bettera, Baro Prošper 464
 Bicego, Bernardin 379, 382-383, 385, 400
 Biundović (Biondi), Ivan Franjo 360
 Bizzarro, Baldovin 403, 440, 441, 443, 464
 Bizzarro, Ivan 403, 464
 Boccaccio, Giovanni 468
 Boglich, L. 452
 Bordini, Filip 406
 Borelli, Ante 366, 413
 Borlenghi, Aldo 407
 Botić, Luka 453, 463
 Botta, Carlo 388
 Bottoni, G. 370
 Bottura, Petar 467
 Braccini Bosio, Eugenia 456, 457
 Brambilla, Agostino 367, 388, 394, 417-418, 467
 Brisset, Joseph Mathurin 418
 Brozović, Ivan 424, 440, 441, 443
 Bruère-Derivaux, Marko 464
 Brunelli, Vitaliano 368, 372
 Buratti, Ivan 384, 412, 424
 Buzolić, Stjepan 431
 Byron, George Gordon 417, 426, 444, 458, 462, 465

- Calvi, Umberto 383
 Canfora, Fabrizio 436
 Cantù, Cesare 423, 436, 437, 442, 465
 Capponi, Gino 412
 Carafa, Michele Enrico 392
 Carcano, Giulio 439
 Carducci, Giosuè 417, 462
 Carrara, Franjo 354, 357, 384, 412, 423,
 424, 437, 438, 441, 443, 444, 446, 449-
 -452, 456, 464, 466, 467
 Carrer, Luigi 438
 Casotti, v. Kažotić
 Casti, Giambattista 355
 Celio Gega, Antun 367
 Cerineo Lucio, Koriolan 361
 Cesari, Antonio 374, 388, 389
 Cesarotti, Melchiorre 374, 375, 376, 377,
 378, 386, 387, 392, 395, 396, 404, 405,
 466
 Cezar, Gaj Julije 390, 468
 Chateaubriand, François-René de 404,
 417, 418
 Chersa, v. Krša
 Chinchella, Ivan 452
 Chiudina, v. Čudina
 Ciampini, Raffaele 357, 365, 410, 412
 Ciceron, Marko Tulijski 390, 468
 Colautti, Artur 452
 Cooper, James Fenimore 417, 423
 Corneille, Pierre 391
 Cortellini, Ante 424
 Crisolao Fario, v. Stratico

 Čobarnić, Josip 384

 Čudina, Jakov 361, 367, 443, 446, 447,
 449, 452, 467

 Dadić, M. 464
 Dall'Ongaro, Francesco 417, 423, 424,
 438, 441, 442, 446, 447, 449, 459, 466
 Dalmiro Tindaro, v. Kreljanović
 Dandolo 385
 Dandolo, Girolamo 387
 Dandolo, Vicko 395
 Danese 395
 Danilo, Franjo 445

 Dankovszky, Gregor 359
 D'Annunzio, Gabriele 364
 Dante Alighieri 364, 374, 375, 386, 426,
 432, 448, 457, 461, 468
 Dapčević, Tomo 427
 David 402, 435
 D'Azeglio, Cesare 442
 Deanović, Mirko 399, 419, 436, 442
 De Marchi, Agostino 457, 458
 Demarchi, Ivan 355
 Demarchi Rougier 446
 Denis, Michael 401
 Deželić, Đuro 431
 Diderot, Denis 402
 Difnico, v. Divnić
 Difnico, Danijel 380
 Dioklecijan 384
 Divnić, Petar 400, 401
 Dobronić, Antun 398
 Dobrovský, Josef 366
 Doda, Angiola 443
 Doda Seismit, v. Seismit
 Dorotić, Andrija 374
 Draganić, Faust 380
 Draganić, Federik 355
 Draganić, Francesca 387
 Draganić Vrančić, Jerolim 404, 405
 Dragičević, Nikola 404-405
 Drago, Vicko 387-390, 467
 Drašković, grof 354
 Drašković, Juraj 431
 Drašković, Sofija 431
 Dudan, Grgur 392-393
 Dudan, Leonardo 355, 380, 383-384, 388,
 467
 Dudan, Marija 384
 Duplančić, Vicko 452, 458, 459, 460

 Dordić, Luko 464
 Đurđević, Ignjat 359, 426, 427

 Eichhoff, Frédéric-Gustave 441
 Elizabeta, mađarska kraljica 421
 Ergovac, obitelj 454

 Fabi, Massimo 394
 Fabjanić, Donato 443

- Fabricije 390
 Fallmerayer, Jakob Filip 359
 Fanfogna, v. Garagnin-Fanfogna
 Fenzi, Ante (šibenski načelnik) 357, 381, 406, 446
 Ferić, Đuro 387, 400, 419
 Ferrari-Cupilli, Josip 356, 370, 387, 394, 395, 405, 443, 459, 476
 Ferrari-Cupilli, Simeone 422
 Fichert, Lujo 444, 452, 453, 457-463, 467
 Filippi, Niccolò 425
 Fisković, Cvito 449
 Fornarina 450
 Fortis, Alberto 366, 387, 397, 404, 422, 467
 Foscolo, Niccolò 375
 Foscolo, Ugo 364, 375, 382, 390, 391, 396, 400, 404, 406, 456, 460
 Franceschi, Ivan 382, 385, 392, 394, 422, 424, 438, 440-443, 444, 446, 447, 467
 Franceschi, Petar 443, 446, 447
 Frangeš, Ivo 397, 450
 Franjo I 354, 374, 375, 376, 383, 384, 385, 391, 392, 393, 395, 465
 Frapporti, Ivan 394
 Frari, Angelo 375
 Fusinato, Arnaldo 438, 443, 466

 Gaj, Ljudevit 365
 Galbiani, Marianna 398
 Galvani, Federik Antun 413, 452
 Galjuf, Ivan 464
 Garagnin, Dominik 354
 Garagnin, Đanluka 354, 388
 Garagnin-Fanfogna, obitelj 354, 420
 Garibaldi, Giuseppe 444, 462
 Gazzoletti, Antonio 438, 449
 Genovesi, Antonio 359
 Gesner, Salomon 370, 371
 Getto, Giovanni 388
 Giacometti, Paolo 438
 Giadrov, Franjo Antun 452
 Giachich, v. Jakšić
 Gillies, John 388
 Gioberti, Vincenzo 468
 Giordani, Pietro 388

 Giurich, v. Jurić
 Giusti, Wolfango 436
 Goëss, grof Petar 374
 Goethe, Johann Wolfgang 396, 397, 417, 436
 Gortan, Veljko 360
 Gozzi, Carlo 359, 367
 Grabovac, J. 457
 Gradi, Nikša 443, 464
 Grakho, Gaj Sempronije 391
 Granić, Mihajlo Jerolim 424, 448
 Grgurević, Miho 464
 Grimani, Francesco 353
 Grisogono, Nikola 402
 Grossi, Tommaso 417
 Grubišić, Augustin Antun 403, 423, 435-437, 438, 443, 444, 467, 468
 Grubišić, Josip 449
 Guerrazzi, Francesco Domenico 417, 420, 421, 442, 458, 462, 465
 Guilford, Frederick North, 5. earl od G. 389
 Gundulić, Ivan Franjin 375, 396, 397, 427
 Gundulić, Šiško Điva 355
 Gurato, Josip 368, 372
 Gutta, Ante 426

 Haler, Albert 464
 Helena, sv. 385
 Herder, Johann Gottfried 396, 417, 436
 Hervey, Jack 404
 Hervey, James 371
 Homer 367, 375, 409
 Horvat, Ivaniš 420, 421
 Hugo, Victor-Marie 417, 418, 423, 441

 Ilijić, Stjepan 419, 457
 Immermann, Karl Leberecht 417
 Inchiostri, Ugo 460
 Ivačić, Stipe 382, 384-387, 388, 396, 433, 446, 447, 464, 467
 Ivčević, Mate 388, 446, 447
 Ivellio, Nikola 353, 354, 374-378, 382, 390, 394, 402, 403, 404, 456, 467
 Ivičević, Stipan 459

- Jacob, Therese Albertine Louise von, v. Talvj
- Jadrov, v. Giadrov
- Jakšić, Nikola 356, 369, 387, 390, 394-401, 403, 426, 427, 465, 467
- Janković, Vidosava 393
- Jelačić, Josip 426, 431
- Jerolim, sv. 372, 417
- Josip II 387
- Jurić, Lujo 426
- Jutronić, Andre 374, 390, 395
- Kačić Miošić, Andrija 368
- Kanavelović, Petar 439
- Karadžić, Vuk Stefanović 356, 395, 422, 425, 437, 438, 447, 467
- Karaman, Dujam Srećko 384, 414, 457
- Kasandrić, Petar 368, 459
- Katalinić, Ivan 362, 363, 364, 365, 449
- Katić, E. 464
- Kazali, Paško Antun 393, 419, 453, 464
- Kaznačić, Antun 425, 443, 464
- Kaznačić, Ivan August 441, 447, 464
- Kažotić, Marko 362, 365, 366, 369, 393, 400, 417, 418-423, 424, 427, 431, 444, 461, 465, 466
- Klaić, Miho 459
- Klančić, Andrej 457, 458
- Klement XIV 370
- Klopstock, Friedrich Gottlieb 370, 417
- Knežević, Antun 354
- Kollár, Jan 425
- Konstantin 385, 392
- Kopitar, Jernej 384, 395, 438
- Kraljević Marko 385, 412, 424, 447, 448, 452
- Kreljanović Albinoni, Ivan 359-362, 363, 364, 365, 374, 390-392, 467
- Kreutz, A. 361
- Krile, kapetan 435
- Krša, Antun 464
- Krša, Tomo 374, 383, 464
- Kružić, ban 447, 448
- Kukuljević, Ivan 365, 443
- Kuničić, Petar 430
- La Fosse, Antoine d'Aubigny de 392
- Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de 403, 412, 417, 418, 423, 443, 449
- Lamennais, Hughes-Félicité-Robert de 355, 380, 410
- Lampredi, Urbano 396, 427
- Laura 450
- Leonida 390
- Leopardi, Giacomo 364
- Leopold VI Bamberški 394
- Likurg 390
- Lilienberg, Wenceslas Wetter von, guverner Dalmacije 381
- Lin 411
- Lobel 367
- Lorgna, Anton Maria 368
- Lovrić, Ivan 366, 422, 454, 455, 467
- Lubin, Ante 466
- Lucić, Ivan 358, 361
- Lukács, György 421
- Lukan, Marko Anej 390
- Luther, Martin 460
- Ljubić, Šime 387, 393, 443
- Mably, Gabriel Bonnot de 359
- Machiavelli, Niccolò 359
- Macpherson, James 374, 376, 377, 378, 392, 393, 396, 401, 417, 465, 466
- Maistre, Joseph de 404
- Maixner, Rudolf 372, 423
- Makronije 400
- Maksimilijan I 394
- Malamani, Vittorio 356
- Malaspalli, Belizar 360
- Manin, Daniele 356
- Manlije Kapitolinski 391, 392
- Manzoni, Alessandro 364, 387, 395, 402, 404, 405, 417, 418, 419, 423, 436, 442, 465, 468
- Marić, D. 464
- Marija, ugarska kraljica 394, 421
- Marija Lujza 393
- Marinović, Ante 356, 393, 404-406, 465, 467
- Marinović, Marko 439
- Marković, Franjo 421

- Marmontel, Jean-François 390, 405
 Martecchini, Petar Frano 365
 Marulić, Marko 444
 Maslač, Angjeo 464
 Maštrović, Vjekoslav 359, 391
 Matulić, I. 464
 Matutinović, Juraj Antun 456
 Mazza, Giuseppe 457
 Mazzini, Giuseppe 355, 366, 380, 388,
 423, 436, 437, 438, 442, 446, 448, 456,
 461
 Mazzoleni, Ante 424
 Mazzoleni, Paolo 364, 424, 458, 460
 Mažuranić, Ivan 431
 Meneghelli, Antonio 389
 Mercadante, Saverio 392
 Mercier, Louis Sébastien 405
 Mérimée, Prosper 395, 422, 423, 442, 446
 Metastasio, Pietro 363, 432
 Metternich, Clemens Wenzel Lothar 353,
 354, 389, 449
 Miagostovich, Vincenzo 387, 404, 452
 Micheli-Vitturi, Radoš Ante 358-359,
 363, 366, 368, 383, 402, 467
 Mickiewicz, Adam 355, 410, 411
 Milčetić, Ivan 367
 Miltijad 390
 Milutinović, Kosta 409, 413
 Miošić, Pavao Klement 355, 403
 Molière, Jean-Baptiste 404
 Mojsije 393
 Montesquieu, Charles-Louis de Secondat
 359, 405
 Monti, Lovro 468, 469
 Monti, Vincenzo 374, 376, 378, 383, 385,
 390, 391, 392, 395, 401, 405, 468
 Morosini 385
 Morović, Ivan 355
 Morpurgo, Vid 426, 458
 Mrnavić, Ivan Tomko 421
 Muljačić, Žarko 367, 399, 430
 Müller, Johannes 430, 432
 Mussafia, Adolfo 466
 Nani 395
 Nani, Josip 414, 449
 Napoleon Bonaparte 353, 359, 361, 363,
 374, 376, 379, 383, 387, 389, 392, 401,
 431, 460, 465
 Natali, Karlo, šibenski pretur 381
 Niccolini, Giambattista 364
 Nikola I 389
 Nikolorić, Ante 383
 Niseteo, Petar 441, 443
 Nodier, Charles-Emmanuel 364, 409, 451
 Novak, Grga 354, 357, 365, 396
 Novalis, Friedrich Leopold von Harden-
 berg 369
 Nutrizio Grisogono, Petar 359, 366
 Njegoš, Petar II Petrović 409, 441, 449
 Oehlschläger, Adam Gottlob 417
 Ogrizović, Milan 419
 Omašić, Vjekoslav 419
 Orbini, Mavro 359
 Orfej 411, 451
 Ossian, v. Macpherson
 Ostojić, Nikola 441
 Ottolini, Angelo 390
 Paližna, Marko 447
 Paližna, Pavao 447
 Pantić, Miroslav 390, 403
 Pappafava 395
 Pappafava, Vladimir 372
 Paravia, Pier Alessandro 395, 446
 Parini, Giuseppe 385, 386
 Parzanese, Pier Paolo 439, 443
 Pavesi, Stefano 392
 Pavlović Lučić, biskup kotorski 365
 Pecoraro, Marco 409, 448
 Pellegrini, Ferdinando 357, 394, 423,
 437-440, 443, 467
 Pellico, Silvio 355, 417, 439
 Pepe, Gabriele 412
 Pera, Francesco 440
 Perticari, Giulio 405, 468
 Petar I, vladika crnogorski 376
 Petrarca, Francesco 364
 Petranović, Božidar 431
 Petravić, Ante 419

- Petter, Franjo 467
 Picotti, Giuseppe 397
 Pindemonte, Ippolito 374, 395, 396, 399, 401
 Pio VII 402
 Politeo, Dinko 437, 447
 Pompej, Gnej 390
 Pope, Alexander 405
 Popović, Špiro 354, 356, 365, 410, 412, 424, 427, 438
 Porlitz, Artur 452
 Praga, Giuseppe 359, 395
 Prati, Giovanni 394, 426, 438, 439, 442, 443, 458, 460, 466
 Prelog, Milan 366
 Preradović, Petar 411, 419, 426, 443, 448
 Pribojević, Vinko 359, 360
 Prospero de Milinaris, v. Boglich
 Pucić, Luco 396
 Pucić, Medo 441, 464
 Puppo, Mario 442

 Querini, Andrea 375

 Rabadan, P. Anđeo O. P. 453
 Radelja, Rafo 464
 Ranke, Leopold 361
 Ranjina, Dinko 439
 Ravlić, Jakša 356
 Rešetar, Milan 396
 Reutz, A. 361
 Rocci, Antun 419
 Rollin, Charles 388
 Romagnosi, Giandomenico 355
 Romul 387, 432
 Rosani, Giovanni Battista 394
 Rosani, obitelj 418, 419
 Rosasi, Luigi 389
 Rongier, Giovanni Elvezio 445, 446
 Rousseau, Jean Jacques 361, 364, 367, 393, 395, 398, 399, 405, 409, 413
 Rubini, G. F. 457

 Sabalich, Giuseppe 368, 369, 370, 439 457, 458, 460, 466
 Salamoni 395
 Salghetti-Drioli, Franjo 410, 424

 Salghetti-Drioli, Ivan 424
 Sand, George 418
 Sanfermo, Francesco 398
 Sapfa 434
 Schiller, Friedrich 392, 417, 418
 Schlegel, Friedrich 441
 Scipio Afrički 390
 Schwandner, Johann Georg 420
 Scott, Walter 417, 418, 421, 423
 Segneri, Paolo 468
 Seismit Doda, Federik 393, 443-446, 447, 452
 Serragli, Lujo 396
 Shakespeare, William 393, 417
 Sirovica, Dinko 427, 430
 Skakoc, Ivan Juraj 353, 356
 Skenderbeg 385
 Slade-Dolci, Sebastijan 359
 Sočivica, Stanislav 366
 Solaric, Pavle 390
 Solitro, Julije 372, 375, 393, 446, 452, 453-457, 461
 Solitro, Vicko 393, 446, 452, 456
 Sorgo 381
 Sorgo, Luko Didak 464
 Soulié, Melchior-Frédéric 441
 Stadion, Franz Seraph 424, 449
 Staël, Madame de 404
 Stieglitz, Heinrich 365
 Stipišić, Nikola 438, 443
 Strassoldo-Graffemberg, Julius Cäsar 449
 Straparola, Gian Francesco 419
 Stratico, Ivan Dominik 366, 367-373, 379, 380, 388, 399, 454, 456, 466
 Strmić, Nikola 458
 Strossmayer, Josip Juraj 461
 Stulli, Luka 374, 464
 Stuntz, Joseph Hartmann 392
 Sue, Eugène 441
 Sundečić, Jovan 419, 426, 453, 458, 459
 Svilović, Luka 431, 443, 464

 Šantić, Mate 449
 Šegvić, Kerubin 419
 Šenoa, August 421
 Šimonić, Antun 458

- Šižgorić, Juraj 360
 Šupuk, Ante 360
- Tacit, Kornelije 468
 Talvy 397
 Tartaglia, Mihovil 384
 Tasso, Torquato 364, 375, 427, 432, 468
 Tegetthoff, Wilhelm 430
 Temistokle 390
 Tenca, Carlo 437, 438
 Tessalo Cefallenio, v. Stratico
 Thun-Hohenstein, Leo 449, 452
 Thurocz, Johannes de, v. Turóczy
 Tomalo 354
 Tommaseo, Lujo 378-380, 403
 Tommaseo, Nikola 353, 354, 355, 356, 357, 359, 361, 362-363, 364, 365, 366, 367, 368, 375, 379, 382, 383, 384, 385, 387, 388, 391, 392, 393, 395, 396, 400, 403, 404, 405, 406-417, 421, 422, 423, 424, 425, 427, 428, 429, 431, 433, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 442, 443, 444, 445, 446, 448, 449, 450, 451, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 467, 468
 Torbarina, Josip 360
 Torre, Luka 396
 Trnski, Ivan 419
 Turóczy, János 420
 Turszky, I. A., guverner Dalmacije 449
- Uda, Felice 417
- Valentić, Nikola 372
 Valentinelli, Giuseppe 422
 Valussi, Pacifico 442, 446, 466
 Varano, Alfonso 376
 Varon, Marko Terencije 390
 Vedovi, Timoleone 417
 Vencić, v. Fenzi
 Vergada 395
 Vergilije, Publije Maron 367, 375, 382
 Verona, Ante 435
- Viale, Salvatore 441
 Vico, Giambattista 367, 414
 Vidović, Ana 387, 424, 429, 430, 431-434, 462
 Vidović, Bonaventura 462
 Vidović, Ivan 371
 Vidović, Marko Antun 393, 412, 424, 425-431, 443, 461, 462, 467
 Viusseux, Gian Pietro 412
 Vigny, Alfred de 418
 Visconti, Ermes 436
 Visiani, Roberto 446
 Vitturi, obitelj 418, 419, 420
 Vodopić, Mato 453
 Vojnović, Kosto 468
 Voltaire, François-Marie Aronet 367, 402, 427
 Vossler, Otto 361
 Vraz, Stanko 365, 431, 443
 Vrhovac, Maksimilijan 402
 Vukašin Mrnjavčević 452
 Vukelić, M. 435
 Vusio, v. Vidović, Ana
- Young, Edward 370
- Wackenroder, Wilhelm Heinrich 369
 Weiss, Anna 457
 Werk, Ivan Krstitelj 380
 Wynne Rosenberg, Justine 372
- Zamanja, braća 383
 Zaninović, O. Jordan 380, 453, 467
 Zannoni, Giovanni Battista 389
 Zarbarini, Grgur 384, 452
 Zlatarić, Maro 464
 Zorčić, Antun 439, 443, 453
 Zorić, Mate 356, 363, 365, 375, 384, 387, 393, 395, 409, 410, 413, 415, 417, 419, 421, 426, 437, 440, 442, 448, 449, 457
 Zvonimir, kralj 391, 448
- Zigmund Luksemburgovac 421

SADRŽAJ

Rafo Bogišić

Nikola Nalješković 5

Mirko Deanović

Dvije rijetke publikacije na talijanskom jeziku iz Dubrovnika i Splita . 163

Mladen Engelsfeld

Hrvatski prijevodi i prevodioci Shakespeareovih drama 179

Jakša Ravlić

Narodni dom u Zagrebu 239

Vladimir Vratović

Horacije u dubrovačkom pjesništvu 18. i 19. stoljeća 275

Mate Zorić

Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku 353

